

MEGJELENT A
FÜZESABONYI KÖNYVTÁRBARÁTI TÁRSULÁS
KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET

KIADÁSÁBAN.

FELELŐS SZERKESZTŐ:

SIPOS ATTILA

FÜZESABONY, 2006.

TARTALOMJEGYZÉK

FÜZESABONY TÖRTÉNETE A RÉGÉSZETI LELETEK TÜKRÉBEN	3
I. BEVEZETÉS	4
II.1. KŐKORSZAK	
1.2. ŐSKŐKOR - PALEOLITIKUM	5
1.3. KÖZÉPSŐ KŐKOR - MEZOLITIKUM	6
1.4. ÚJKŐKOR - NEOLITIKUM	7
II.2. RÉZKOR	14
II.3. BRONZKOR	18
3.1. KÖZÉPSŐ BRONZKOR ÖREGDOMB	18
II.4. VASKOR	24
II.5. HONFOGLALÁS KORA	29
II.6. ÁRPÁDKOR	30
II.7. FÜZESABONY A TÖRÖK HÓDOLTSÁG IDEJÉN ÉS UTÁNA	33
III. ÖSSZEFOGLALÁS	34
FELHASZNÁLT IRODALOM	35
FORRÁSOK	36
HIVATKOZÁSOK	37
FÜZESABONY RÉGÉSZETI LELŐHELYEI	39
A NEOLITIKUM KUTATÁSÁNAK LEGÚJABB EREDMÉNYEI HEVES MEGYÉBEN	49
KÉPEK A VASÚTÁLLOMÁSON TALÁLHATÓ RÉGÉSZETI KIÁLLÍTÓHELY TÁRGYAIRÓL	62

FÜZESABONY TÖRTÉNETE A RÉGÉSZETI LELETEK TÜKRÉBEN

MAGDA HENRIETTA
1998

I. BEVEZETÉS

Az emberi élet hat a környezetére, változtatja azt korok, kultúrák, technológiák szerint más mértékben és más formában. A lakó-, a közösségi-, a kultikus-, a temetkezési-, a közlekedőhelyek, az ipari, az állattartó, a védelmi építmények, az építéshez használt anyagok kitermelési-bányászati helyei, a hulladékok tárlóhelyei mind valamilyen mértékben fellelhetők a korabeli településeknél.

Valamennyi területről, történelmi események során az emberi használat tovatűnésével örökségül marad ránk a hajdani életkörülmények által megkívánt, létrehozott környezeti változás. Írott dokumentumok hiányában a fellelhető tárgyak, illetve ezek összessége, egymáshoz való viszonya, mint valamely különleges írás szól a régészhez a korabeli kultúráról. Az idő múlásával azonban a fagy, a szél, az eső, illetve az újabban betelepült népek ténykedése lényegesen ronthat a korábban alkotott tárgyak állapotán olyannyira, hogy számtalannak a jelenlegi felszínen ma már látható nyoma sincs. Ilyen esetekben a régészeti kutatást segíti a geofizika.

A keresett tárgyak földben maradt részei a környezethez képest fizikai változásként is jelen vannak. A föld felszínén végzett mérésekkel a földben lévő anyagok fizikai jellemzőinek változásai kimutathatók. A fizikai paraméterek eltéréseiből lehet következtetni a korabeli építményekre, ezáltal az egykori kultúrára. Erénye a felszíni geofizikai kutatási módszernek, hogy eredményeihez a vizsgált objektumok bolygatása, rongálása nélkül lehet hozzájutni. Nem mellékes e módszerek gazdaságos volta sem.

A régészek gyakran használnak mágneses kutatómódszert, melynek alapja: a Földnek saját mágneses tere van. A különböző anyagelrendezések a mágneses teret módosítják, mágneses anomáliát okoznak. Az anomália intenzitása a változást létrehozó anyag mennyiségétől, valamint mágneses tulajdonságától függ. A tárgyak mágnesezettsége remanens, illetve indukált lehet.

Indukált mágnesezettség esetén valamely anyag a külső mágneses tér hatására mágnesként viselkedik. Erőssége a külső térrel arányos, a külső tér megszűntével mágneses jellegük is eltűnik. Ilyen tulajdonságokat mutatnak például az anyagok vastartalmuk révén. Fizikai paramétere a mágneses szuszceptibilitás.

Tapasztalat szerint a mágneses szuszceptibilitás a vastartalmú anyagok átrendeződésével növekedhet. Például, valaki akár néhány ezer évvel ezelőtt gödröt, árkot, házheletet ásott, majd ez idővel betöltődött, a benne lévő anyag a nagyobb szuszceptibilitása miatt napjainkban is kimutatható.

Remanens mágnesezettség esetén valamely anyag külső tér hatására mágneseződik, majd mágneses jellegét a külső tér megszűntével sem veszíti el. A vastárgyak, égetett cserepek, illetve kemencék állandó mágnesként viselkednek.

A felszín feletti síkon a kutatási területet lefedő 1 méter közű rácsháló pontjaiban a mágneses tér erősségét magnetométerekkel lehet mérni. A magnetométerek érzékenysége 0.1 nT (nanoteszla). A Föld mágneses tere, melynek értéke időről időre változik kb. 48000 nT. A mágneses térben az 5-10 nT értékű térbeli változások már származhatnak régészeti szempontból érdekes objektumoktól.

A mérési adatok feldolgozása igen fontos. Ennek során eltávolítják az időbeli változást, az adatokat átszámítják a Föld mágneses pólusra, optimumszűrő alkalmazásával a méréshez adódó zajokat csökkentik, irányaszűréssel a szántás barázdáinak mágneses zavarától mentesülhetnek, lefelé folytatás műveletével élesebbé teszik a mágneses képet, sávszűréssel elkülönítik a geológiai és régészeti eredetű anomáliákat.

A feldolgozott mágneses mérési adatokat színes térkép formájában teszik szemléltetővé. A térképen a piroszhoz közeli színek jelölik a pozitív anomáliát. Az így jelölt helyeken kell keresni az anomáliák forrását, azaz a régészeti objektumot.

II. 1. KŐKORSZAK

1.1.ŐSKŐKOR-PALEOLITIKUM

Az ember a természet része. A természet, a világegyetem nagy egészet alkot, minden rész kapcsolatban áll egymással, hat egymásra. A Föld mint naprendszerünk tagja, azzal kölcsönhatásban fejlődött. A naprendszer nemcsak a Földre, de az ittlévő életre is hat. A Föld élőlényei egymással szoros kapcsolatrendszerben élnek.

Az ember őse igen kedvező éghajlati viszonyok között, trópusi erdőségekben élt. Körülbelül 1 millió évvel ezelőtt megváltoztak az éghajlati viszonyok: hideg, zord jégkorszakok váltakoztak rövidebb, enyhe időszakokkal. Az éghajlati változások átalakították a Föld felszínének növény- és állatföldrajzi képét. Ezekhez a földrajzi körülményekhez való alkalmazkodás alakította az embert. Az ember élete szorosan kötődött azokhoz a növényekhez és állatokhoz, amelyektől életfeltételei függtek. Minden változás alkalmával újból alkalmazkodnia kellett az élő és az élettelen természeti körülményekhez. Az új földrajzi környezet kényszerítette az ember őst először a két lábra állásra. A védtelen ember a megváltozott körülmények között fegyver, szerszámok készítésére kényszerült, amelyekkel megvédezhette magát és élelmet szerezhetett a létfenntartáshoz.

Az emberi történelem első nagy korszaka az ősközösség kora. Az őskor első nagy korszakát őskőkornak – paleolit – nevezzük. Az őskőkor alsó szakasza a felegyenesedett ember kora. A következő szakasz a neander-völgyi ősemberről került elnevezésre.

Az őskőkor felső szakaszában már kialakult a homo sapiens, a ma élő ember közvetlen őse. Országszerte legismertebb és legjelentősebb lelőhelye a Bükk-hegységben, az Istállóskői barlang¹ és a Lillafüred melletti Szeleta barlang.² Ezek a helyek találhatók a legjelentősebb paleolitikus leletek. Síkvidéki megtelepedésük nyomát még nem találták. Vadászútjaik alkalmával azonban Füzesabony környékére is eljuthattak.

Az éghajlat kb Kr. e. 10-12 ezer évvel ezelőtt, az utolsó eljegesedési korszak után kezdett felmelegedni, páradúsabbá válni. Az éghajlat változását nagy gazdasági és társadalmi változások követték. Az addig hegyekben, barlangokban élő ember megérkezett a külszíni területekre, ahol már megtelepedésük nyomait is megtaláljuk.

Füzesabony környékét 10-12 ezer évvel ezelőtt nem úgy kell elképzelni, mint azt ma napjainkban látjuk. Füzesabony és környékének természeti adottságai már az ősidők óta kedveztek és biztosították az ember számára az életfeltételeket. A Laskó- és az Egerpatak a hegyről leérkezve az Alföldre nagy kanyarulatokat írt le. A patakok nem voltak szabályozva, ezért egy-egy nagyobb esőzés vagy hóolvadás alkalmával a kanyarulatok lassították a víztöbblet lefolyását, s bizony elég gyakran kiléptek a parttalan mederből. A víz sokszor lassan húzódott vissza és előfordult, hogy a következő áradásig nem száradtak ki a mélyebben fekvő területek. A mocsarassá vált tájakon, egy-egy magasabban fekvő terület, dombocska maradt csak szárazon, amelyek alkalmasak voltak az ember megtelepedésére. Ezért találjuk az ilyen kisebb-nagyobb dombocskákon a településük nyomait, maradványait.

Az ősember számára a legfontosabb és elsődleges telepítő tényező a víz közelsége volt, amely biztosította az élelemszerzés egy részét – halászatot – és az ivóvizet. Telephelyeiket legtöbbször patakok, folyók, tavak közelében találjuk. Füzesabonyban a

Laskó patak biztosította az ivóvizet és a bőséges halállományt. A növény és az állatvilág is a mocsaras, vizenyős területeknek megfelelően alakult. A növények között a legelterjedtebb a nád, a sás, a fűz, és más vízi növények. Az állatvilágnál gazdag a halállomány és a madárvilág.

Az ember a természet által nyújtott lehetőségeket nem léphette túl, élelmét gyűjtögetéssel, vadászattal és esetleg halászattal megszerezte ugyan, de megtermelni még nem tudta. A zsákmányoló életmódhoz viszonylag nagy területre volt szükség, így a népsűrűség igen alacsony volt. Füzesabony és közvetlen környékéről a mai napig még nem került elő hiteles ásatásból származó őskőkori lelet.

Szörvány leletként, Füzesabony határában a belterülettől nyugat-északnyugatra pusztaszikszói gyümölcsös (kiskert)³ nevű lelőhelyről – amely a Laskó-patak egykori medrének bal oldali magas partján, a 33.sz úttól délnyugatra található – került elő egy szakóca, úgynevezett nagyméretű pattintott kőeszköz, amit az őskőkori is használhattak. A szakóca neolitikus leletekkel került elő a terepbejárások alkalmával, ezért feltételezhetjük, hogy nem paleolitikus kori, hanem újkőkori.

1.2.KÖZÉPSŐ KŐKOR - MEZOLITIKUM

A mezolitikum jelentette azt az átmeneti időszakot, amikor a maihoz fokozatosan hasonlóná vált az éghajlat, a növény- és állatvilág. Kedvező feltételek alakultak ki ahhoz, hogy az ember a kiválasztott növényeket és állatokat szándékainak megfelelően szaporítsa, tehát életfeltételeit újra és újra megteremtse.

A pusztaszikszói gyümölcsös (kiskert) lelőhelyen felszíni terepbejárások alkalmával nagyon sok pattintott tűzkő, kalcedon, és obszidián kőeszköz került elő, amelyek közül néhány az újkőkorhoz is tartozhat. Találtak még egy kőbuzogányt és 2 db kőbaltát. Ezen a területen hitelesítő régészeti feltárás ez idáig még nem történt.

E terület felső rétege megsérült az 1963-ban történt gyümölcsfák telepítésekor és a később végzett rendszeres talajművelések alkalmával. Az őskori telepre ültetett almafák nagy része kiszáradt, s felszámolásra került. A régen lakott rétegek nem bizonyultak jó táptalajnak az almafák számára. Az itt élő emberek vadászattal, halászattal és kezdetleges földműveléssel foglalkoztak. Az eszközeik között túlsúlyban volt a kova, tűzkő, kalcedon és obszidián kőeszköz, pengék, szilánkok, melyekkel az elejtett állatokat megnyúzták, s lefejtették csontjaikról a húst. Már csiszolt kőeszközöket is készítettek. A csiszolt kőeszközeik (kövésők, kőbalták) kezdetben még nincsenek kifűrva, annak tudományát még nem ismerték.

Erre az időre alakult ki a kezdetleges cserekereskedelem. Az obszidiánt, mely kedvenc eszközkészítő alapanyaguk volt, messze földről kellett beszerezniük. Ennek ellenére aránylag nagy mennyiségben fordulnak elő a lelőhelyeken. Hazánkban csak a Tokaj-hegységben található természetes előfordulása.⁴ A kalcedon, a kova és a tűzkő eszközök alapanyaga sem található meg a közvetlen környékünkön.

A felszíni terepbejárások alkalmával sok égetett cserépedény-töredék került elő, amely már az újkőkor vívmánya. Épületekre utaló nyomok itt is találhatóak, nagyon sok az olyan patics darab, amelyben növények lenyomata figyelhető meg.⁵ E településnyomok is inkább az újkőkorhoz tartoznak.

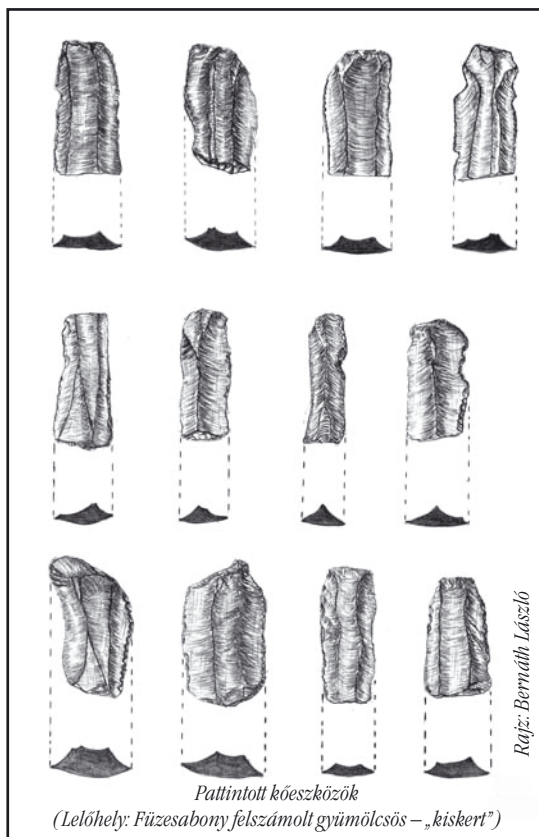
1.3. ÚJKŐKOR-NEOLITIKUM

Az újkőkorbán kb. Kr.e. 6000 táján fordult az időjárás teljesen a maira, amellyel az állat- és növényvilág is megváltozott. Az őskor legjelentősebb forradalmi változása ebben a korban következett be. A gyűjtögetésről az élelemtermelésre való áttérés az emberiség egyik legjelentősebb változása volt. Lehetővé vált az időjárástól független tartós letelepedés, egy helyben lakás, amely lehetővé

tette az élelemtermelést. Az élelemtermelő életmód ugrásszerűen megnövelte egy-egy terület eltartó képességét, s rövid idő alatt megsokszorozódott az újkőkori közösségek létszáma. Kialakultak az első falvak. A kezdeti paraszti közösségekben fokozatosan társadalmi differenciálódás ment végbe.

Kelet-Magyarországra a mediterrán területeken otthonos, fejlett talajváltó gazdálkodás volt a jellemző, s az ennek alapján létrejövő tell települési forma. A hosszú ideig tartó egyhelyben lakás következtében a sok hulladék, az egymásra épült, gyakran megújított házak romjai halmokat, telkeket eredményeztek. Már megtalálhatók voltak az állat- és növényvilág vadon tenyésztő ősei és szelídített formái. A közösség tulajdonában voltak a szántóföldek, a legelők, az erdők, a vízelő helyek. A növény- és állatvilág délről észak felé való elterjedése déli népességet hozott magával Közép-Európába, az előző korból itt maradt népesség mellé.

Az addig lassú, tízezer évvel mérhető fejlődés egyszerre csak meggyorsult, és

Rajz: Bernáth László

nagy lendületet vett, amihez csak fejlődésünk jelenlegi ütemét tudjuk hasonlítani.

A korszak legnagyobb forradalmi vívmányai a csiszolt kőeszközök tökéletesedésével a kifűrés tudományának elsajátítása volt. Az eszközök készítése először a régi, hagyományos módon kezdődött. A követ a kívánt méretűre és alakúra pattintották, majd lapos kőre nedves homokot szórtak és azon csiszolták mindaddig, amíg az tükör sima nem lett. Ezek az eszközök a mai napig is nagyon simák, kézbe vételük szinte kellemes. A kőeszközök csiszolását és kifűrését – a népesség ugrásszerű növekedésével – a nagyarányú házépítkezések, fakitermelések és egyéb mindennapi munkák tették szükségessé, mert a pattintott kőeszközök hatékonysága kevésnek bizonyult. Kisebb munkáknál még használtak pattintott pengéket, kaparókat – a bronzkorban is.

A szövés-fonás megismerésének tudománya e korban terjedt el.

Még egy másik nagy vívmánya e kornak: a növénytermesztés megismerése, a kezdetleges földművelés. A termőföld fellazítását sokáig használható csiszolt, gyakran átfűrt kő-, agancs- és kellőképpen kihegyezett faeszközökkel végezték. Az érett gabo-

nát sarlóval aratták le. A sarlókat hasított agancsba foglalt kőpengékből készítették. A gabonamagvakat lapos őrlőkőveken kisebb kővek dörzsölésével őrölték meg, s a durva lisztből vagy darából lapos agyagtálakon lepényt sütöttek.

Az újkőkori emberek mindig a vizek közvetlen közelében telepedtek meg. A házakat kissé földbe mélyítve, legtöbbször azonban a föld felszínére építették. Gyakori volt a földre támaszkodó, fal nélküli sátozott ház gerendaszerkezettel, amit vesszővel, náddal fontak be, s kívül belül betapasztottak. Tűzhelyeket, kemencéket építettek, nemcsak a ház belsejében, de a házakon kívül is, amelyeket legtöbbször letapasztással meg is újítottak. A közösség élete, amennyire az időjárás megengedte, főleg a házakon kívül zajlott. A házak, tűzhelyek építése és gyakori megújítása, az edénykészítés igen sok agyagot igényelt. Ezért minden telephez tartoztak agyagkitermelő gödörök is, amelyek – mihelyt nem használták őket – fokozatosan feltöltődtek a telepek ételhulladkaival, eltörött edényekkel és használhatatlanná vált szerszámokkal.

A közösségi életet a magántulajdon hiánya jellemezte. Az egyéni munka eredménye a család tulajdona volt, a közösségi munkával szerzett élelem közösségi fogyasztásra vagy elosztásra került. Ebben a korszakban termékfelesleg alig volt, kizsákmányolásra tehát nem is nyílt alkalm. Igen élénk cserekereskedelem folyt: főleg kőpengéket vagy kész eszközöket, különféle ékszereknek alkalmas kagylókat, esetleg prémekeket, szőtteseket és talán edényeket is cseréltek az újkőkori közösségek egymás között.

A közösség alapegysége a kis- és nagy család volt, ezért az újkőkori a nemzetiségi társadalom virágkora. A családon belüli munkamegosztás a férfiak és a nők között az újkőkori már igen sokrétűen jelentkezett, számos esetben össze is fonódott. A halászat, vadászat inkább férfi foglalkozásnak számított, amiben azonban időnként a nők is részt vettek, a föld megmunkálásának bizonyos szakaszaiban pedig a férfiak segítettek a nőknek. A nők és férfiak társadalmi egyenlőségét tükrözik a temetkezések is. A nők és a férfiak mellé egyformán helyeztek tárgyakat, amelyeket a régészek mellékleteknek neveznek. A közösségi élet szabályai szerint gondoskodtak a betegekről, nyomorékokról is. Ők is teljes jogú tagjai voltak a közösségeknek, s részt kaptak a közösség anyagi javaiból.

Itt Füzesabony környékén több helyről is került elő neolitikus lelet.

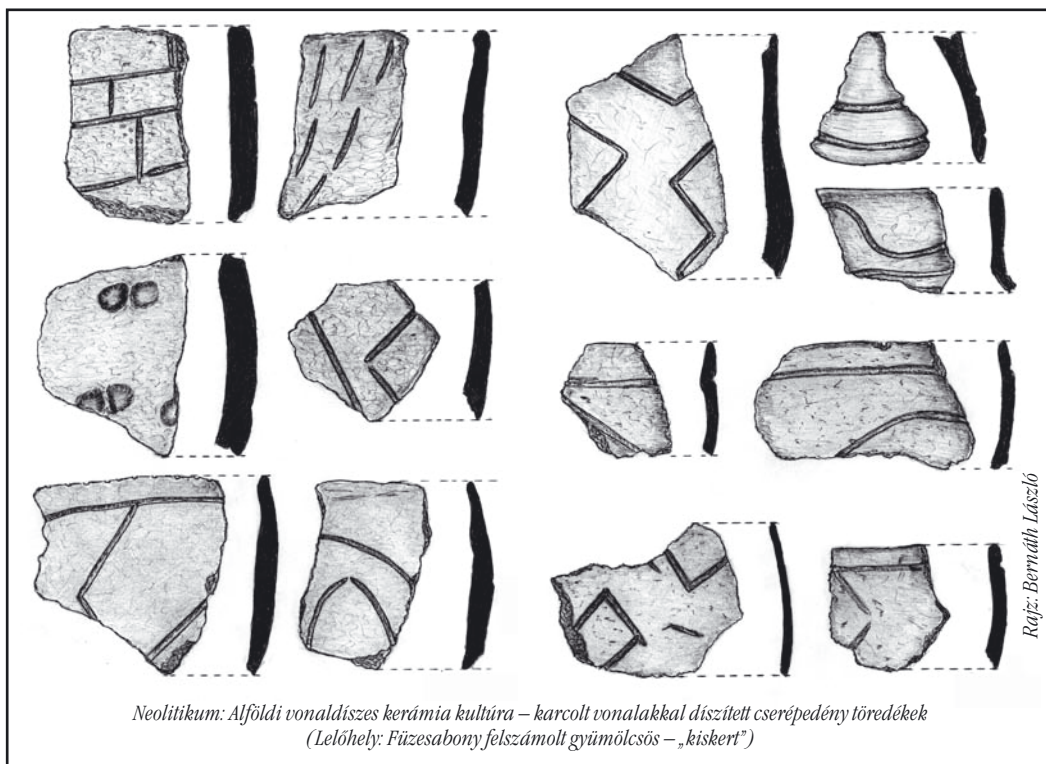
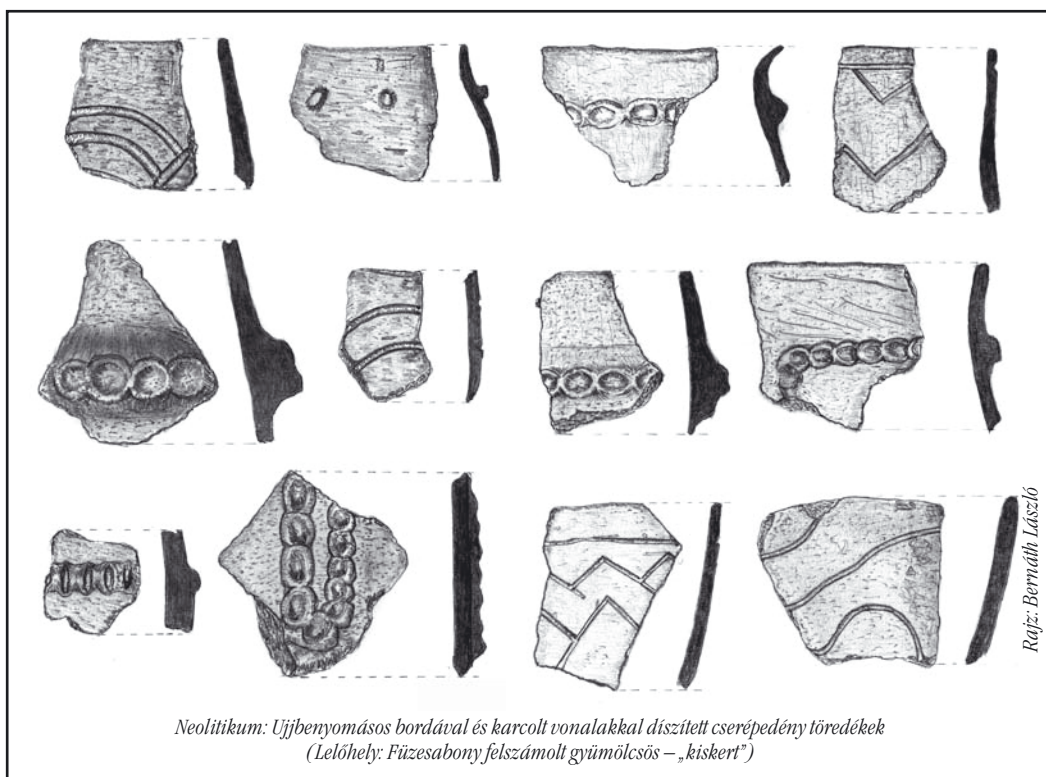
A Füzesabony-gubakúti⁶ lelőhely 1993-ban, a leendő M3-as autópálya nyomvonalán végzett terepbejárások során vált ismertté. A terület a Füzesabonyt Dormánddal összekötő műúttól 3 km-re nyugatra húzódik, az épülő autópálya nyugat-keleti irányú 110,97-111,34 kilométerszelvényei között, többé-kevésbé sík terepen. Az egykori Laskó-meder nyugati irányból érte el a lelőhely térségét, majd azt egy éles kanyar után, Észak-Dél irány mentén osztotta két részre, széles, de nem túl mély völgyet képezve. A főként újkőkori kerámia töredékek a meder két oldalán húzódó magaslatokon, a medertől mintegy 15-150 m távolságig szóródtak a felszínen és kisebb csoportokban sűrűsödtek.

Az ásatások 1995. áprilisában kezdődtek és júniusra a kutatóárkok és próbaszelvények segítségével átvizsgálásra kerültek azok a helyek, ahol a mágneses értékek illetve a felszíni megfigyelések alapján régészeti jelenségek nyomait valószínűsíthették. Ennek során kibontásra került az addig megtalált 6 újkőkori és két bronzkori gödör, valamint 2 újkőkori, 1 késő vaskori (kelta), 4 népvándorlás kori kút, valamint 1 avar kút, melyek egymástól nagy távolságra, elszórtan helyezkedtek el. Viszonylag kevés régészeti objektum nyomát találták. Kettő újabb újkőkori gödör is került elő olyan területről, amelyről nem volt mágneses térkép.

A területen előkerült 8 neolitikus gödör mindegyikének hasonló, hosszúka alakja van és hossz tengelyük nagyjából északnyugat-délkeleti irányú. A 12 hónapon át tartó

terepmunkálatok során összesen négy egymással párhuzamosan húzódó településsort tártak fel a régészek a Laskó-patak egykori medrének mentén két-két sorban húzódva. Talajfúrások segítségével, illetve csiga- és kagylómaradványok malakológiai vizsgálata révén sikerült megállapítani, hogy az újkőkori település idejében a Laskó partjait cserjés növénytársulás kísérte, a parttól messzebb nedves kaszálórét húzódott, melyet a Laskó áradásai időnként elöntöttek. A település zónáját kb. 80-90 cm humusz réteg fedte és az egykori járósíntet – a gödrök feltöltése, illetve a cserépszóródási szintek alapján – a jelenlegi felszíntől számított kb. 50-55 cm mélységben lehet megbecsülni. A négy településsorban összesen 23 gödör került feltárássra. A gödrök többsége 6-9 m hosszú, 2-3 m szélességű volt, de előfordultak közöttük kivételesen nagy méretűek is. A hosszanti tengelyük szinte kivétel nélkül északnyugati-délkeleti irányú volt, aljuk többnyire kisebb gödrökre tagolódott, mélységük az egykori járósíntől számítva 70-120 cm lehetett. Néhány esetben a gödrök alján égés réteg volt megfigyelhető, ami alkalmi tűzhelyekre utal. A gödröket elsődlegesen valószínűleg agyagkitermelésre használták, majd később a települési hulladék gyülemlett fel bennük, miközben széleik fokozatosan beomlottak. A rétegződések csak elvétve figyelhetők meg a gödrökben, betöltésük többnyire egységes képet mutat. Gödrönként eddig 10-20 edényt sikerült teljes egészében restaurálni, azonban az egy gödörből származó edénydarabok száma ennél jóval nagyobb volt. Időnként ugyanannak az edénynek a darabjai szomszédos – esetleg távolabbi – gödörből illeszkedtek össze. Ezáltal a gödrök időrendi viszonyára lehet következtetni. Az egyes településsorok különböző gödrei egyidőben lehettek nyitva. Ezt sugallja szembetűnően szabályos elhelyezkedésük is. A települési sorok szabályosságából viszont – melyek egymástól 100-100 m-re, egymással párhuzamosan, a folyópart két oldalán húzódnak – az egész feltárt településrészlet egyidejűségét is feltételezhetjük. A településsor az érmeder partján, észak felé folytatódik, nem kizárt, hogy hasonló településnyomok a Laskó-part további szakaszain is előfordulnak. A településsorokban, a gödrök között, házak nyomait is megtalálták cölöplyukak formájában, melyeket a házak szerkezetét tartó faoszlopok számára ástak ki, és amelyek a sárga agyagos talajban fekete elszíneződésként jelentkeztek. Ezek a 25-30 cm átmérőjű faoszlopok az egykori járósíntől 90-110 cm mélységben süllyedtek a földbe és a házak legfőbb szerkezeti vázát képezték. Házanként általában 12 ilyen oszlophelyet találtak, melyek 4x3-as szerkezetben helyezkedtek el és mintegy 16x6 m-es házalaprajzokat rajzoltak ki. A házak az egykori járósíntre épített, felmenő falú, nyeregtetős épületek lehettek, vélhetően nagyobb helységekből álltak. Az oszlopok közeit kisebb függőleges cölöpökkel és vesszőfonatokkal tölthették ki, majd az így előállt házat kívül-belül agyagtapasztással boríthatták, a padlót sárral vagy agyaggal dörgölhették le. Padló vagy faltapaszmardványokat, áglyenyomatos, kiégett agyagdarabokat több gödörben is találtak és jelentős mennyiségű átégett – patics – került elő a kutak betöltéséből is. Ezek többsége feltehetően a házakhoz tartozott, azonban leégett háznyom, átégett padló sehol nem került elő. A házakat, nagy méretük ellenére, kis családok lakhatták, akik minden értéküket, raktároznivalójukat a falakon belül tartották, ugyanis a házak körül nem találtak tárlógödört vagy más építmények nyomait.

Az életet az újkőkorból – mint már korábban is – nem tekintették a halállal lezártnak. A halottak a közösség tagjai maradtak, akiket tiszteltek, de félték is tőlük. A közösség életét meghatározó szabályok és szertartások a halottakra is vonatkoztak. Az élők lakóhelyétől az újkőkor korai szakaszában még nem különítették el a halottak lakóhelyét. A sírokat a telepeken találjuk a házak közelében. A településrészleten összesen 13 sírt tártak fel, amelyeket a házak sorai mentén, a házak sarkainál találtak magányosan

vagy 2-3-as csoportokban. A sírok többsége gyermeksír, de közöttük csecsemősír nem volt. A férfi és a női sírok aránya kiegyenlített. (3:4)

A halottakat szinte alig földelték el, maradványaik többnyire a sárga altalaj szintje fölött jelentkeztek. Valószínűnek tűnik, hogy a sírokat megjelölték, föléjük hantot vagy kőpakolást emeltek. A halottakat egy-két kivételtől eltekintve, fejjel délkelet felé, bal oldalukra fektetve, karjukat könyökben behajlítva, lábukat térdben meghajlították s igen sok esetben csaknem állig felhúzták, úgynevezett zsugorított helyzetben temették el. A felhúzott lábú fekvő helyzetet részben az alvással, részben a halottak megköltözésével, a visszajáró halottól való félelemmel magyarázták. Olykor a kéz vagy lábfejet is levágták, annyira féltek a visszajáró halottaktól.

A halottról való gondoskodás a mellékletekben is megnyilvánult. A halottak mellé edényt, használati eszközöket, fegyvert, ékszert helyeztek. Az edényekbe néha ételt-italt is tettek. A 13 sírból 7 esetben gyöngysor, egy esetben edény-melléklet került napvilágra. A gyöngysorok, melyek kisméretű Spondylus-kagyló, márvány- és mészkő-gyöngyökből készültek, nemre való tekintet nélkül, a fej körül, a csuklón, vagy a deréktájon helyezkedtek el. Előfordultak nyakban viselt nagy méretű Spondylus-kagyló gyöngyök és karon hordott, Spondylus-kagylóból készült karperecek is. A Spondylus-kagyló, mint „nyersanyag” cserekereskedelem révén az Adriai-tenger partjáról érkezett ide, s az újkőkorból végig az ékszerek egyik fontos alapanyaga volt.

A halottak tiszteletéhez kapcsolódott az ősök tisztelete is.

Ebben a korban ismeri meg az ember az égetett agyagedények készítésének tudományát is. Az égetett agyagedény készítésének felfedezése elősegítette a táplálék változatosabb elkészítését. Agyagedényeket használtak élelem tárolására, esetleg italok erjesztésére is. Az ásatás révén gyűjtött leletek többsége az agyagkitermelő gödrökből származik, ahová egykor mint hulladék került. A hulladék döntő többségét agyagedények töredékei alkotják, melyek közül csak elenyészően keveset tudtak restaurálni. Az apróra törött darabokat nem egy gödörbe hordták, hanem szétdobálták a területen, egyes gödrökben rendkívüli mennyiségű kerámia töredék halmozódott fel, melyek több száz edényhez tartozhattak.

Az edények készítéséhez szükséges nyersanyagokat valószínűleg a Laskó-meder mentén található jó minőségű agyagból bányászhatták, a házak körüli agyagnyerő gödrökből feltehetően csak a házak tapasztásához termeltek agyagot.

Az edényeket bekarcolt vonalakkal, esetenként festéssel, fényezéssel díszítették. A durvább felületű edényeket ujjbenyomkodással, plasztikus dudorokkal, besimításokkal látták el. A lelőhelyeken megfigyelt kerámia formák és díszítőjegyek az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának legkorábbi fázisára jellemzőek.

(A régészet egy-egy kultúrát népcsoportot arról a leletről, lelőhelyről szokott elnevezni – íratlan forrásokkal rendelkező korokról van szó – ahol azt legelőször megtalálják, ahol a rá jellemző stílusjegyeket, tulajdonságokat először felfedezik, feltárják. Pl.: a neolitikum esetében az alföldi vonaldíszes – az elterjedés területét az Alföldet, – a karcolt vonaldísz jelző pedig a kerámia díszítési technikáját jellemzi.)

A kerámia tárgyak között különlegesen érdekesek a miniatúr edények. Egyes vélemények szerint ezek gyermekjátékok voltak, azonban az is elképzelhető, hogy az ilyen kisméretű edényekben áldozati célra félretett és oltárokra helyezett terményeket tárolták. Ez utóbbi valószínűbbnek tűnik, ugyanis a lelőhelyről több oltár – kis és nagyméretű egyaránt – ismert. Ezek az oltárok négy lábú, díszített „asztalkák”, melyek funkcióját mindenképpen a vallási, kultikus szférában kell keresni. A lelőhelyeken előkerült háromszögfejú kis agyagplasztikák a transzcendens lények figurális megfogalmazásai.

Az alföldi régióban az adott időszakból hasonló stílusú plasztikákról tudunk, azonban a füzesabonyi lelőhelyen néhány új ábrázolás típus is feltűnik. A korábban ismert álló alakú, égre tekintő szobrok mellett, trónon vagy oltáron ülő figurák, valamint négy lábú, állattestű, emberfejű plasztikák is több példányban kerültek elő. Többségük vörös és sárga színekkel festett, néhány darab bekarcolt mintákkal díszített. A stilizált, háromszög alakú emberfej mindhárom típusnál ugyanaz, de ez a fejtípus jelenik meg néhány edényen rátett dísz formájában, sőt erősen stilizáltan egy-két nagyméretű tároló edény bütyökszerű fogantyúján is. Néhány szobron a sarkánál egy-egy átlukasztás látható, ami a szobor felfüggesztésére utalhat.

Az újkőkori falu lakói a természetben, a természetből éltek, állatokat tenyésztettek és növényeket termesztettek. Különösen a juh és szarvasmarha tenyésztésre specializálódtak, amint az az állatcsont- töredékek elemzéséből kiderült.

Az összes állatcsontnak több, mint 90%-át juh- és marhacsontok teszik ki, a vadászott állatok csontjai alig több, mint 3%-ban vannak jelen az eddig analizált anyagban. Az elfogyasztott állatok csontjaiból vésőket, kanalakat, árákat, tűket készítettek. Ritka leletnek számít egy agancsból készült sarlónyél, melynek a belső oldalán kiképzett három kis bemélyedésbe – mint foglalatba – kőpengéket erősíthettek. A hulladékok közül több ép és számos töredékes csiszolt kőbalta, kővéső – többségük kaptafa alakú – került elő. Ezeket nyélre erősítve egyaránt alkalmazhatták fegyverként és munkaeszközként. A kisebb kőpengék tömegével fordultak elő a gödrökben. A többnyire obszidián, illetve hidrokvarcit magkövekből, pattintással nyert pengéket vágásra, bőrféjtésre, cserzésre használták. A kőeszközök anyagvizsgálata alapján az obszidiánleletek többsége dél-szlovákiai területekről származik, míg a kvarcitok feltehetően a Mátrából kerültek ide. Az edények és plasztikák festéséhez vas-oxidot (okkert) és bitument használtak. Utóbbit valószínűleg Erdély területéről szerezték be.

Ezek az emberek szabályos sorban, egymás mellett építették házaikat, de sem a házak, sem környezetük, sem használati tárgyaik, de még a temetkezéseik sem árulkodnak szociális különbözőségekről. Nem hosszú ideig, talán néhány évig tartózkodtak egy helyen, mivel gödreik, melyeket megérkezésükkor nyitottak, távozásukkor még mindig nyitottak voltak. A gubakúti telepen eltöltött idő viszonylagos rövidegét mutatja a halottak kis száma is. A nyugati gödörösornál feltárt kilenc ház körül kilenc sír került elő – közülük három gyermeksír, egy pedig egy öreg férfi sírja.

Még szembeötlőbb ez az arány a három szomszédos településsornál, ahol összesen hat házat tártak fel és csak egy felnőtt és három gyermek sírját találták meg. Lehet, hogy a négy településsor lakói együtt telepedtek meg és vándoroltak tovább, csak különböző származási, rokonsági kötelék fűzte őket egymáshoz és ez volt elkülönülésük oka.

A korszak emberei a folyók mentén szinte mindenhol hasonló feltételeket találtak – ártéri területeket, könnyen megművelhető termékeny földeket, jó legelőket – ezért, ha a termőtalajt kimerítették vagy a közelben jobb adottságokra bukkantak, továbbvándoroltak, majd pár kilométerrel, de lehet, hogy csak néhány száz méterrel távolabb újra felépítették házaikat.

A mobilitás megmutatkozik a korszakból ismert lelőhelyek viszonylagos magas számában, illetve egymáshoz való közelségében. A Gubakúti lelőhelyről 18 db ún. idol került elő (Isten és stilizált emberfej szobrok) amiket igen gyakran sárga és vörösoker festékkel festettek. Kettő kentaur is napvilágra került. Ilyen nagy mennyiségben csak Füzesabonyból került elő idol.

Füzesabony és Dormánd között a Csörsz-árok mellett, a 2. sz. homokbányánál, Ketőshalomnál⁷ 1962-65-ben nagy szabású régészeti ásatások folytak. Az itt élő emberek

állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkoztak. Az élelem termelő életmód előtérbe kerülésével már nem a minél sikeresebb vadászat volt a legfontosabb, hanem a minél bőségebb növény- és állatszaporulat. Az élelemtermelő életmód a termékenység gondolatát, a termékenységi szertartásokat állította a vallási élet központjába, mert ettől függött a közösség léte. Ennek azonban kifejezési formát kellett találni, vagyis az elvont gondolatot meg kellett személyesíteni. A termékenység jelképe természet-szerűleg a nő lett, mint az élet forrása, de nem minden nő, hanem az elvonatkoztatott gondolkodásnak megfelelően az általános, a mindennek fölött levő nő, a nagy anya, a „Magna Mater”, aki mindennek a kezdete és vége, minden létező forrása, életet és halált magába foglaló istenanya.

Tiszteletének egyik szép példája az itt előkerült arcábrázolásos edénytöredék, amely egy élelemtároló edény peremtöredéke. Az arcábrázolás az orrát, fülét plasztikus borda, szemét, száját haját karcolt vonalak jelzik. A termékenységet jelképező istenanya ábrázolásnak a nőre általában kellett hasonlítani, ezért nem is törekedtek természetűsége a női alak megformálásában. Ezt nagyfokú egyszerűsítéssel, stilizálással, absztrakcióval, egyes vonások elhagyásával, mások erőteljes hangsúlyozásával érték el.

A földi élet vetületeként, a valóság visszfényeként fokozatosan kialakult egy másik világ, s ebben emberi tulajdonságokkal ruházták fel a természet erőit. Kialakult az újkőkori vallási élet jelképrendszere.

Az arcábrázolásos edénytöredék az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának csoportjába tartozik. Kelet-Magyarországon a vonaldíszes kerámia kultúrájának speci-

*Arcábrázolásos edénytöredék
(Lelőhely: Füzesabony Kettőshalom homokbánya)*

ális csoportjai jöttek létre, s ezeket összefoglalóan az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának nevezzük. Az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrája a Tiszántúlon a Tisza-Körös-Maros szög északi feléig terjedt el, északkelet felé pedig az országhatárt is messze túllépte, egészen az Alföld pereméig követhetőek lelőhelyei. Edényeik formájában az egyszerű természeti formákat utánozták, díszítő elemként főleg a karcolt vonaldíszet alkalmazták. A minták egyszerűek: ívek, laza spirálisok, zezug-vonalak ritmikusan ismétlődő együttese borítja az edényeket.

A fejlődés folyamán Kelet-Magyarország területén igen gazdagon bontakozott ki a figurális művészet, alkotásai a termékenység kultusz szolgálatában állottak. A figurális ábrázolások lényegében az emberi alakot, a termékenység-istennőt adják vissza önálló plasztika, dombormű, karc ember alakú és arcos edények formájában. Legjellemzőbb a kelet-magyarországi művészetre a fej hangsúlyozott kiképzése és gyakori a nemi jelleg elhanyagolása. A fejet csaknem minden esetben háromszögűre formálták s hátracsapottan illesztették a testhez. Az önálló plasztikában általános a szobrok lapos, síkszerű kiképzése. Ezek kisméretű szobrok, valószínűleg a házi szentélyek részére készültek.

1983-ban a füzesabonyi Állami Gazdaság földmunkát végzett a gyümölcsös⁸ északi végződésében, a lőtérhez közel eső területen (Laskó-patak bal partja). A munka során a föld felső 70-80 cm-es réteget nagy felületen eltávolították. A földeltávolítás után a terepbejárások alkalmával felfigyeltek a talaj elszíneződéseire és a sok cserépedény

töredékre. Az ásatás az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájához tartozó gödröt, a kultúrára jellemző gazdag leletanyaggal, gabonás-vermeket, melyek közül a legtöbb Árpád-kori, és egy gazdag IV. sz-i női sírt eredményezett. A gödörből 9 db csótalpas edény került elő, Heves megyében először. Novemberben újra megkezdődött az ásatás, amely az előző évitől déli irányban kb 100 méterre eső területen, egy dombvonulat tetején helyezkedett el.

A dombvonulat délnyugati és déli oldalán folyt el szabályozás előtt a Laskó-patak, nagy kanyarulatokat leírva. Az akkor megfigyelt, gazdag leletanyagot ígérő objektumok feltárására 1985-ben került sor. Igen nagy számban kerültek elő az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának szépen mintázott edénytöredékei, amelyen elvétve festés nyomai is megfigyelhetők voltak.

Előkerült egy arcábrázolásos edény perem töredéke is, amely hasonló a Kettőshalmon előkerült leletekhez. Nagy jelentőségük az egykori gödrökben talált, elszene-sedett gabonamaradványok, melyek bizonyítják, hogy a vidékünkön ez az első olyan népesség, amely a termelő, földművelő és állattenyésztő életmódot és kerámia készí-tést ismerte.

Az Öregdomb alsó földrétege szintén neolitikus lelőhely. Az Öregdomb felsőbb rétege középső bronzkori kultúra néven vált ismertté. A szennyvíz tisztító háta mögött⁹ 1993-94-ben történt ásatás során, – amely az autópálya nyomvonalán történt –, került felszínre 2 db neolitikus gödör, amely lehet ház építésnél készült cölöpök helye is. Sok alföldi vonaldíszes kultúrához tartozó leletegyüttes és egy idol került elő. Egyetlen egy sír került feltárássra erről a területről.

II.2. RÉZKOR

A rézkorban a pásztorkodó-állattenyésztő életmód került túlsúlyba, a földművelő életmód háttérbe szorult. A rézkori pásztorok szarvasmarhát, juhot, kecskét és sertést neveltek, de természetesen a földműveléssel sem hagytak fel. Néhány kutatónk pász-tor-társadalomként jellemzi e kor társadalmának formáját.

Az emberek életében nagy változást hozott a fémek megismerése. A réz már az újkő-kor végén megjelent a Kárpát-medencében, mennyisége azonban ekkor még elenyésző volt. A rézet eleinte csak ékszerként használták, ritka előfordulása miatt. A rézkorban természetesen megváltozott a helyzet. Már aranyból is készítettek ékszereket, külön-féle csüngőket, gyöngyöket, ritkán karpereceket. A fémek megismerése az eszközök javításán felül a már korábban is meglévő kereskedelmet fellendítette. A cserére való termeléssel megváltozott egyes közösségek önellátó bezárkózása is. A kőeszközök továbbra is használatban maradtak, még 1000 év után is.

Hazánk területén több rézkori műveltséget különböztethetünk meg: Balatoni-csoport, Ludanicei-csoport, Péceli, Tiszapolgári és Bodrogheresztúri kultúrát.

A kora rézkort Kelet-Magyarországon tiszapolgári kultúrának nevezzük. Az utána következő s belőle fejlődő java rézkori fejlődési fokozatot a bodrogheresztúri kultúra névvel látták el a kutatás első lelőhelyei után. Mindkét helyen temetőket tártak fel. Ezeknek a kultúráknak az elterjedési területe az Alföld.

Az életmód változásával párhuzamosan jelentős társadalmi változások is végbe mentek. Az állattenyésztő közösségeken belül nagyarányú vagyoni felhalmozódás indult meg, amely előmozdította egyesek hatalmi emelkedését, meggazdagodását.

Megindult a társadalmi rétegződés, s ezek java a rézkorban a bodrogheresztúri csoport idején érte el csúcspontját. Az állattenyésztés igen jelentős termékfelesleget biz-

tosított, s ez nagyarányú termékserét eredményezett. A Tiszántúlra nagy mennyiségű réz és arany került – valószínűleg Erdélyből – amit már nem mindenki tudott könnyen megszerezni.

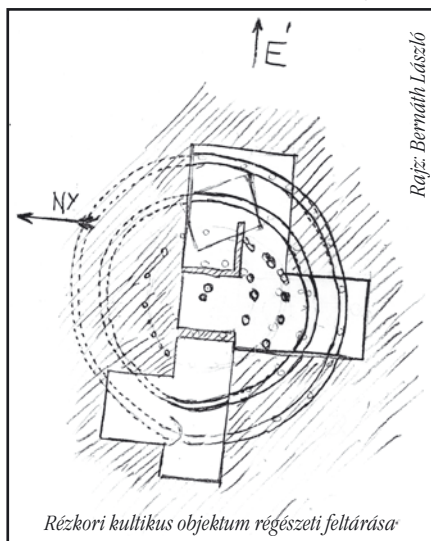
A társadalmi fejlődés, tagozódás a társadalmi élet kemény szabályait hozta létre. Ezek a szabályok megismétlődtek a szigorú rítusú temetőekben. A férfiakat a jobb, a nőket a bal oldalukra, fejfelé keletnek vagy nyugatnak fektetve temették el. A korai rézkor idején a halottakat kinyújtott, de oldalukra fordított helyzetben helyezték a hosszú, keskeny sírgödörbe, a középső rézkorban az alvásnak és az összekötözött állapotnak megfelelő, zsugorított, összehúzott testhelyzetben földelték el a szélesebb és rövidebb sírgödörökben.

A helyváltoztató életmód miatt, már nem a telepek, hanem a közösségi temetők lettek a közösség állandóságának, folyamatosságának kifejezői. A temetőkhöz mindig visszatértek, ezekben mindenkinek meg volt a közösségi rend szerint életében is megszabott helye. A rézkori temetőben szabályszerű sírok figyelhetők meg. Egy sírsorban talán egy-egy kiscsalád tagjai nyugodtak, a sírokat megjelölték.

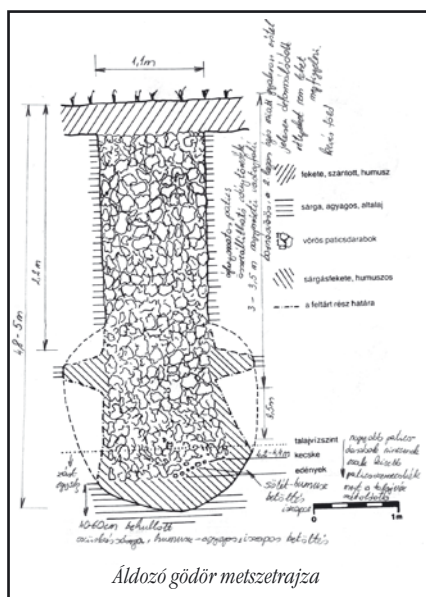
A rézkorban az öregek, a munkaképtelenek és a súlyos betegek ugyanúgy részesedtek még a termelt javakból, mint az egészségesek.

Egy rézkori lelőhely található a lőtérhez közel eső pusztaszikszói gyümölcsös¹⁰ területén. Az 1986-87. évi leletmentések során egy olyan középső rézkori objektum részletei kerültek napvilágra, amely nemcsak a vidék őskori történetének jobb megismerését szolgálja, hanem tudományos szempontból is jelentős, új adatokkal gyarapítja a rézkori hitvilágra vonatkozó ismereteinket.

A több centrikus gyűrűből álló rézkori építmény több mint 4000 éves, a Bodrogkeresztúri kultúra népcsoport leletanyagához tartozik. A mintegy 340 négyzetméternyi feltárt területen az objektum északi, keleti és déli szakasza, valamint a központi része került feltárássra. A leletmentés során a 30-80 cm-nyi humuszréteg eltávolítása után a nyelésben két, mintegy fél méter széles, ívelő, egymással párhuzamosan haladó sávra, elszíneződésre figyeltek fel, s ezekben helyenként határozottan cölöplyukakra utaló foltok jelentek meg. Ebből, valamint a metszetalak alapján nyilvánvalóvá vált, hogy ezeket az árkokat fal alapozása céljából áshatták (fal-árkok). Ezek az egymással párhuzamosan futó fal-árkok csaknem szabályos kört, enyhén ovális alakú területet zárnak be. A belső

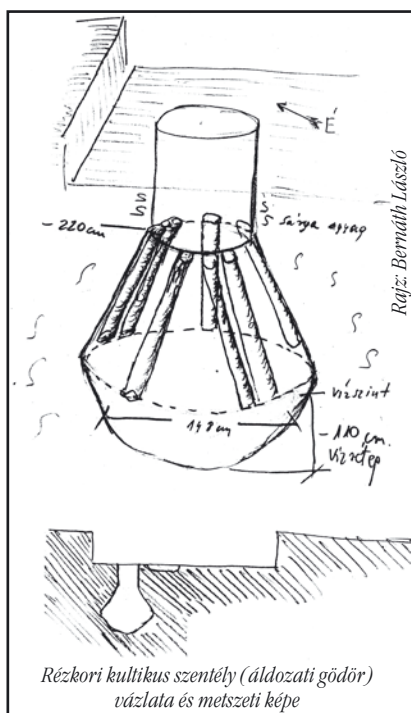

árkok északi és déli része között mért átmérő 25 m, ugyanez a külső árok esetében 30 m. Az objektum mértani középpontjában egy 4,8 m mély áldozó gödör volt. A központi gödörtől kelet felé a belső árok belső széle 11 m-re, a külső árok külső oldala 14 m-re van. Az árkok szélessége átlagban 50 cm, a belső valamivel keskenyebb, de mélyebb, a külső valamivel szélesebb, de sekélyebb. Az árkok egymástól 2 m-es távolságban helyezkednek el, faluk megközelíthetően függőleges, aljuk vízszintes. Ez is felmenő fal alapozó árkára utaló jelenségként értelmezhető. A keleti szakaszon a fal-árkokban a cölöpök nyomát pontosan lehetett rögzíteni, az északi és déli szakaszon azonban nem lehetett, ennek oka a nagymérvű lepusztulás. Sajnos igen kétséges, hogy a nyugati szakaszból maradt-e feltárásható rész, mivel erről a területről állítólag az 1930-

Áldozó gödör metszetrajza

as években földet vittek el, s ebben az irányban erőteljesen lejt a felszín. A keleti és északi részen jól megfigyelhető, hogy a belső falároktól befelé 2,5-3 m távolságra alapárok nélküli cölöpök (oszlopok) sorakoztak. A déli részen ugyancsak találunk cölöplyukakat,

Rézkori kultikus szentély (áldozati gödör) vázlata és metszeti képe

de ezeknél egyenlőre nem dönthető el teljes biztonsággal, hogy melyik tartozik az objektumhoz és melyik nem. A középpont felé haladva, tehát a különálló cölöpöktől beljebb, ugyancsak előkerültek cölöplyukak foltjai, de ezek már nem olyan szabályos elrendezésben helyezkedtek el, mint a belső falároktól 2,5-3 m távolságra lévő oszlopok.

A külső fal-árkon kívül is találtak cölöplyukat – négyet – illetve azok nyomait, de ezeknek az objektumhoz való tartozása megkérdőjelezhető. A déli részen az erős pusztulás miatt csak a belső fal-árok vonulatát tudták követni, a külsőét nem. A belső fal-árok itt szögletesen kifelé kanyarodik, s ez talán a bejáratra utal.

Az áldozó gödör felül a nyeresben paticsal teli, kerek foltként jelentkezett. Átmérője 1,1 m volt. A gödör felső része hengeres, 2,2 m-nél kezdett kiöblösödni. A felső 3-3,5 m-es hamus betöltődésű szakasz tele volt kisebb-nagyobb, olykor oszlop alakú, hengeres vagy sarkos, áglyenyomatos vagy levéllenyomatos paticsal, többretegű tapasztás darabokkal, köztük pedig több edény javarészt összeállítható töredékeit bontották ki. Ezek az edények általában nagyméretű, vastag falúak voltak, színük barnászörös, s a másodlagos átégés miatt gyakran erőteljesen deformálódtak. A paticsdarabokon és cserépedényeken kívül igen sok faszén is került elő.

E felső szakasz betöltésében nem lehetett rétegeket megfigyelni, mert túl szűk volt a gödör nyaka és érzékelhetően szándékosan beledobálták az edényeket és faldarabokat, s ezek annyira kitöltötték a gödröt, hogy köztük szinte föld alig volt. 3,5 m-től lefelé nagy paticsok már nem fordultak elő, csak patics szemcsék, amit esetleg azzal is magyarázhatunk, hogy a talajvíz szétoldotta a nagyobb darabokat. Így rétegeket itt még kevésbé lehetett megfigyelni, hiszen a sötét, hamus betöltés eleinte csak iszapos volt, majd feltört a talajvíz. A gödör legfontosabb, teljesen zárt egységet alkotó leletei tehát a talajvíz szintje alól kerültek felszínre.

4,2-4,4 m mélységben kissé lejtős felületen egy kecske anatómiai rendben fekvő vázát, néhány más állat csontjait és mellettük több csaknem ép és 16 db ép agyag-edényt találtak. Ezek a leletek az építménynek a keleti részről kerültek elő, s a gödör

aljára behullott, mintegy 40-60 cm vastag, szürkessárga, hamus-agyagos, iszapos betöltődésen feküdtek. A kecske – juh mellett, a kutya után – az ember legkorábban házi-asított állata. Ezt az a tény is magyarázza, hogy a kecske eléggé igénytelen állat, ugyan akkor igen sokrétűen tudták hasznosítani: húsát, tejét, sajtját, bőrét, szarvát. A görög mondavilágban igen gyakran előfordul a kecske.¹¹ Talán azért is töltött be olyan fontos szerepet, merthogy magát Zeust is kecske táplálta, ennek bőréből készült az égisz, amely Zeusz, majd később Athéné pajzsa volt. Zeusz egyszer letörte a kecske egyik szarvát, dajkájának adta, megígérve, hogy mindig azzal a gyümölcssel lesz tele, amelyet megkíván. (Innen származik a „bőségszaru”).

Áldozati állatként is igen gyakori az ókori görögöknél a kecske, úgyis mint az embert helyettesítő lény. Artemisznak egy szűz helyett annak ruhájába öltöztetett kecskét mutattak be engesztelő áldozatként. Az Akropoliszon Athénének évente egyszer áldozati kecskét mutattak be, ilyenkor a szent olajfára valódi kecskebőrt akasztottak. A maratoni győzelem után 500 kecskét áldoztak fel. A magyar néphitben is a kecskének bőséget, erőt, egészséget, szerencsét hozó tulajdonsága van. A kecske a hitvilágban nagy szerepet játszott, a kecskét mint áldozati állatot áldozták föl. Vörös István állatregész megállapítása szerint¹² 10-11 hónapos kecskegidáról van szó. Korához képest igen fejlett példány volt. Valószínű, hogy amiatt áldozták föl, mert a gerincoszlopából két gerinccsigolya perc össze volt növe és valamilyen módon megmutatkozhatott ez az állatnak a járásában vagy a viselkedésében. A kecske a jobb oldalán feküdt, lábai zsugorított helyzetben voltak. A kecskegida neve : hím.

Találtak még : újszülött bárány ujjpercét, sertécsontot, mezei nyúl égett csontját, kerti pele csontját, őzcsontjából készült csonteszközt is. A kerti pele, a magyarországi holocén gerinces faunából hiányzó kisemlősnek ez az első régészetileg datált maradványa. Az állatcsontokkal megegyező szinten kerültek elő szürke, egykor fényezett felületű tejesköcsög formájú edények.

A gödörben a kecske- és egyéb állatcsontok véres áldozat bemutatására utalnak. A leölt állat melletti számos edény, minden bizonnyal a szertartások kellékei lehetnek, amelyeket talán az étel- és italáldozatnál használtak.

A földbe mélyedő áldozó gödrök általában a chthonikus istenségek kultuszához s ezáltal a termékenységkultuszhoz köthetők. Az áldozatbemutatás révén e gödrök kapcsolatot jelentenek a földi és az alvilági istenekhez, akik a gödörbe tett áldozatot szívesen fogadják. Bizonyos esetekben maga a gödör a chthonikus oltár.

A füzesabonyi objektum esetében is a természet a tavaszi újjászületéshez illetve a termékenység kultuszhoz kapcsolódó szertartás emléke ez a leletegyüttes, erre utal Vörös István vizsgálatának eredménye is, mely szerint az áldozati kecskét tavasszal ölhették le. Felvethető még az alapítási áldozat lehetősége is, amely az egész építmény elkészültéhez kötődne. Ezt támasztaná alá az a tény, hogy csak egyszeri szertartás maradványait találták meg. A füzesabonyi objektum még egy sajátossága, hogy ritkán fordul elő ilyen nagy mélységű gödör.

Az objektum keleti részén zsugorított csontvázas sírok is kerültek elő. Szintén kagylóból és szarvasagancsból csiszolt karkötők gyöngyökkel díszítve, illetve kés került elő. Majdnem mindegyik zsugorított csontvázas sírnál mellékletként edényeket, ételt, italt helyeztek a halott mellé útravalóként.

Ahhoz, hogy egy feltárt objektumot kultikus, rituális jellegűnek tekinthessünk, Carsten Colpe meghatározása szerint két kritériumnak kell megfelelni: az ismétlődés és a szokatlanság rendkívüliség tényének. A füzesabonyi gödör esetében a kecskeváz és a körülötte lévő edények, azok nagy mélységben történt elhelyezése egyértelműen

a mindennapitól eltérő, azaz a szokatlan körülményt jelenti. A betöltődésben azonban a rétegeket nem lehet elkülöníteni, így az ismétlődése, vagyis ismétlődő áldozat bemutatására nem következtethetünk. A rézkori objektum szerkezeti felépítése nagyon hasonló a Dél-Angliában található Stonehenge kultikus építményhez.

A késő rézkorban Kr.e. 2100 körül ismét lényeges változások mentek végbe Magyarország egész területén. Ismétetlen előtérbe került a földművelés az állattartás mellett. Ennek megfelelően hosszabb életűvé váltak a telepek. A kora rézkorban tapasztalt vagyoni felhalmozódás azonban visszaesett, a fémgazdagság megszűnt. A péceli kultúra népe véget vetett a bodrogkeresztúri csoport életének. Szerepet játszhatott ebben a péceli népesség jóval nagyobb lélekszáma is. A kultúra nevét első felfedezett lelőhelyei után kapta. Elterjedt az egész Kárpát-medencében, sőt északnyugaton és délen a Balkánon is megvannak a telephelyei. Békés életet tükröző, nyílt védtelen telepei az Alföldön és a hegyvidéken egyaránt megtalálhatók. A kultúra emlékei a бүккi kultúrához hasonlóan előfordulnak a barlangokban is.

E kultúra népcsoportjainak több helyen kerültek elő kisméretű házai. Alakjuk és jellegük változatos, a felszínen épült téglalap alakú házaktól az ovális kunyhókig többféle házforma ismeretes. Magyarországtól Délre, a fejlett fémművességgel kapcsolatba hozható főnöki, nagy házakat is feltártak. A péceli kultúra idejéből alig ismeretes néhány réztárgy: egy-két kisebb balta, ár, huzal és rézcső ékszer képviseli a kultúra rézművességét. A rézékszerek sorából kiemelkedik a vörsi diadém, amelyet egy halott fejére helyeztek. Valószínűleg viselője főnöki vagy papi funkciót töltött be.

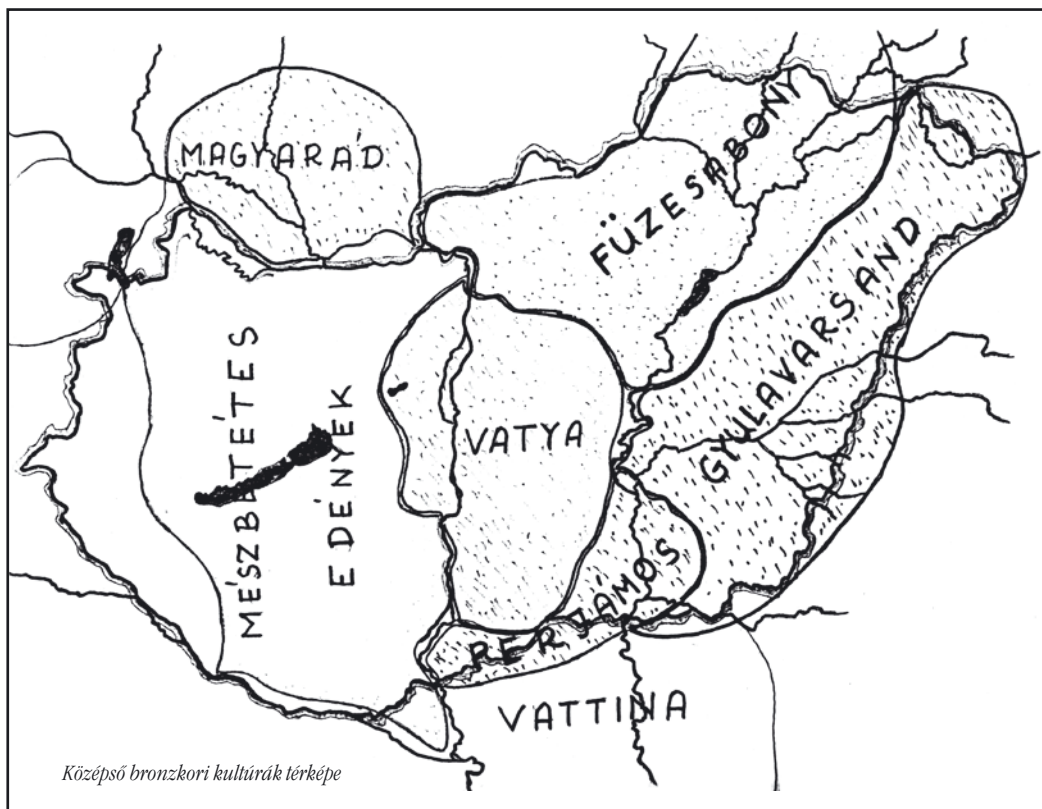
E kultúra népeinek életében igen jelentős szerepet játszott a nagyállat-tartás, a szarvasmarha tenyésztés. Néhányat zsugorított helyzetben még a halottak mellé vagy önállóan is eltemettek. A szarvasmarha igavonó erejét ők már hasznosították.

A temetőkből a szigorúan alkalmazott rítus megszűnt, a szabályok oldottabbá váltak a fektetés és az irányítás terén egyaránt. A halottak mellé edényeket, eszközöket, kő nyílhegyeket, rézcsőből, csontlapokból, átfűrt fogakból, dentáliumkagylóból készült ékszereket helyeztek. A nyakláncokat az életben is viselték és nemcsak díszként, hiszen védő-bajelhárító szerepük is volt.

A péceli kultúra idején terjedt el tömegesen a halotthamvasztás, amelynek magyarázata sokféle lehet (a tűz megtisztít, a halottnak új életet ad.) A hegyvidékek közelében a sírgödrökbe nagy mennyiségű követ raktak a halott fölé. Ebben a szokásban is a visszajáró halottól való félelem nyilvánult meg. Ebben az időben vált szokássá a sírkő állítás. A péceli (badeni) rézkori műveltségéből származó edénytöredékek kerültek elő Füzesabonyból, a transzformátor-állomásról.¹³ A földművelés ebben a korban újra nagy szerephez jutott, az „anyaistennő” tisztelete, kultusza visszanyerte korábbi jelentőségét.

A péceli kultúra edényművessége eddig kevésbé alkalmazott formákat és díszítést honosított meg a Kárpát-medencében. Az agyagedényeket bordás-kannelúras díszítéssel látták el, nagy szalagfüleket illesztettek rájuk és így a fényezés után létrejött a fényárnyék játékkal fémedények hatását keltették. A késő rézkorban az edényművesség formaadására, díszítésmódjára a fémtechnika is nagy hatással volt. A rézkor és bronzkor fordulójának nagy történeti változásai Heves-megye területén is érintettek.

Ebben az időben Kr.e. 1900. körül hazánkat nagy népmozgások érték, keletről és délről érkeztek népcsoportok. E népmozgások vetettek véget a péceli műveltség önállóságának. Az új népcsoportok megjelenése lényeges változást idézett elő a társadalom szerkezetében és gazdasági életében, mert e csoportok a társadalmi fejlődés magasabb fokán álltak. A péceli műveltség azonban nem pusztult el, hanem beolvadt az újonnan érkezett népcsoportokba.

II.3. BRONZKOR

A bronzkorszakokat különböző periódusokra osztják fel: korai, középső és kései bronzkor. A bronzkorban alakultak ki az egész országot és egész Európát behálózó cserekereskedelmi útvonalak. Magyarország bronzkori népessége kapcsolatban állt a görög szárazföld lakóival. Ez az időszakos kapcsolat elsősorban kereskedelmi jellegű volt, és közvetve érintette a Kárpát-medencét. Füzesabony területére esett több kereskedelmi útvonal találkozási és elágazási pontja.

Itt Füzesabonyban kora-bronzkor leletanyagaként szintén az Öregdomb a jelentős lelőhely az alsóbb rétegek kapcsán. A rézkori építmény mellől került elő egy zoki kultúrához tartozó belsőfelület díszített mészbetétes edénytöredék.

3.1. KÖZÉPSŐ BRONZKOR ÖREGDOMB¹⁴

A bronzkori település a város délnyugati szélén, a Laskó-patak mentén fekszik. A helyi bronzkori telep jelentőségének felismerése Ipolyi Arnold egri kanonok nevéhez fűződik, aki a Természettudományi Akadémia tagja volt.

1864-ben a Laskó-patakra hidat építettek s az alapok ásása közben és a patak medrében ismeretlen korból származó eszközöket, tárgyakat – közöttük bronzolvasztó téglákat – találtak. A leletek egy része eljutott Ipolyi Arnoldhoz, aki néhány nap elteltével ideutazott és helyszíni bejárást tartott. A bronzkori telep helyét először Szikszó térségében vélte megtalálni. Később azonban felismerte az Öregdomb mesterséges jellegét. A mai geográfiai kép mesterségesen lett kialakítva. Eredetileg a Laskó-patak medre

körülvette a domb északkeleti részét – a régi patakmeder még ma is jól kivehető. Kis részét még jelenleg is vízelvezető ároknak használják.

Az 1930-as folyószabályozási munkálatok során a patakot egy új mederbe vezették és ezáltal a dombot átszelték. A vízszabályozás miatt 1931-ben Tompa Ferenc a Nemzeti Múzeum főmuzeológusa vezetésével régészeti feltárást végeztek.

A Laskó-patak szabályozásakor került felszínre, az addig ismeretlen népcsoportnak a leletanyaga, s ekkortól számítják a Füzesabony középső bronzkori kultúrát. Ez a bronzkori falu a tell települési forma egyik szép példája. Ez egy 5 rétegű tell település, ami annyit jelent, hogy több évtizeden, évszázadon keresztül egyhelyben lakás következtében több méter magas, kultúr réteges lakott domb keletkezett. Az egymásra rakódott rétegek a mindennapi életéről tanúskodnak. Az alsó rétegek újkőkoriak, a fölöttük lévők a Hatvani kultúra rétegei, fölöttük ezt követik a középső bronzkoriak, amelyet éppen erről a lelőhelyről FÜZESABONYI KÖZÉPSŐ BRONZKORI KULTÚRÁNAK neveztek el. Ez a műveltség magába foglalta az egész Észak-Magyarország mai területét.

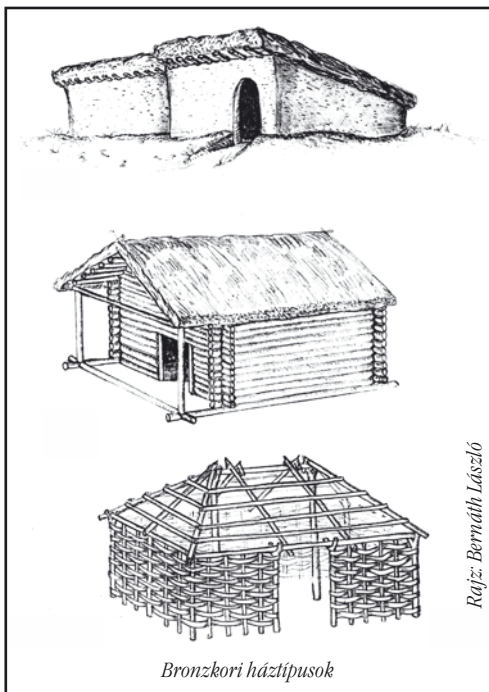
A 4000 négyzetméter alapterületű dombból akkor 500 négyzetmétert tártak fel.¹⁵ A település rétegvastagsága 3 méter. A gyakori házalap megújításokból három jól elkülöníthető települési réteget lehet megkülönböztetni. A legvilágosabban az első települési szint tűnik ki a feltárásokból. Padló és oszlop maradványokon kívül három padlóburkolatot is feltártak. Az ásatások során három teljes házát és egy kör alakú gazdasági épületet találtak. A település régészeti anyaga egységes volt, a füzesabonyi kultúra leleteiből állt. A dombba beásott, feltárt sírok korát később a korai vaskorszakra tették (preszkíták).

E kultúra névadó telephelyével, az Öregdombbal sajnálatos esemény történt 1976-ban. A szennyvíztisztító telep építéskor tavasszal 3 héten keresztül éjjel-nappal buldózerrel vandál módon eltűrték a lelőhely bolygatlan rétegsorainak több mint a 2/3 részét.

A tűró-romboló munka befejezése után leletmentő feltárást történt. Az a terület, ahol a felső humuszréteg is érintetlen volt, elegendő volt egy 10 x 5 méteres szelvény nyitásához, közvetlenül a Laskó-patak töltés-koronája mellett északnyugat-délkelet irányban. A szelvény feltáráásával egy időben egy 51 m hosszú árkot is nyitottak, amelynek utolsó 13 méterében a humuszrétegben a kora bronzkori első településszintre bukkantak.

A szelvény északkeleti irányban fekszik a Tompa Ferenc által feltárt szelvények közelében, azonban az ásatási sík az egyenletlenségek miatt, és a régi szelvények beszakadása miatt a régihez nem csatlakozik pontosan.

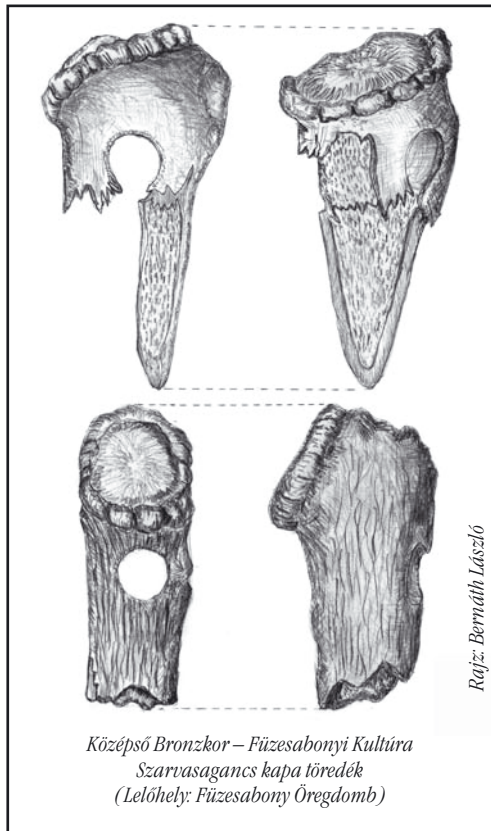
A humuszréteg lehordásakor kiderült, hogy a Laskó-patak partján a töltés-korona leemeléséből egy 10-15 cm vastag, kevert agyag-humusz fedőréteg maradt vissza. A humuszréteg eltávolítása után az első felszínből négy gödröt ástak ki, melyek közül a harmadik gödör az egész rétegsort átvágva a kora bronzkori altalajig mélyült. A gödrök

miatt a szelvénybe eső padlószintek három irányban lejtősen elmozdultak. A szelvényben a bronzkori település teljes rétegvastagsága 240 cm. Az egész településszerkezet kitért a szelvény délnyugati metszetéből.

A szelvényből egy kelet-nyugati irányú utcarészlet és két házalap maradványai kerültek elő – ez a szerkezeti kép majdnem mindegyik települési szintre kisebb-nagyobb eltéréssel jellemző. Az északnyugati metszet a házalapokra ferdén helyezkedik el. A metszetben a padlószintek deplaszirozását jól lehetett látni.

A 240 cm vastag településrétegen belül öt települési szint feltárására volt lehetőség. Az öt szinten belül a közvetlenül egymás után következő megújítás szakaszai is felismerhetők ugyan annak a háznak a dupla padlószintje révén. Ötször épült újjá és pusztult el ez a középső bronzkori falu település.

Rajz: Bernáth László

Középső Bronzkor – Füzesabonyi Kultúra
Szarvasagancs kapa töredék
(Lelőhely: Füzesabony Öregdomb)

A település felső humuszrétegének elbontásakor az összefüggő épületrendszerbe nem illő padló darabok, paticsdarabok kerültek elő 25 cm mélységből. Összefüggő objektum nyomait nem lehetett megállapítani. A település életében az utolsó településszint többszöri bolygatást mutat (I. szint 40-60 cm). A bolygatások ellenére, egy a szelvény dél-nyugati felén fekvő nyugat-keleti irányú házalap került elő. Döngölt padlószintje 10-12 cm vastag volt, felületén faltapaszc maradványok voltak és a négyzet alakú beásás mellett egy tűzhely alapjai kerültek elő. Ennek a szintnek az eltávolítása után a második településszint került feltárára (II. szint 90-110 cm), amely a hármas gödörből és egy négyzet alakú beásásból eltekintve érintetlen volt. A szelvény északi és déli felébe esett a házalap egy része. Ez alatt egy északnyugati és délkeleti irányú 250 cm széles utca-járószint került feltárára.

Az első ház fala mellett a nyugati oldalon átégett faltapaszc-darabok kerültek napvilágra. A ház maradványain belül egy 60x60 cm átmérőjű égetett agyagkemence állt.

A második házból egy 440 cm hosszú, az első házzal azonos irányban fekvő padló rész tűnt elő a szelvény északi sarkából. A szélét egy erősen ledöngölt vályogszegély és két nagyobb oszlop jelezte. A szelvény északkeleti falánál a padlón a házzal azonos irányban lefektetett, elszenesedett gerendamaradványokat találtak. A közvetlenül ez alatt fekvő településszint kis eltéréssel azonos településképet mutatott a méreteiben és irányában hasonló első házzal. A ház hosszanti oldalán a falvastagságot jelző ledöngölt vályogszegély szélesebb volt, itt találtak három elkorhadt a ház falával azonos irányban fekvő gerendamaradványokat. A ház nyugati sarkában nagy tároló edények darabjai kerültek elő egy csomóban. Egy tűzhely kis része a szelvényben feküdt. Az átégett tűzhely fölé egy hordozható, lábakkal ellátott tűzhelyrostély volt állítva. A ledöngölt vályogpadlóból két kis hamus gödör került elő. A ház szélét egy 10-12 cm széles hosszmetsetben 10 cm magasan kiálló

Középső bronzkori cserépedények

„A bronzkori művészet csúcspontját a füzesabonyi középső bronzkori kultúra edényművészete mutatja. A korábbi korokhoz képest a Füzesabony középső bronzkori kultúrát az edényeknek a formagazdagsága jellemezte. A fazekas korongot nem ismerték. Szépen csavart spirális ornamentikai mintákkal készítették az edényeiket, a dísztalakat.”

Középső bronzkori cserépedények

Rajz: Bernáth László

ledöngölt vályogszegély és a házfal egész hosszában elkorhadtt gerendamaradványok jelezték.

A legvastagabb, a legjobb állapotban megmaradt településszint a harmadik szint volt (III. szint 140-160 cm). Itt egy házrész sike-rült feltárni. A ház szélei és sarkai az erősen ledöngölt padlóréteg miatt jól láthatóak voltak. A ház tengelyében egy tűzhelyet talál-tak. Néhány cm vastag töltésréteg választotta el a padlószintet az alatta fekvő szinttől, ahol a település ismert szerkezeti képe újból elő-tűnt. A házak és az utca iránya még jobban eltolódott dél-keleti irányba. Az első ház falát egy 25-30 cm szélességű döngölt vályogszegély mutatta. A faltapaszszerkezetét a fal harmadában elhelyezett cölöplyukak jelezték. A falomladék rétege alól elszenesedett és elkorhadtt gerendákból álló fapadló maradványai kerültek elő. A gerendák a ház hosszanti falával azonos irányban feküdtek, csak egyetlen egy részen találtak erre merőlegesen fekvő gerendákat. A tűzhely ugyanúgy a ház tengelyében állt. A második ház padló részét a négyes számú gödör beásásával megsértették. A ház szerkezete az előzőekben hasonló: egy vályogszegély és egy hosszirányú elkorhadtt gerenda jelentették a padló szélét.

A település negyedik szintje (V. szint 200-210 cm) volt a legkevésbé megbolygatva.

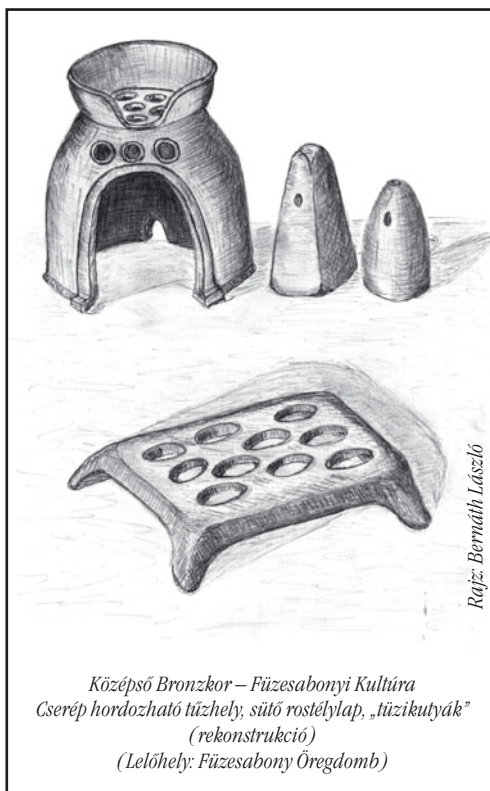
A szint második háza ugyanúgy feküdt mint az előző szintű. A padló széleit jól lehetett látni. Megégett gerendamaradványokat és faltapaszs-törmelégeket találtak a padlószinten. A ház mellől 150 cm hosszú, öt egymás mellé fektetett gerenda került elő (lehet, hogy ez volt a bejárat). A negyedik szint első háza északnyugat-délkelet irányú volt. A tűzhelyek számát és a ház használati időtartamát illetően ezt a házat használhatták a legtovább az eddig említett házak közül. Hat alaposan megépített és kiégetett tűzhely és egy kitapasztott falu kemence alapjai kerültek elő. A házból származó leletek semmilyen felvilágosítást nem adtak a sok tűzhely használatáról.

A kora-bronzkori humuszrétegben feküdt a település első szintjeként az ötödik szint. (V. szint 240 cm). Ebből a településszintből a szelvénybe csak egy házalap része esett. A ház középpontjában állt a kiégett, kitapasztott tűzhely.

Az 51 m hosszú kutatóárok első 13 méterében feltárt, a korai bronzkori humuszrétegben fekvő házrész ugyanabban az irányban feküdt, mint a szelvénybe eső második ház. A hosszárók metsztfalában az átmetszett házak közötti utak, terek és gödrök sorát jól lehetett látni.

A középső bronzkorhoz tartozó lelőhely még a kettőshalmi homokbánya, ahol temetőket tártak fel a környékén 1960-62-65-ben. Az itt feltárt sírok nyújtott csontvázas sírok voltak. Gazdag edény és fémmellékletek kerültek elő ezekből a sírokból.

A cigánysoron és a mezőtárkányi úton több kisebb temetőt tártak fel a középső bronzkorból, de ennek ellenére még ehhez a falutelepüléshez – öregdombi tell telep-

Középső Bronzkor – Füzesabonyi Kultúra
Cserép hordozható tűzhely, sütő rostélylap, „tűzikutyák”
(rekonstrukció)
(Leőhely: Füzesabony Öregdomb)

*Haj (varkocs) összefogó gyűrű
(Füzesabony Öregdomb)*

hez – sokkal több temetőnek kellett tartoznia. Sok temető még feltárássra vár, de valószínű, hogy néhány temetőrészleg már magántelek, lakótelek az Öregdomb környékén.

A füzesabonyi kultúra lényeges változást hozott a temetkezési szokásokban,¹⁶ az edényművességben és a fémművességben is. A temetkezések az előző kor hamvasztásos temetkezésével szemben csontvázasokká változtak. A halottakat aránylag nagy temetőben, szigorú rendben temették el, rendszerint gazdag mellékletekkel. A férfiakat dél-észak irányba, a nőket észak-dél irányba temették. A kultúrát a megelőző korról szemben fémgazdagság jellemezte, annak ellenére, hogy általában ékszerként használták a bronzot, mint fém.

Sok bronz csengő, ékszer, fegyver, ruhaösszekötő kapocs került elő a sírokból. Ennek ellenére a bronzkor embere bronzból készült eszközeit még mindig nem tömeges használatra készítette.

A füzesabonyi műveltségnél található hazánkban először tényleges bizonyíték arra, hogy a lovat felszerszámozva használták. Tanúsítják ezt a szarvasagancsból készült zabloldalpálcák, amelyek az Öregdomb leletei között is megtalálhatók.

A legérdekesebb leletek közé tartoznak: egy díszített, hengeresre faragott csont, egy bronz zabla és egy bronz gomb. A hengeres csontot szarvasagancsból készítették és az egyik végén nyitott. A hengerpaláston bekarcolt spiráldíszítés látható. A nyitott végén erős használati kopás nyomok látszanak. A minta szerkezetét figyelmen kívül hagyják az utólag kifúrt lyukak – mindkét oldalon kettő – kettő. A szélén jól kivehető használati nyomok láthatók. A bronz zabla hossza 14, 8 cm. A bronzgomb átmérője 2,9 cm, magassága 1,5 cm.

A bronzkori művészet csúcspontját a füzesabonyi középső bronzkori kultúra edényművészete mutatja. A korábbi korokhoz képest a Füzesabony középső bronzkori kultúrát az edényeknek a formagazdagsága jellemezte. A fazekas korongot nem ismerték. Szépen csavart spirális ornamentikai mintákkal készítették az edényeiket, a díszítálat. Az edények formája rendkívül változatos. A merész formaképzés szakítás a régi hagyományokkal. Az edényeken a kiemelkedő és a bemélyedő díszítőelemek szinte minden edényt művészié tettek.

Gyakran használták a középen kipúposodó spirális ornamentikai díszeket, melyek a Kréti kultúrákkal fennálló cserekereskedelmi kapcsolatra engednek következtetni. Művészi értéküket még jobban növeli és kiemeli az a fémes fény utánzat, amellyel bevonták az edényeket. A kiemelkedő és bemélyedő motívumokat a fény-árnyék még érdekesebbé és figyelmet felkeltővé teszi. A csontművességükben is meglátszódik ez a karcolt vonaldíszes spirális ornamentika.

A füzesabonyi középsőbronzkori műveltséget a Kr.e. 1400-1300 között nyugat illetve északnyugat felől beáramló „Halomsíros kultúra” népcsoportja pusztította el és vetett véget a tell települési formák kultúrájának. E népcsoportok megjelenésétől számítjuk a kései bronzkort, melyben a temetők nagyságából ítélve magas népszaporulat következhetett be. Kései bronzkorból származó cserépedény töredékeket találtak szórványleletként szintén a lőtérhez közel lévő rézkori objektum környékén. A kései bronzkort

a korai vaskor váltotta fel. E két kor elhatárolása átmenet nélkül vált egységessé, átfedések találhatók a korszakoknál.

II.4. VASKOR

A vas használata, alkalmazása általánossá vált, ezzel egy elkészített eszköz élettartama hosszabb lett, mint a réz és a bronz eszközöké. A munka még hatékonyabbá vált, elősegítette a társadalmi rendszer berendezkedésének változását, a társadalmi rétegek nagyobb tagozódását. A népmozgások nagyobb ütemet vettek és a népségek, népcsoportok gyakran váltották egymást. Legjelentősebb a preszkíta és a szkíta népesség volt. A preszkíta népesség hozta magával a Kárpát-medencébe először a vas ismeretét ebben a korban ékszer formájában. A preszkíták temetői szép számmal ismeretesek Heves megye területéről.

A legrégebben a füzesabonyi bronzkori telepbe – Öregdomb¹⁷ – beásott sírok kerültek elő, 15 preszkíta síros temető, amely a kora vaskorhoz is sorolható. E sírokban találtak bronzból készült zablákat is. Jellemző volt mellékletként a lókoponya. Jó néhány esetben a koponyalékelést a halotti tor alkalmával végezték el, és a lónak az agyvelejét elfogyasztották.

Szintén preszkíta sírok kerültek még elő Dormánd mellett Füzesabonyhoz tartozó homokbányából, amely már ismert a neolitikus lelőhelyről. Egy-egy terület ami már az őskortól a neolitikumtól lakott volt, az majd minden korszaknak a leletanyagát tartalmazza.

A Fekete-tenger északi partvidékén élő szkíták az Kr.e. 6-7 században hazánk területére is behatoltak, rátelepedtek a helyi lakosságra, majd később össze is olvadtak velük. A szkíták készítettek hazánk területén először fazekaskorongon korongolt cse-
répedényeket. Leletanyaguk csak temetőikből ismeretes.

A kelta terjeszkedés az Kr.e. 400 körül érte el hazánk területét. Igen fejlett volt a vasiparuk. Megjelenésüktől számítjuk a kései vaskort. A kelták terjesztették el a szkíták által már ismert fazekaskorong használatát. A korongon készült edények alakja, mintája megváltozott az előző korok kézzel formált edényeihez képest.

Füzesabony határából, a Csárdatetőről került elő szórványiletként egy széles levelű lándzsa hegy. A pusztaszikszói sóderbányából egy bronz „hólyagos”, karperec került elő. Kelta vaskori településnek a maradványai kerültek elő a rézkori objektum területéről. Egy félig földbe süllyesztett háznak az alapozása éppen belezavart a rézkori objektum két falárkába. Kelta sírokat találtak a kettőshalmi homokbányában. A Bozsi részen is került elő egy pár kelta sír.

Az Kr.e.-i utolsó évszázadban a kelta népcsoportok dák uralom alá kerültek. A dákok központja Erdély és Bánát területe volt. Dák jellegű kerámia ismeretes a Füzesabony 1.sz. homokbányából és a pusztaszikszói területéről szórványként. A dák uralom hamar megszűnt, erre az időre tehető a római birodalom térhódítása. A rómaiak a Dunántúli Pannóniai területet foglalták el.

*Preszkíta bronz zabla oldalpálca-pár
(Füzesabony és Szilhalom közötti régi
söderbánya)*

Szarmata nő sírja
(Füzesabony Lótér melletti gyümölcsös)

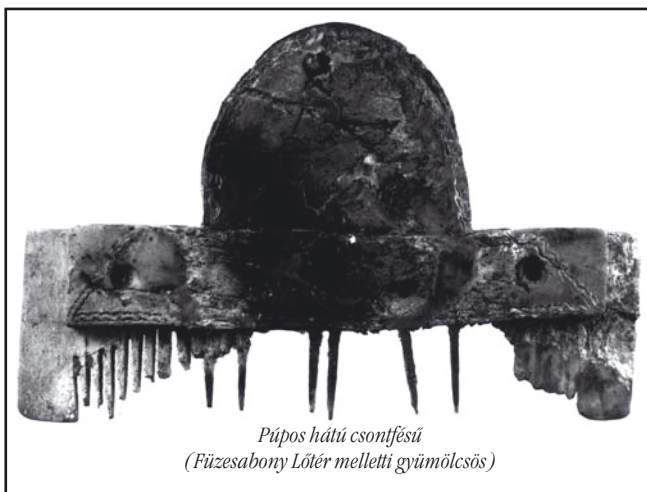
Az i.sz. II. század végén a római birodalom és a dákok közé beékelődött egy újonnan, Keletről érkezett népcsoport, a szarmata-jazigok (lovass népek voltak). A szarmata népesség mintegy elővédő népessége volt a rómaiaknak. Az eddig előkerült kisszámú leletanyaguk kizárólag sírból származnak. A temetkezéseikből sajnos alig lehet következtetni a jazigok életformájára. Településeik ismeretlenek.

Füzesabonyhoz tartozó Kettőshalmon (2.sz. homokbánya) több sír leletegyüttesét sikerült megmenteni. Egy fiatal férfi sírjából a következő leletanyagokat sikerült megmenteni: aranyból készült apró lemezes ruhadíszeket, sodrott aranyhuzalból készült nyakpereceket, üveggyöngyöket, fenőkövet, síp alakú bronztárgyakat bronzkarikákkal, hosszúpengéjű vaskardot, gömb formájú agyagedényeket. Egy női sírból került napvilágra egy csontakúpos formájú agyagedény, kerek tükör és üveggyöngyök. Egy gyermeksírból pedig arany ruhadíszeket sikerült megmenteni. A hitelesítő ásatás 4 sírt tárt

fel, — az egyikben kelta jellegű bronz gyűrű is előfordult. A sírok tájolása dél-észak és délnyugat-nyugati.

Füzesabonyban a Laskó-patak partján a vasúti felüljáró út építésekor egy szarmata-kori település pusztult el. A pusztaszikszoói gyümölcsös¹⁸ területéről 1983. májusában termőtalajt, kb. 40-60 cm humuszt szállítottak el. A talajmozgatás során a sárga altalajba mélyedő kerek foltokra és néhány felszínre került cserepekre lettek figyelmesek. Ezt néhány napos leletmentő feltárás követte amely újkőkori, bronzkori, késő római kori, kora népvándorlás kori és Árpád-kori leleteket eredményezett.

Egy ovális sírgödör közepén 42-50 éves női szarmata csontváz feküdt nyújtott helyzetben, megközelítően dél-észak tájolással. Elég gazdag leletanyaga volt a sírnak. A két lábfej között kopott, csorba, szépen korongolt kis égetett iszapolt anyagú bögre, melynek színe nem egészen szürke volt, hanem feketés színű. Két karján ezüstözött vaskarperec. A kezében kés és orsógomb, deréktájon bronzcsat, mell tájon bronz ruha-

Púpos hátú csontfésű
(Füzesabony Lótér melletti gyümölcsös)

kapcsoló-tű (fibula), a nyakán üveg-pasztagyöngyökből nyaklánc, rajta római kori pénzérme leletek voltak: Commodus ezüst denárja átlukasztva, Marcus Aurelius ezüst denárja, Constantinus dinasztia átlukasztott bronz érmeje. Érdekes volt, hogy az egyik pénzérme oxidációs rétegén ruhaszövés-lenyomatok voltak megfigyelhetők. A pénzérmék a sírt minden kétséget kizáróan a IV. századra kelteznek.

Előkerült egy púposhátú csontfésű is, ami e korszaknak

a jellegzetes viseleti darabja. A fésűt egymástól különálló hát- és pántrészét bekarcolt, párhuzamos, zeg-zug vonalak díszítik. Erősen töredezett volt, s rajta égés nyomai voltak felfedezhetők. A feltárt gödrökből napvilágra került sok szürkés vagy szürkés színű, korongolt, szemcsés iszapozású fazekak, tálak, edények és azok töredékei. A község belterületéről késő-római fibula került elő gyermeksírból.

1973. júliusában Füzesabony-Bozsi¹⁹ részen sóderbányászás közben szarmata sírokat találtak. A lelőhely Füzesabonytól 3,5 km-re, a Sósrévpuszta nevű határrész közelében, egy nagy kiterjedésű, észak-dél irányú dombvonulat nyugati oldalán található. A sírok tájolási tengelye észak-déli. Hét sírt találtak, közülük a – mellékletek alapján – hat női és egy férfi.

Az első sírból mellékletekként kerültek elő: bronz térdfibulák, bronz huzalkarpercek, orsógombok, sötétszürkés korongolt gömbtestű edény. A második sírból ezüst fibulák, bronzfibulák, 263 szem gyöngy, hasáb és henger alakú borostyán, bronz lemezkarpercec, orsógomb, sárga, korongolt kihajló peremű tál, világosbarna, korongolt gömbtestű edény. A harmadik sírban világosbarna, foltos, kézzel formált, durva anyagú, aszimmetrikus fazekat találtak. A negyedik sír mellékletei: bronz huzalkarpercec, 96 szem különböző formájú és színű gyöngy. Az ötödik sírből bronz fülbevaló töredéke, bronz gyöngyök, téglavörös, korongolt, kisméretű gömbtestű edény, világosbarna, korongolt tál, Millefiori berakásos, bronz úgynevezett, sakktábla mintás korongfibula került napvilágra. A hatodik sírban 173 szem gyöngyöt – közöttük korallgyöngyöt –, orsógombot, halványsárga, korongolt, gömbtestű edényt – felületén simítás és karc nyoma látszott – találtak. A hetedik sírből 19 szem gyöngyöt – közöttük calcium gyöngyöt, borostyán gyöngyöt, csont gyöngyöt, üveg gyöngyöt –, pici vaskést, téglavörös, kissé kavicsos anyagú ívelt falú poharat, vaskarpercec töredékét sikerült megmenteni. Szórványként kerültek még elő: bronz, emailos korongfibula, bronz kisméretű térdfibula, ezüst szarmata csatt, szürkés orsógombok, vaskés töredékei.

A szarmata női sírok legfőbb jellemzői a gyöngyök, melyeket ékszerként és ruhadíszként használtak. Sajnos a füzesabonyi sírok esetében nem ismerjük sírbeli helyzetüket. Így nem tudjuk, hogy a viselet mely részéhez tartoztak. A sok gyöngy feltehetőleg gyöngyözött női ruhára utal. A szórványként előkerült egy egytagú szarmata csat, amely jellemző lelete a férfi síroknak. Az orsó gombok igen nagy számban fordultak elő a női sírokban.

Füzesabonyban 6 sírban volt edénymelléklet, 1 szórvány. A 9 edény közül 8 korongolt, 1 pedig kézzel formált. Egy képviseli a római importot, 8 helyi gyártmány. Funkcionális megoszlásban: 4 gömbtestű edény, 2 tál, 1 pohár, 1 csésze, 1 fazék. A római anyagból keltező értékű a szórvány Drag 33-as pfaffenhofeni csésze, (III. század második harmada) a fibulák: a II. század második felére – III. századra tehetők. Az átmeneti típusú, germán jellegű fibulák utalnak területünk északi kapcsolataira. A szarmata csat is ugyan erre az időre dátumozható. A gyöngykészlet jellegzetes: ugyanis a korábbi időszakra tehető apró, gömbölyű és korong alakú, valamint a többszörösen tagolt gyöngyök mellett, még szórványosan a keleti eredetű, bordázott üveg, illetve korallgyöngyök is szerepeltek, de az északi kapcsolatra utaló borostyán is megtalálható volt. A füzesabonyi temetőrészletet a III. század 30-as, 60-as éveire keltezték.

A szarmatákkal említésre méltó a Csörsz-árok²⁰ téma, ami Füzesabony és Dormánd között nagyjából Dél-Észak irányban húzódó árokrendszer.

A Csörsz-árok egy hatalmas árokrendszer, amely Budapest-Vác térségben a Dunától kiindulva, Gödöllő, Jászárokszállás, Tarnaméra és Tarnaszadány között, Tarnabod irányba halad, majd egy kanyarral Kelet felé Füzesabony és Dormánd között, Mezőtár-

kányt is érintve Ároktőnél a Tiszánál végződik. A Tisza túlsó oldalán az árokrendszer folytatódik tovább és a debreceni Nagyerdőt érintve később egy kanyarral déli irányban, Arad, Temesvár, Versec irányában a Duna alsó folyása előtt kb. 20 km-re fejeződik be. A Tisza és a Duna alsó szakaszánál a két nagy folyó közötti térségen át, Eszék irányában a Dráva torkolata előtt éri el utoljára a Dunát.

Árokrendszerről kell beszélni, mert nem csak egy megszakításokkal továbbhaladó árokról van szó, hanem korábban is eltérő, egymást fedő és keresztező Kis és Nagy árokokról van szó. Az árok egy védelmi sáncrendszer töredéke.

A hegyvidéken a veszélytől fenyegetett lakosság kisebb-nagyobb csoportja hegygerinceken, sziklafalak által biztonságot nyújtó határrészekben keresett védelmet, alföldi részekben pedig árkok ásásával, mesterséges dombok, falak létesítésével próbáltak védelmet biztosítani. Ha nem kisebb közösségek, hanem nagyobb törzsek, nemzetek kerültek veszélybe akkor a védelmi rendszerek országos méreteket öltöttek. Ez történt a Csörsz-árok építésénél is.

Történelmünk korai szakaszaiba visszanyúló védelmi rendszerek eredetét a nép legendákkal színesített hagyományokban őrizte, melyek sokszor félrevezetőek voltak. Az árokról szóló legendák közül az egyik a következő: Csörsz király fia feleségül kérte a longobárd király leányát, de a királylány olyan feltételek között ígért házasságot kérőjének, ha az őt hajón viszi el új otthonába valahová az Al-Duna mentére. A király megparancsolta népének, hogy ásson egy olyan hatalmas árkot, melynek vizén haza evezhetik a lakodalmas hajót. Az árok nem készült el, mert a nép fellázadt erőszakos uralkodója ellen és egy helyszíni látogatás során, szerszámaikkal agyonütötték uralkodójukat.

A hagyományban őrzött legenda minden valószínűséget nélkülöz, mert az árok korábbi, mint az avarok térségünkben való megjelenése, másrészt azért, mert az árok Gödöllőnél 200 méteres szintkülönbségen van és az árok folyóba sehol nem torkollik, amely a hajózáshoz szükséges vizet biztosítaná. Az árok a római-birodalom korához kötődik.

Amikor a római birodalom a különböző vallási ellentétek küzdelméből a kereszténység került ki győztesen és államvallás rangjára emelkedett, térhódítását nemcsak a szomszédos népekre – Szíria, Libanon, Ciprus – terjesztette ki, hanem Európa belsejében Olaszország, Spanyolország, Franciaország, Németország, Anglia területeire is eljutott légioival. Ezek a távoli országok nem tartoztak közvetlenül a központ igazgatása alá, hanem mint tartományok, helytartók irányításával kapcsolódtak a központi hatalomhoz. Ilyen tartományok voltak a későbbi hazánk területéből Erdély Dácia, Dunántúl Pannónia néven. A birodalom a keresztény időszámítás első évtizedeiben volt a legnagyobb kiterjedésű, mely belső társadalmi és politikai ellentétek miatt később kettészakadt. A keleti rész Konstantinápoly illetve Bizánc központtal lett a Kelet-római császárság, az Európa nagy részét magába foglaló nyugati rész lett Róma központtal a Nyugat-római császárság. Dácia és Pannónia mint provinciák a Nyugat-római császársághoz tartoztak.²¹

Mikor a császárság tudomására jutott, hogy a kínaiak által feltartóztatott hunok újra-szervezve 375-ben az alánokat levertek és nyugati irányba indultak hódító hadjáratba, az erdélyi területeket feladva Pannónia védelmére a Tisza-Duna térségben védőárok építését rendelte el. Az árokrendszer, római hadi mérnökök terve és irányítása mellett az országrészekben egybegyűjtött lakossággal, vidékenként külön-külön, szinte egyidőben indult meg, illetve fejeződött be. A császárság tartományainak békés életét nem csak a Mongóliából megindult hun seregek támadása fenyegette, hanem a velük

egyidőben itt élő szomszédos népek is a szarmata-jazig törzsek kisebb-nagyobb csapatai is, melyeknek telepei és temetői a füzesabonyi kultúrához fűződve határunk különböző részén megtalálhatók. Azoknak az árkoknak egy része, melyet az irodalom Kisárok néven tart számon, a rómaiak 300 körül a szarmata támadók kivédésére építettek ki. Később, mikor a vandál germán törzsek támadásai fenyegetővé váltak, a rómaiak szövetkeztek a szarmatákkal és 350-400 között létesített kisárok rendszer a szarmatákkal kötött szövetség keretében nyújtott bizonyos védelmet a germán törzsek ellen. Méreteik általában 1,50-2 m mélyek és 3 m körüli szélesek. A talajfelszínen nyomuk alig van, vonalaik csak fúrás után követhetők. Füzesabony határában két Kisárok nyomvonala mutatható ki.

A nálunk Csörsz-árok néven ismert árok az egész Alföldet koszorúként átkarolt árokrendszerrel a római uralom idejében 380-440 közötti években épülhetett, amely már nem a szomszédos népek, hanem a sokkal nagyobb veszélynek látszó hun seregek támadásainak felfogására épült ki. Méretei lényegesen meghaladják a korábbi árok méreteit. A leginkább feltételezett átkelési helyeken az árok fenekén vermetek ástak, melyeknek fenekét felül is hegyezett karókkal verték tele és bozóttal álcázták a verembe esés lehetőségét fokozva.

Nagy a valószínűsége annak, hogy a Csörsz-ároknek a folytatása az az elszíneződés a szelvénynek az alján amit Szihalom és Mezőszemere közötti M3 autópálya nyomvonalán történő átkutatások során kerültek elő – egy elég széles és egy keskenyebb ároknak a nyomvonala. Feltételezhető, hogy a Csörsz-árokhoz tartozik. Iránya megegyezik a klasszikus Csörsz-árok irányával, ami Füzesabony és Dormánd között húzódik.

Az avar kultúra lelőhelyei a VIII-IX. században már megyénkben is szép számmal előfordulnak. Füzesabonyból csak egy ilyen ismerünk, a pusztaszikszói Laskó-patak partján talált 1 db agyagedényt. A honfoglaláskor előtt az avarokra jellemző a füstös-kormos kerámia és a karcolt hullámvonalas díszítésű kerámiák gyakorisága.

II.5. A HONFOGLALÁS KORA

A magyar társadalom létformája a nomadizmus volt, amelyen azt értjük, hogy a nagyállattartás volt a meghatározó, de magába foglalta az alárendelt szerepet játszó földművelés bizonyos ismeretét. A nagyállat tartás megkövetelte a mozgékony életformát, az állat legelőről legelőre való kísérését. A magyarok nagy állata a ló volt, az állatok legelőváltását az emberek sátorozó életmódja tette gördülékennyé. A nomadizmus társadalmi bázisa a szabad ember, aki – egyénileg és/vagy a közösség részeként – rendelkezett lovakkal. A ló a megélhetés forrása, de közlekedési és harci eszköz is volt egyben.

A magyar honfoglalás a Kárpát-medencében új korszakot nyitott, hiszen a népvándorlás egymásra tolódó hullámai után olyan nép érkezett ide, amely itt hazát alapított és végleg birtokába vette e földet. A honfoglaló magyarok társadalmának megismeréséhez nélkülözhetetlen a régészet segítsége, hiszen a temetők szerkezete sok mindent elárul az egykori emberek életéről.

A nomadizmus rendszere kezdett később háttérbe szorulni, elvesztette társadalmi alapját. A honfoglaló magyarok társadalma a X. században határozottan elkülönülő csoportokra tagolódott: az előkelő származású, rangos, nagy vagyonnal rendelkező családokra, a szolgálatukban álló többé-kevésbé vagyonos középrétegre, a saját közösségeiben hagyott, tulajdonnal rendelkező köznépre, valamint az előkelők birtokában lévő, uraik háza táján élő szolgákra. E társadalmi rétegeket a jogok és kötelezettségek egész rendszere kapcsolta egymáshoz. Legszemléletesebben példázzák ezt azok a lelő-

helyek, ahol a különböző gazdasági és társadalmi állapotú csoportok temetőit egymás közelében találjuk. Voltak temetők ahol a sírok egyetlen vagy több sorba rendeződtek, s a sor közepére mindig a legrangosabb férfi került, s tőle jobbra csak nőket, balra csak férfiakat temettek. Máskor a középső sír két oldalán a házastársak egymás mellett kaptak nyugvó helyet. Egy vérségi kapoccsal összefogott, szülőket, házas gyermekeket, unokákat magába foglaló, együtt gazdálkodó és vagyonközösségben élő, a legidősebb férfi vezetése alatt álló közösséget ismertek fel: az apajogú nagycsaládot. Az újabb régészeti adatokból arra következtethetünk, hogy a honfoglaló társadalom alapsejtje az a maihoz hasonló család, amely a szülőket, a még legénysorban lévő fiúkat és a hajadon leányokat foglalta magába. Élén a családfő, az atya állott, akinek korlátlan hatalma volt, hiszen ő volt a családi vagyon tulajdonosa. A honfoglaló temetők leletanyaga azt bizonyítja, hogy minél rangosabb, vagyonosabb volt a család, annál kisebb közösségekben élt, és a magukban élő kiscsaládok a legtehetősebb réteghez tartoztak. A rangos családok egy részénél csak egy nemzedék lelhető fel a temetőben. A rangos családok szállásain a házkörüli alantasabb teendőket szolgálcsaládok látták el, akik örökletesen teljesítettek egy-egy gazdag családnál ilyen szolgálatot, és a társadalom legalsó rétegéhez tartoztak. A honfoglalás kori temetők is vallanak erről, a házi szolgák másvilági létükben is gazdáik mellett maradtak.

A szabad emberek egyre jelentősebb része vált a X. század második felétől vagy végétől különböző, új értékek mentén szerveződő erőtenyezők függvényévé. (Törzsfői nagyfejedelmi, majd királyi, egyházi és az őket kiszolgáló magánbirtokok) Elvesztették szabadságukat, lovaikat, a kialakuló magántulajdon elvette legelőik egy vagy nagy részét. Életbe léptek az erőszakszervezet hatásmechanizmusai, a szabadok szegényebb fele kénytelen volt életmódját változtatni, olyan terheket raktak rájuk melyek nem tették lehetővé régi életmódjuk folytatását. Ez a népesség egyre inkább szilárd határává váló faluban és szilárd, bár hitvány anyagból épült házakban élt, önellátó volt. Állattartással, földműveléssel és kézműves tevékenységekkel foglalkoztak.

Füzesabony belterületéről egy félhold alakú bronzcsüngős fülbevaló és más apró ékszerek kerültek elő a honfoglalás korából.

Számtalan lelet győz meg arról, hogy a magyaroknak nagy mesterségbeli tudással, gazdag tapasztalatokkal rendelkező, igen képzett kovácsai, fegyverművesei, nyergei, íjasai, ötvöse, szíjgyártói voltak. Jelentős különbségek mutatkoznak az egyes társadalmi rétegek használati tárgyainak finomságában, anyagában, díszítettségében. A magyarok legfőbb harci eszköze a nyíl volt, amelynek készítése gondos szerkesztést, aprólékos, alapos munkát követelt. Rugalmas pántból készült ívére szarvasínt préseltek, s vékony szarulemezt ragasztottak, végeit és markolatát csonttal vagy kemény fával merevítették. A csontos íj a rangosabb sírokban fordult elő gyakrabban. A gyümölcsös (kiskert) belterületéről egy vasból készült nyílhegy került elő terepbejárások alkalmával. A Füzesabony-kettőshalmi homokbányánál egy sír pusztult el, amelyből egy villás nyílhegy és egy kerekedő talpú vaskengyel került a Dobó István vármúzeumba. Füzesabony felszámolt gyümölcsös területéről terepbejárások során honfoglaláskori kerámia töredékek kerültek elő. Ebből a korból településmaradványok még nem kerültek elő Füzesabony területéről.

II.6. ÁRPÁDKOR X-XIII. sz.

A magyar államszervezetet a kelet-európai fejlődésnek megfelelően és azzal egy időben a magyarok gazdasági és társadalmi életének fejlettsége hívta létre. A régi

nemzetségfői központok egész környezete megváltozott, az ispáni székhelyek új szükségletekre rendezkedtek be, oltalmukban esperességek, az uralkodó család tagjainak várai mellett pedig püspökségek létesültek. A határmegyékben az országból kivezető utak mentén új központokat jelöltek ki, s e hadi fontosságú helyeken várakat építettek a nemzetségfői várak helyett.

Az államalapítás eseményei, a régi és új vonások összefonódása a régészeti anyagokban is jól nyomon követhető. A köznépi temetők nagy részének meg nem szakadó folyamatossága mellett az újonnan nyitott temetők jelzik e korban történő erősza-
kos áttelepítéseket. A keresztény hit kényszerű elfogadásáról tanúskodnak a pogány módon temetett rangos temetők hirtelen eltűnése. Az Árpádok a nemzetségi szállás-
földek egyesítésével kovácsolták össze államszervezetüket.

1987 május és június hónapokban egy kora Árpád-kori temető feltárására került sor a Füzesabony-Kastélydűlő²² lelőhelyen. A leletmentés során 40 sírt, illetve sírrészletet sikerült feltárni, amelyek a mellékleteik alapján egyértelműen a XI. századra keltezhetők. A lelőhely Füzesabony belterületétől közvetlenül északnyugatra található, az északnyugat-dél irányú, a 33-as délnyugati oldalán, a Szent Vendel tiszteletére szentelt, XVIII. századi kápolna maradványaitól 250-300 méterre keletre. A temető sírjait először minden bizonnyal a XIX. században bolygatták meg, amikor az egri érsekség kastélyt építtetett. A későbbiek során a temető osztozott a kastély sorsában, 1945 után az épületeket lebontották, széthordták és helyükön szeméttelép létesült. A legtöbb és a legmélyebb mérvű bolygatás jelenkori szemétdödrökből származott.

A temetkezési szokásokkal kapcsolatos, általános érvényű következtetések levonását nehezíti a kis esetszám, illetve a nagymérvű újkori bolygatások. Több esetben megállapítható volt, hogy a sírgödört nem ásták bele a sárga altalajba, inkább csak a fekete humuszréteg aljáig. A sírgödörök rendszerint lekerekített sarkú, téglalap alakú formát mutattak, csak néhány gödör tért el ettől a trapéz alak felé. A sírok tájolásában a Nyugat-Kelet irány volt a domináns. Koporsóra utaló famaradványok 3 sírban fordultak elő, de szögeket nem találtak, így minden bizonnyal szög nélküli konstrukciókkal kell számolni.

A sírmellékletek között ezüst pénzérmék, „S” végű hajkarikák bronzból, fonatos (csavart) ezüstgyűrűk és fülbevalók, jellemző ékszertípusként fóliával díszített gyöngyök kerültek elő. Némelyik sírlelőhelynél a halottnak a szájába – keresztény hitre való áttérés után – vagy mellére (obulusként) pénzérmét helyeztek. A pénzérmék I. András király (1046-1060) korabeli ezüst pénzérmék. A XI. században gyakori, hogy a halott számára a túlvilági útra cserépedénybe vele temetett étel-ital helyett pénzt adnak, ne szenvedjen hiányt semmiben a halott. E szokás megléte a temetőt használó egyének vagy közösség szubjektív gyakorlatától függött. Mindig olyan pénzérméket helyeztek sírba a halottal, amelyik abban a korban forgalomban volt. Jó kronológiai meghatározó, a temető használati idejét egyértelművé teszi, a XI. század közepére, második felére.

Középkori településre utaló, felszíni régészeti jelenségeket figyeltek meg a XI. századi temetőrészlettől 800-1000 méterre délkelet irányban, a 33-as út délnyugati oldalán, a Laskó-patak bal oldali, északkeleti magas partján, a Füzesabony-Szikszó berek²³ nevű lelőhelyen. 1990 őszén újkőkori, római kori és Árpád-kori telepobjektumok foltjai látszottak. Leletmentés gazdasági okok miatt nem történt, csak felszíni gyűjtésből származó kerámiatöredékek kerültek elő.

A szomszédos, Füzesabony-Pusztaszikszó gyümölcsös nevű lelőhelyen 1983-ban Árpád-kori leleteket bolygattak meg, sajnálatos módon ezek megmentésére nem került

sor. A későbbi években ugyanezen lelőhely más részén folytatott leletmentések során Árpád-kori hulladékgödrök kerültek elő. A régészeti feltárás gabonátároló vermeket és erre a korra jellemző cserépedény töredékeket és egy Árpád-kori háznak a maradványait eredményezte. A gabonás vermek bizonyítják a megtelepedést.

Mivel Füzesabony város e határának ebbe a részében a jelenkori földrajzi nevek gyakran előfordul a „Szikszó” tag, teljes bizonyossággal köthetjük a XI. századi temetőrészletet és a középkori településre utaló, felszíni leleteket az okleveles forrásokból ismert, az egri püspök birtokát képező, Szikszó nevű faluhoz, amely a középkor végén is püspöki tulajdonban volt és a XVI. században officiatus központja volt. A román-kori faragott kövek, a falu középkori templomából származnak, s talán a XVIII. századi kápolna is a középkori templom helyén épült. A település valószínűleg az 1680-as évek vége felé a török ellenes, visszafoglaló háborúk során néptelenedett el végérvényesen, 1684-ből még 23 családfőt említettek.

A felszámolt gyümölcsös területén, a 33-as főút Debreceni műút melletti részen, az 1990-es évek elején történt telepítésnél amikor átfordították a talajt 80 cm-re szarmatatori és Árpád-kori kerámia töredékek kerültek felszínre nagy számban. Ezek nagyon megtevesztők voltak, mert az Árpád kornak, és az avar kornak nagyrészt hasonló a kerámiája. Durva korongolással készült, átégett, kormos, füstös, javarészt hullámvonallal díszítettek a kerámiák, amelyek nagyon összetéveszthetők.

Füzesabony nevét először írásos emlék 1261-ben említi „OBON” néven, amikor IV. Béla király (1235-1270) megerősítette az egri püspökséget, köztük Füzesabonyt is Eger völgyének falvai között. Ugyanitt a püspöki felsorolásban fordult elő először a Füzesabonyhoz tartozó Pusztaszikszó „DEZMASZYKSZOU” és a Kisbuda pusztája „BUDA” névalakban. Ezek a középkorban népes települések voltak.

Romkápolna²⁴: A kápolna sokáig romokban hevert, helyre állítása megkezdődött, már tető alatt van. 1994-ben ezt a kápolnát és a környékét megszendázták, régészeti kutatása megtörtént. Megtalálták az első középkori, legkorábbi kápolnának az alapfal maradványait – a mostani kápolna hajójától mindkét oldalon kicsikét kintebb volt. Körben megtalálták az első templomot bekerítő kőfalnak az alapozását is. Az első templom – amelynek alapfalait megtalálták – a tatárjáráskor valószínű, hogy elpusztult. 1732 után építették újjá, de szűknek bizonyult és ezért 420 fősre bővítették nyugati irányba. A nyugati bejárat fölött ugyanúgy, mint a füzesabonyi római katolikus plébánia templom bejárata fölött Erdődy püspöknek a kőfaragott címere látható.

A bővítésnél több építészeti periódust lehet megfigyelni a kápolnán. A mostani ablakoknál egy-egy falszakaszon a vakolat lemállott, s a régi falszakaszt lehet látni. A régi és az új elvált egymástól. A mennyezeten és a boltozaton éles repedések találhatók a régi és az új téglák elrepedtek. A sekrestyének a másik részét, – ami az északi oldalán van a kápolnának – később más időszakban építették hozzá. Egyetlen egy kővel nincs kötve a hajókhöz a kis melléképítmény egyik oldala sem. Ez is egy másik építési periódus.

Közvetlen a kápolna mellől került elő egy értékes és érdekes lelet, amely bizánci eredetre utal. Sárgarézzel bevont, bronzból készült plakett. Madonna a gyermekével, fejük fölött glória. A plakett tetején szárnyas „Kerub” (angyal) ábrázolással. A bal és a jobb felső sarkokban görög eredetű felirat. Az 1810. évi canonica visitatio szerint a pusztaszikszói kápolnát Barkóczy Ferenc építette Szent Vendel tiszteletére. 1760 májusában a püspökség Hagerer András egri bádigos mesterrel szerződést kötött az újonnan építet pusztaszikszói kápolna tornyocskájának befedésére. A kápolnát 1806-ban restauráltatták a hívek. A XIX. század folyamán a kápolna leégett és 1844-ben Dudás József egri kőművesmester helyreállította.

Középkori kerámiák kerültek elő a Füzesabony-Budahát területéről, ahol egy Buda nevű falut kerestek, Mezőtárkányi műút és a debreceni vasút közötti rész. Most a keresztes földön szintén középkori falutelepülésnek a nyomait találták meg.

Füzesabony belterületén a telepi temető bővítése során Árpád-kori kerámia-töredékek kerültek elő. XIV-XV. századi fényes-mázás kerámia töredékek kerültek elő felszíni terepbejárások alkalmával a volt MHSZ lőtértől északi irányba, a kápolna irányába. Füzesabony-Pusztaszikszó Dohányos-telep területen Árpád-kori és késő középkori kerámia töredékek kerültek felszínre a terepbejárások alkalmával. Szintén Árpád-kori kerámia töredékekre találtak terepbejárások alkalmával Pusztaszikszó területén, a Laskó patak bal partján a kőhídtól keleti irányba, enyhe lankás dombvonulaton.

II.7. FÜZESABONY A TÖRÖK HÓDOLTSÁG IDEJÉN ÉS UTÁNA

1549-1552 között, Eger ostroma idején Füzesabony elpusztult, de rövidesen benépesült. 1596-ig a hódoltság határán állandó pusztításnak volt kitéve. 1577 környékén mindössze 9 jobbágys és 5 zsellér lakott itt. 8 ház üresen állt, közülük egynek a gazdját a tatárok hurcolták el, 7 pedig elmenekült.

A XVII. században többször elnéptelenedett, majd újból visszatértek csekély számú lakói. 1686-87-ben Eger hosszantartó blokádja során teljesen elnéptelenedett. Amikor a török Egerben lakott, Abony nevű helység a hadakozások miatt – Bécs alatt a törökök megverése után 3 esztendővel – elpusztult. Lakói közül egyesek Liszkára, mások Hoszúrétre menekültek. 1690 és 1700 között 6 jobbágys lakott e területen.

Telekessy István püspök-földesúr 1700. március 20-án kiadott újjáépítő okiratában azt írta, hogy a füzesabonyi pusztát katonákkal, hajdúkkal, más szabadosokkal és néhány jobbággyal telepítette be. Erdő nem volt helyben, ezért az uraság fát máshol fekvő erdeiből adott. Minden különálló gazdának egy esztendőn belül házat kellett építeni magának. Szent György nap után, aki nem örökös jobbágys volt, hanem csak jövevény és szabados, egész évi robotkötelezettségének megváltása fejében 8 frt letétele után elköltözhett, de háza az uraság kezében maradt.

1716-ban az új püspök, Erdődy Gábor, újabb és könnyebb szerződést adott ki, mert a Rákóczi féle szabadságharc idején jobbágysai elszegényedtek, a mirigydöghalál által elfogytak. Korábban 40-50 ekés jobbágys lakott a faluban, de a háború és mirigydöghalál után kb 15-en maradtak. 1723-ban újabb szerződést kaptak, melynek hatály alól a később letelepített urasági szolgák és szabadosok kikerültek. A betelepülés a spontán jobbágysvándorlás keretei között egyenként beköltözött vagy szokott magyar jobbágysok által ment végbe.

A Füzesabonyhoz tartozó Kisbuda-pusztá a XVI-XVII. században, még 1678-ban is népes falu volt, de az 1687 évi harcok során elnéptelenedett. Ugyan ilyen sorsa lett Pusztaszikszó egykori falunak is.

Erdődy püspök ugyan 1717-ben Szikszó újjáépítését megkísérelte, s a megye is rendkívüli adókedvezményekkel sietett a telepítési akció támogatására, de Szikszót mégsem sikerült tartósan benépesíteni, később is majorhely maradt.

ÖSSZEFOGLALÁS

Füzesabony és környékének természeti adottságai már az ősidők óta kedveztek és biztosították az ember számára az életfeltételeket. Őskorból származó településnyomok és leletek nem kerültek elő Füzesabony területéről, de előfordulhat, hogy vadászútjaik alkalmával e területre is eljutottak őseink. Körülbelül Kr.e. 6000-re dátumozható leletek – megtelepedési nyomok – kerültek először felszínre hiteles ásatásból. A Füzesabony-gubakúti ásatás során négy egymással párhuzamosan húzódó település-sort sikerült feltárni.

A Füzesabony-gubakúti ásatás jelentősége abban áll, hogy e változásokkal teli korszak egyik legkorábbi fázisának tanulmányozását teszi lehetővé.

Erről a lelőhelyről került elő 18 db idol és kettő kentaur. Ilyen nagy mennyiségben először csak Füzesabonyból került elő idol. A gyümölcsös területéről ásatás során az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájához tartozó gödröt bontottak ki. A gödörből 9 db csótalpas edény került felszínre, Heves megyében először. Nagy jelentőségűek a gödrökben talált, elszenesedett gabonamaradványok, melyek bizonyítják, hogy vidékünkön ez az első olyan népesség, amely termelő, földművelő és állattenyésztő életmódot folytatott és ismerte a kerámia készítést.

A pusztaszikszói gyümölcsös területén leletmentés során előkerült rézkori objektum a vidék őskori történetének nemcsak a jobb megismerését szolgálja, hanem tudományos szempontból is jelentős, mert új adatokkal gyarapítja a rézkori hitvilágra vonatkozó ismereteinket. Az objektum további sajátossága, hogy ritkán fordul elő ilyen nagy mélységű gödör. A több centrikus gyűrűből álló rézkori építmény több, mint 4000 éves és a Bodrogheresztúri kultúra népcsoport leletanyagához tartozik.

Füzesabony neve a nemzetközi szakirodalomban is ismertté vált. Azt a középső bronzkori népességet, amely mintegy 3500 évvel ezelőtt élt a Kárpát-medence északi részén Füzesabonyi kultúra névvel jelölték. A bronzkori műveltség névadó telephelye az Öregdomb. Itt egy bronzkori falu került feltárássra, amely a tell települési forma egyik szép példája. A bronzkori művészet csúcspontját a füzesabonyi középső bronzkori kultúra edényművészete mutatja. Az edényeket formagazdagság jellemezi. Ennél a műveltségnél található először tényleges bizonyíték arra, hogy a lovat felszerszámozva használták.

Több vaskori sírt sikerült megmenteni, jelentős mellékletekkel.

Az ásatások során a Csörsz-árok nyomvonalai is felszínre kerültek. A Csörsz-árok a római birodalom korához kötődik.

A honfoglalás korából szórványként csekély számú lelet került felszínre. Ebből a korból település maradványai nem kerültek elő Füzesabony területéről.

Füzesabony-Kastélydűlő lelőhelyen leletmentés során egy temetőből 40 sírt illetve sírrészletet sikerült feltárni, amelyek a XI. századra keltezhetők. Középkori településre utaló, felszíni régészeti jelenségeket figyeltek meg a Füzesabony-Szikszóberek nevű lelőhelyen. Középkori épület a Romkápolda, melyet valószínűleg a tatárjáráskor elpusztítottak s 1732 után építettek újjá.

Füzesabony környékén az M3 autópálya nyomvonalában jelenleg is folynak ásatások. A legújabb eredményekről információk még nem állnak rendelkezésre.

FELHASZNÁLT IRODALMAK

- Agyag Istenek: A neolitikum és a rézkor emlékei Magyarországon / Kalicz Nándor. - Budapest, 1980.
- A bronzkor Magyarországon / Kovács Tibor. - Budapest, 1977.
- A honfoglaló magyarok / Dienes István. - Budapest, 1974.
- A magyar régészet regénye / szerk. Szombathy Viktor, László Gyula. - Budapest: Panoráma kiadó, 1976.
- Magyarország története / MTA, szerk.biz. Pach Zsigmond Pál.(et. al.) - Budapest: Akadémia kiadó, 1976.
- Heves Megye Műemlékei II. / szerk. Dercsényi Dezső, Voit Pál. - Budapest: Akadémia kiadó, 1972. Füzesabony. 743 - 761 p.

FORRÁSOK

- Az M3-as autópálya régészeti leletmentéseinél alkalmazott természettudományos módszerek: magnetométer – kutatás az M3-as autópálya nyomvonalán / Pusztai Sándor. - in: Utak a múltba: (kiállítási katalógus régészeti tanulmányokkal). - Budapest, 1997.
- Füzesabony régészeti kultúrái (gépirat) / Bernáth László. - Füzesabony, 1995.
- Füzesabony településtörténete az őskortól a török hódoltság utáni időkig : (gépirat) / Bernáth László. - Füzesabony, 1987.
- Füzesabony - Gubakút : újkőkori falu a kr. e. VI. évezredből / Domboróczki László. - in: Utak a múltba: (kiállítási katalógus régészeti tanulmányokkal). - Budapest, 1997.
- Rézkori áldozati leletegyüttes Füzesabony határában / Sz. Kállay Ágota. - in: Agria XXIV. 21 - 45.p.
- Négyezer éves szentély maradványai Füzesabony határában / Sz. Kállay Ágota. - in: Hevesi Szemle. - 48 - 50.p.
- Rézkori sacralis hely állatcsontmaradványai Füzesabony - Szikszópusztán / Vörös István. - in: Agria XXIV. 51 - 56.p.
- Kis helytörténet ... : bronzkori kultúra Füzesabonyban (gépirat) / Sziklai János. - Füzesabony, 1991.
- Folia archeologica XXIX: 1987. 93 - 102.p.
- A Szabó János Győző által feltárt „preszkíta” síranyag : A Füzesabony - Mezőcsát típusú temetkezések újabb emlékei Heves megyében. - in: Agria XXV - XXVI. 61 - 115.p.
- Szarmata sírok Füzesabony - Bozsi részen / Ács Csilla. - in: Archeológiai értesítő. - Eger, 135 - 155.p.
- Késő római kori - kora népvándorlás kori sír- és teleprészlet Füzesabony határában / Szabó J. József. - in: Agria XXV - XXVI. 175 - 193.p.
- A Csörszárka : Füzesabony történetéhez : (gépirat) / Sziklai János. - Füzesabony
- Régészeti adatok a Heves megyei középkori falu történetéhez / Szabó J. József. - in: Agria XXVII - XXVIII. Eger, 1992. 157 - 180.p.
- Füzesabony Régészeti kiállítóhely és múzeum . Vezetője : Bernáth László

HIVATKOZÁSOK

- ¹ Vértés László régész feltárása
- ² Régészeti feltárás először hazánkban, Hermann Ottó ajánlására 1906-ban.
- ³ Bernáth László
- ⁴ Obszidián : vulkáni működés hatására, levegőtől elzárva keletkező üveges közet, jól pattintható, kagylós törésű.
- ⁵ Patics: sövényfalból készült házak kívül és belül agyaggal betapasztott és kiégett darabjai
- ⁶ Domboróczki László : Újkőkori falu a Kr.e. VI. évezredből
- ⁷ Bernáth László : Régészeti ásatások Füzesabonyban
- ⁸ Bernáth László : Régészeti ásatások Füzesabonyban
- ⁹ Bernáth László
- ¹⁰ Sz. Kállay Ágota : Rézkori áldozati leletegyüttes Füzesabony határában
- ¹¹ Sz. Kállay Ágota : 4000 éves szentély maradványai Füzesabony határában
- ¹² Vörös István : Rézkori sacralis hely állatcsontmaradványai Füzesabony-Szikszópusztán
- ¹³ Bernáth László : Régészeti ásatások Füzesabonyban
- ¹⁴ Sziklai János : Kis helytörténet
- ¹⁵ Folia Archeologica
- ¹⁶ Bernáth László : Régészeti ásatások Füzesabonyban
- ¹⁷ Bernáth László : Régészeti ásatások Füzesabonyban
- ¹⁸ Szabó J. József : Késő római kori, kora népvándorlás kori sír és teleprészlet Füzesabony határában
- ¹⁹ Ács Csilla : Szarmata sírok Füzesabony-Bozsi részen
- ²⁰ Sziklai János : Csörszárka
- ²¹ Historia 1982.
- ²² Szabó J. József : Régészeti adatok a Heves Megyei Középkori Szikszó falu történetéhez
- ²³ Bernáth László : Régészeti ásatások Füzesabonyban
- ²⁴ Heves Megye Műemlékei II.

FÜZESABONY RÉGÉSZETI LELŐHELYEI

BERNÁTH LÁSZLÓ

ÚJKÖR (NEOLITIKUM)

1. Pusztaszikszó – sertéstelep: Kerámia töredékek, pattintott kőeszközök. Az Alföldi Vondaldiszes Kerámia Kultúrája leletanyaga. (terepbejárás)
2. Pusztaszikszó – régi vágóhíd melletti sóderbánya: Alföldi Vondaldiszes Kerámia Kultúra edénytöredékei, pattintott kőeszközök. (terepbejárás, gyűjtés: Bernáth László)
3. Pusztaszikszó – a volt „Dohányos telep” mellett megszüntetett homok-sóder bánya: Alföldi Vondaldiszes Kerámia Kultúra edénytöredékei, pattintott kőeszközei. (terepbejárás, gyűjtés: Bernáth László)
4. Pusztaszikszó – sóderbánya: Alföldi Vondaldiszes Kerámia Kultúra edénytöredékei, egy kisedény, pattintott obszidián, -kőeszközök, kőbalta. (terepbejárás, gyűjtés: Bernáth László)
5. Füzesabony – Pusztaszikszó sóderbányától K-i irányban 150-200 m-re egy nagy kiterjedésű dombvonulaton Alföldi Vondaldiszes Kerámia Kultúra edénytöredékei, pattintott és csiszolt kőeszközök. (terepbejárás, felszíni gyűjtés: Bernáth László)
6. Füzesabony – felszámolt gyümölcsös: A város belterületétől ÉNY-ra, a 33.sz. műút mellett. Az úttól 400 m-re DNY-ra, a Laskó-patak bal oldali, K – ÉK-i magas partján egy nagyüzemi tábla ÉNy-i szélén. Alföldi Vondaldiszes Kerámia Kultúra edénytöredékei, pattintott kőeszközök kerültek elő terepbejárás során. (Gyűjtés: Bernáth László, majd 1983-ban régészeti feltárás Dr. Szabó J. József, Dobó István Vármúzeum, majd 1984-85-ben újabb ásatás: Szabóné Kállay Ágota, DIV) Neolit gödrök, gabonásverem, égett gabonaszem maradványok. Alföldi Vondaldiszes Kerámia Kultúra karcolt vonalakkal szépen mintázott, olykor festett edénytöredékei, (csőtálpas tálak). Nagy számban kerültek elő égett paticsdarabok (házfal maradványok)
7. Füzesabony – felszámolt gyümölcsös feketeribizli telepítés előtti talajforgatás során Alföldi Vondaldiszes Kerámia Kultúra edénytöredékei, pattintott kőeszközök, azok töredékei kerültek elő terepbejárás, felszíni gyűjtés alkalmával. (Bernáth László). 1997-ben ásatás során neolit gödrök, házak(?) maradványai, Alföldi Vondaldiszes Kerámia Kultúra edénytöredékei, pattintott kőeszközök kerültek elő. Ásatás: DIV, Domboróczki László, Fodor László vezetésével. Lelethely: 3.sz. főút és sz M3-as autópályát összekötő út nyomvonalán található.
8. Füzesabony – Kiskert – felszámolt gyümölcsös (1963-as telepítés) A Laskó –patak jobb partján egy nagy kiterjedésű dombvonulaton, többszöri terepbejárás, gyűjtés során került elő Alföldi Vondaldiszes Kerámia Kultúra edénytöredékei, pattintott kőeszközök (hidrokvarcit, obszidián, kova, tűzkő), csiszolt kővésők, kőbalták, kőbuzogány, obszidián magkő, őrlőkövek – azok töredékei. A felszínen sok patics töredék került elő. (Gyűjtés: Bernáth László, Ruttkay Ernő)
9. Füzesabony – Dormándtól Kál irányában, a Csörsz-árokhoz közel, a Panyiti dűlőrészen, az M3-as autópálya nyomvonalán. Ásatás: 1995-96, Szelesné Ács Csilla vezetésével, DIV. Leletek: Alföldi vondaldiszes Kerámia Kultúra leletei.
10. Füzesabony – Gubakút dűlőrészen, a 9.sz. lelethelytől K-re. Ásatás: 1995-96, Domboróczki László vezetésével, DIV. Alföldi vondaldiszes Kerámia Kultúra leletanyaga. Gödörösorok, házak maradványai, oszlopok helyei. A házak mellett zsugorított csontvázas sírok, pattintott, csiszolt kőeszközök, kővésők, kőbalták, csiszolt csonteszközök, idolk, égett agyag oltárok- azok töredékei, miniatűr edények, csőtálpas tálak karcolt vonalakkal díszített, gyakran festett töredékei kerültek elő, sok állatcsont maradvány mellett.

11. Füzesabony – Kettőshalom homokbánya, (ma szeméttelep): Ásatás: 1961-1971 Szabó János Győző vezetésével, DIV. Alföldi vonaldíszes Kerámia Kultúra leletanyaga, telepleletek, köztük egy gabonátároló edény arcábrázolásos peremtöredéke (termékenységi szertartások, anyaisztennő ábrázolás).
12. Füzesabony – Dormánd között, a 33.sz. főút mellett ÉK-i irányban az M3-as autópálya nyomvonalában. Ásatás: 1996, Farkas Csilla vezetésével, DIV. Alföldi vonaldíszes Kerámia Kultúra leletanyaga (kerámia töredékek) kerültek elő.
13. Füzesabony – Szennyvíztisztító telep mellett. Ásatás: 1993-94, Szelesné Ács Csilla vezetésével, DIV. Alföldi vonaldíszes Kerámia Kultúra kerámia töredékei, idol, patintott kőeszközök kerültek elő, továbbá (neolit gödörház?).
14. Füzesabony – Szihalom közötti sóderbánya. Alföldi vonaldíszes Kerámia Kultúra kerámia töredékei szórványként (terepbejárás, gyűjtés Bernáth László).
15. Szihalom mellett a Rima patak bal partja nagy dombvonulata. Alföldi vonaldíszes Kerámia Kultúra edénytöredékei (terepbejárás, felszíni gyűjtés, Bernáth László)
16. Füzesabony – Öregdomb alsó rétege: Ásatás: 1930-35 Tompa Ferenc vezetésével, Nemzeti Múzeum. Pattintott kőeszközök, Alföldi vonaldíszes Kerámia Kultúra edénytöredékei.
17. Dormánd – Zsidótemető dűlőrész: Gázvezeték fektetés előtti feltárás során. Ásatás: 2005, Domboróczki László vezetésével, DIV. Alföldi vonaldíszes Kerámia Kultúra leletek töredékei.
18. Szennyvíztelep, 4. gázvezeték nyomvonala, Alföldi vonaldíszes Kerámia Kultúra kerámatöredékek.

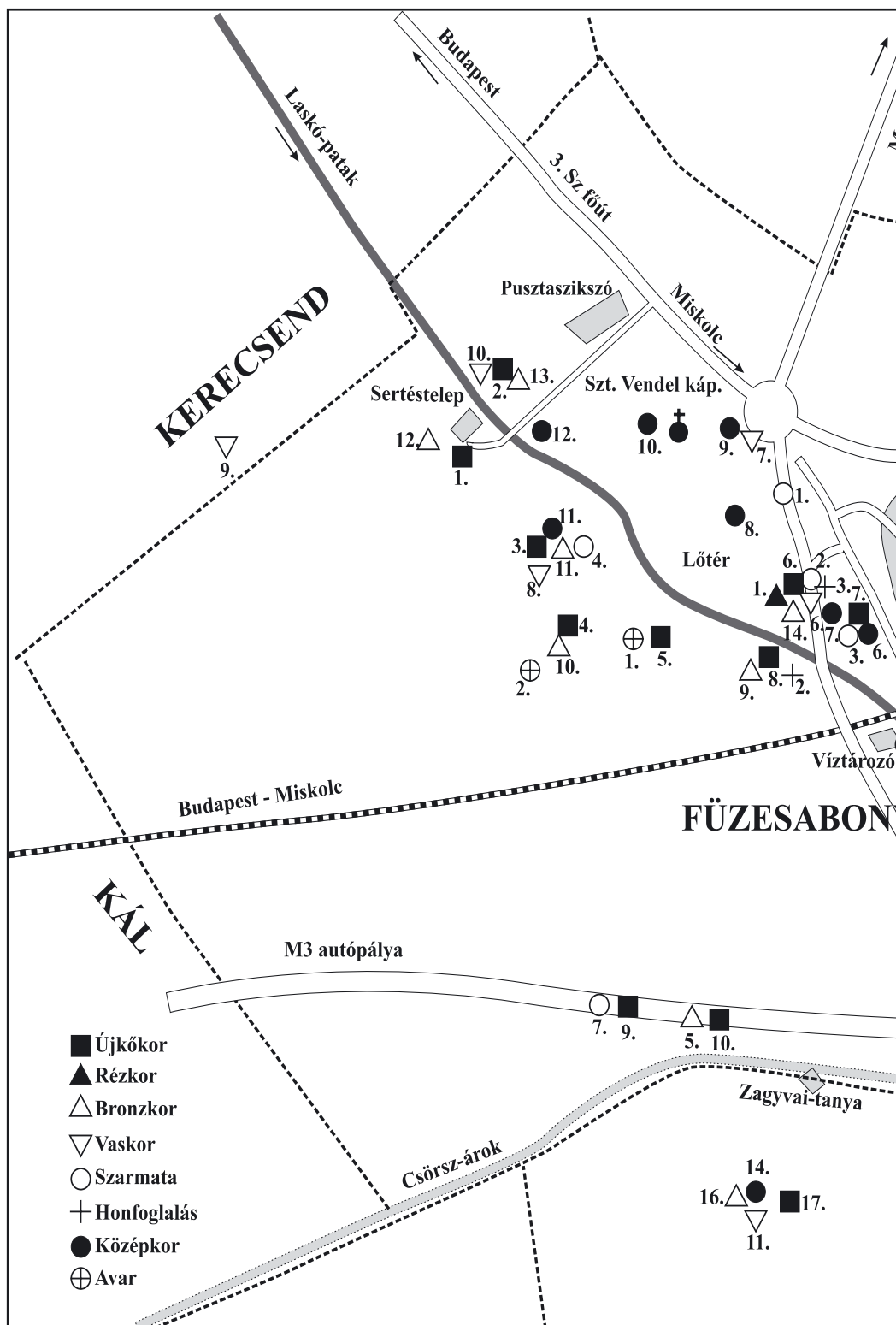
RÉZKOR

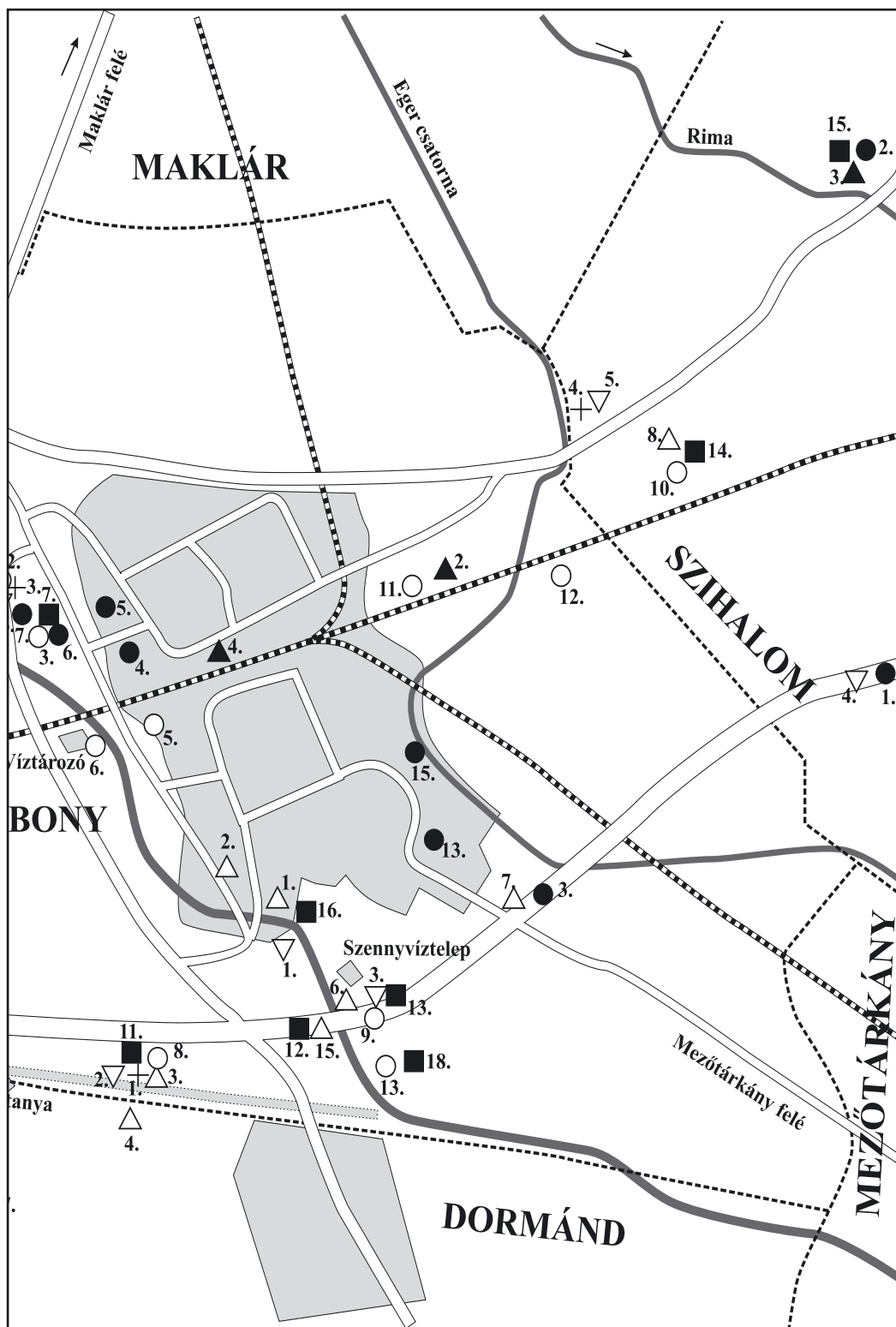
1. Füzesabony – felszámolt gyümölcsös: Rézkori kultikus építmény. Ásatás: 1986-87, Kállay Ágota vezetésével, DIV. (Agria XXIV. Vármúzeum évkönyve, 21-56.p.)
2. Füzesabony – Transzformátor állomás: A Péceli Kultúra jellegzetes edénytöredékei kerültek elő. (Szabó János Győző gyűjtése, DIV.)
3. Szihalom mellett, a Rima patak bal partja nagy dombvonulata: rézkori kerámia töredékek, köztük egy Péceli (Badeni) Kultúra későrézkori kétsztrátú kultikus tál egyik gombja (Bernáth László gyűjtése)
4. Szihalmi út, varrodával szemben, vízvezeték árok ásáskor rézkori kerámia töredékek kerültek begyűjtésre! (Bernáth László, 1998.)

BRONZKOR

1. Füzesabony – Öregdomb: Az 1930-as években a Laskó-patak szabályozásakor került elő a lelőhely. A Füzesabonyi Középső Bronzkori Kultúra névadó tell telephelye. Ásatás: Tompa Ferenc vezetésével, Magyar Nemzeti Múzeum, 1931-37; leletmentő ásatás: Stanczik Ilona vezetésével, Magyar Nemzeti Múzeum, 1976.; felszíni gyűjtések: Bernáth László, 1969-1994.
2. Füzesabony – régi gőzmalom (elbontásra került) közeléből került elő 1864-ben nagy bronz kincs raktár lelet. Sajnos nagy része elkallódott, kis része került később a

- Magyar Nemzeti Múzeumba. A megszerzett leletek között sarlók, véső, fűrészlemez töredékek, karikák, tör és tű töredékek, nyersbronz tömbök vannak.
3. Füzesabony – Kettőshalom homokbánya: Ásatás: 1960-1965-1971, Szabó János Győző vezetésével. Ásatás során a Füzesabonyi Középső Bronzkori Kultúra sírjai és edénytöredékei kerültek elő. (Terepbejárások: 1969-1992 kerámiatöredékek, Bernáth László)
 4. Füzesabony – Kettőshalom homokbányával szemben a Csörsz árok átellenes oldalán 1938-ban szőlőtelepítéskor középső bronzkori sír került elő.
 5. Füzesabony – Gubakút, M3-as autópálya nyomvonalán. Ásatások: 1995-96, Domboróczki László vezetésével, DIV. Késő bronzkori kerámia töredékek, orsógombok is kerültek elő.
 6. Füzesabony – Szennyvíztisztító telep mellett: Ásatások: 1993-94, Szelesné Ács Csilla vezetésével, DIV. Leletek: középső bronzkori kerámia töredékek is kerültek elő. Terepbejárások: 1969-90, Bernáth László gyűjtése
 7. Füzesabony – Mezőtárkányi műúttól ÉK-i irányban a szántóföldön terepbejárás során középső bronzkori kerámia töredékek kerültek begyűjtésre, Bernáth László.
 8. Füzesabony – Szihalom közötti sóderbánya: terepbejárás során (Bernáth László) középső bronzkori kerámia töredékek kerültek elő.
 9. Füzesabony – Kiskert, felszámolt gyümölcsös (1963-as telepítés volt), Laskó-patak jobb partja. Középső bronzkori kerámia töredékek kerültek begyűjtésre többszöri terepbejárás- 1977-1996 - során (Bernáth László).
 10. Pusztaszikszó – Sóderbánya: Terepbejárás során középső bronzkori kerámia töredékek kerültek begyűjtésre (Bernáth László, 1969-1990).
 11. Pusztaszikszó – a volt „Dohányos telep” mellett megszüntetett homok sóderbánya területéről középső bronzkori sírok kerültek elő. 31 sír, Kőszegi Frigyes ásatásai 1957-59.
 12. Pusztaszikszó – Sertéstelep: Középső bronzkori kerámia töredékek kerültek elő terepbejárás során, Bernáth László gyűjtése.
 13. Pusztaszikszó – régi vágóhíd melletti sóderbánya: középső bronzkori sír és kerámia töredékek kerültek elő, 1969-77, Bernáth László gyűjtése.
 14. Füzesabony – felszámolt gyümölcsös: a volt MHSZ lőtérhez közel, a rézkori kultikus építmény közelében. Ásatás: 1984-87, Szabóné Kállay Ágota vezetésével, DIV. Ásatás során korai bronzkori kerámia töredékek is kerültek elő.
 15. Füzesabony – Dormánd között, a 33.sz. főút mellett, ÉK-i irányban, az M3-as autópálya nyomvonalán. Ásatás: 1995-96, Farkas Csilla vezetésével, DIV. Bronzkori kerámia töredékek is kerültek elő. Terepbejárás során szintén kerültek elő kerámia töredékek, Bernáth László gyűjtése.
 16. Mol gázvezeték fektetés előtt feltárás során bronzkori leletek kerültek elő: kerámia, állatcsont. Ásatás: Domboróczki László régész vezetésével, 2005.

VASKOR

1. Füzesabony – Öregdomb: A középső bronzkori tell telepbe beásott preszkíta sírok (koravaskor) leletek kerültek elő a megyében legelőször, 1934-35. évi ásatásokon, Tompa Ferenc (Magyar Nemzeti Múzeum) által vezetett feltáráson.
2. Füzesabony – Kettőshalmi homokbánya: Ásatás: 1962, Szabó János Győző, DIV., 15 preszkíta sír került feltárára.

3. Füzesabony – Szennyvíztisztító telep mellett, az M3-as autópálya nyomvonala feltárásán. Ásatás: 1993, Szelesné Ács Csilla vezetésével, DIV. Leletek: kelta kerámia töredékek is kerültek elő.
4. Füzesabony – Szihalom között az M3-as autópálya nyomvonalán. Fodor László régész ásatásai során, (DIV.) kelta kerámia töredékek is előkerültek.
5. Füzesabony – Szihalom között a 3-as sz. főút É-i oldalán a régi sóderbányában kelta kerámatöredékek kerültek elő. (Bernáth László gyűjtése, 1970-80)
6. Füzesabony – felszámolt gyümölcsös, a volt MHSZ lőtérhez közel. Ásatások: 1983-87 Szabó J. József és Szabóné Kállay Ágota, DIV. Leletek: kelta házmaradvány és kerámia töredékek is előkerültek. 1997. évi ásatás: Domboróczki László vezetésével, DIV. is kerültek elő kelta kerámia töredékek.
7. Füzesabony – Kastélydűlő. A 3-as sz. főút és a 33.sz. főút kereszteződésétől DNY-i irányban nagyméretű gabonásverem föld betöltéséből kelta kerámatöredékek is kerültek elő. (Bernáth László gyűjtése, 1987.)
8. Füzesabony – Pusztaszikszó, a volt „Dohányos telep” mellett megszüntetett homok sóderbánya, ma szántóterület. Kelta kerámia töredékek kerültek elő. (Terepbejárások, 1969-1990, Bernáth László gyűjtése.)
9. Füzesabony – Pusztaszikszó – Csárdatető. Kelta vaslándzsa, tűzcsiholó vasak, kerámatöredékek kerültek elő. (Terepbejárás, Bernáth László gyűjtése, 1969-70.)
10. Pusztaszikszó – régi vágóhid mellett sóderbánya (ma feltöltve) kelt kerámatöredékek kerültek elő. (Bernáth László gyűjtése, 1969-70.)
11. MOL gázvezeték fektetés előtti feltárás során kelta kerámia került elő objektumokból. Feltárás: 2005., Domboróczki László vezetésével, DIV.

SZARMATA KOR (Kb. RÓMAI KORRAL EGY IDŐBEN)

1. Füzesabony – 3.sz. főút és a 33.sz. főút kereszteződésétől D-i irányban. Ásatás: 1997, Farkas Csilla vezetésével, DIV. Leletek: szarmata sírok, kerámia töredékek.
2. Füzesabony – felszámolt gyümölcsös (a volt MHSZ lőtérhez közel). Ásatás: 1983, Szabó J. József, DIV. Leletek: Gepida női sír és szarmata kerámatöredékek. Gepida településmaradványok, gabonásvermek, állatsontok. Forrás: in: Agria XXV-XXVI. Vármúzeum évkönyve Szabó J. József: Késő Római kori, kora népvándorlás kori sír-és településrészlet Füzesabony határában, 175-194.p.; Vörös István: Germán állatsontmaradványok Füzesabony- Szikszópusztán, 195-200.p. Újabb ásatás ettől a lelőhelytől K-i irányban, ugyanazon a dombvonulaton: 1997, Domboróczki László vezetésével, DIV. Leletek: szarmata gabonásvermek, kerámia töredékek. Korábbi terepbejárásokon kerámatöredékek kerültek elő, Bernáth László gyűjtése, 1990.
3. Füzesabony – felszámolt gyümölcsös: feketeribizli település előtti talajforgatások során szarmata kerámatöredékek, orsógombok kerültek elő. Terepbejárás, Bernáth László, 1990.)
4. Füzesabony – Pusztaszikszó „volt Dohányos telep” mellett megszüntetett homok-sóderbánya területéről szarmata kerámatöredékek kerültek elő. Bernáth László gyűjtése, 1970-80.
5. Füzesabony – Laskó –patak bal partja: 33.sz. műút felüljáró építéskor szarmata kori telep elpusztulásáról van tudomásunk.
6. Füzesabony – Vízártározó medence készítésénél szarmata kerámatöredékek kerül-

- tek elő. Bernáth László gyűjtése. Köztük terra sigillata utánzat (fal-edénytöredék), tojás fűzésor bepecsételt mintával.
7. Füzesabony – Dormánd – Kál irányban a Csörsz-árokhoz közel a Panyiti dűlőrészen, az M3-as autópálya nyomvonalán. Ásatás: 1995-96 Szelesné Ács Csilla vezetésével, DIV. Leletek: szarmata kerámiatöredékek is előkerültek.
 8. Füzesabony – Kettőshalom homokbánya (ma szeméttelap): több szarmata – jazig sír leletegyüttesét mentették meg. Szabó János Győző, 1960. DIV.
 9. Füzesabony – Szennyvíztisztító telep mellett, M3-as autópálya nyomvonalán. Ásatás: 1993-94, Szelesné Ács Csilla vezetésével, DIV. Leletek: szarmata gabonásvermek, kerámiatöredékek.
 10. Füzesabony – Szihalom közötti sóderbánya (régábban Bozsi rész, ma Sósrévpuszta). Néhány sír leleteit sikerült begyűjteni Szabó János Győzőnek 1973-ban, DIV. Kerámiatöredékek is előkerültek.
 11. Füzesabony ÉK-i területén, a Bp. – Miskolc vasútvonal É-i oldalán szarmata kerámia töredékek kerültek elő terepbejárás során. Bernáth László gyűjtése, 1976.
 12. Vasúti transzformátorállomástól K-re, a Miskolci vasútvonal D-i oldalán: terepbejárások során szarmata kerámiatöredékek kerültek elő.
 13. Szennyvíztelep, 4. gázvezeték fektetésekor szarmata sírok kerültek elő. Ásatás: 2005, Domboróczki László vezetésével

AVAR KOR

1. Pusztaszikszó sórerbánya: Késő –avar temető. 2000-ben bányabővítés előtti talajhumuszolás során jelentkeztek a sírfoltok, a sárga altalaj szintjén. 249 sír került feltérképezésre, ebből csak 68 sír feltárása történt meg, a többi visszatöltésre került.
2. A Pusztaszikszói sóderbányáktól Ny-i irányban a Laskó-patak régi folyásmedre által félkörben övezett dombvonulaton, terepbejárások során avar kori kerámiatöredékek kerültek elő. Bernáth László gyűjtése, 1998.

HONFOGLALÁS KORA

1. Füzesabony – Kettőshalom homokbánya: egy honfoglaláskori sír elpusztulásáról van tudomásunk. Villás nyílhegy, kerekedő talpú vaskengyel került a múzeumba. 1962, Szabó János Győző, DIV.
2. Füzesabony – Kiskert, Laskó patak jobb partja, nagy kiterjedésű dombvonulat. Az 1963-as telepítésű gyümölcsös felszámolása utáni terepbejáráson szórványleletként egy vas nyílhegy került elő. Bernáth László gyűjtése, 1977.
3. Füzesabony – felszámolt gyümölcsös: a feketeribizli telepítéstől É-i irányban, az 1997. évi ásatások területén (Domboróczki László, Fodor László régészek ásatása, DIV.) a terepbejárások során korábban honfoglaláskori kerámiatöredékek kerültek elő. Bernáth László gyűjtése, 1978-80.
4. Füzesabonytól ÉK-i irányban, a 3.sz. Miskolc felé vezető főút É-i oldalán néhány elpusztult honfoglaláskori sír leleteit sikerült begyűjteni Szabó János Győzőnek, DIV.

KÖZÉPKOR

1. Füzesabony – Budahát (Budaszög), M3-as autópálya nyomvonala. Ásatás: 1996-97, Fodor László vezetésével, DIV. Leletek: Árpádkori kerámia töredékek a XV.sz-ig.
2. Szihalom – Rima bal partja, nagy dombvonulat, szántó: Terepbejárás során Árpádkori kerámatöredékek kerültek elő. Bernáth László gyűjtése, 1992.
3. Füzesabony – Mezőtárkányi úttól ÉK-i irányban, M3-as autópálya nyomvonalán. Ásatás: 1995. Fodor László régész vezetésével, DIV. Leletek: XII-XIII.sz-i kerámatöredékek. Előtte terepbejáráson is kerültek elő kerámatöredékek, Bernáth László gyűjtése.
4. Füzesabony – belterület, telepi temető bővítése, felszámolt gyümölcsös. Árpádkori kerámatöredékek kerültek elő, Bernáth László gyűjtése, 1990.
5. Füzesabony – felszámolt gyümölcsös (1949-es telepítés). Terepbejárás során Árpádkori kerámatöredékek kerültek elő, Bernáth László gyűjtése, 1990.
- 6-7. Füzesabony – Berek, felszámolt gyümölcsös, feketeribizli telepítés. Ásatás: 1997, Domboróczki László vezetésével, DIV. Leletek: Árpádkori ház-alapok kerültek elő.
8. Füzesabony – volt MHSZ Lőtértől É-i irányban, a dombvonulaton a Szent Vendel kápolna irányában terepbejáráson kerámatöredékek – fényes, mázas is - kerültek elő.
9. Füzesabony – Kastélydűlő, M3-as és 33.sz. főút kereszteződésétől D-i irányban. 1987-ben leletmentés a DIV. vezetésével. Leletek: 40 Árpádkori sír (temetőrészlet) feltrása. 3 db fonott ezüst gyűrű, 3 db I. András király kori (1046-1060) ezüstpénz, „S” végű hajkarikák, fülbevalók kerültek elő. Forrás: In: Agria: Eger Vármúzeum évkönyve XXVII-XXVIII. Szabó J. József tanulmánya, 157-180.p.
10. Füzesabony – Pusztaszikszó Szent Vendel romkápolna. Középkori eredetű. A kápolna környéki dombvonulatok terepbejárásakor Árpádkori és késő középkori kerámatöredékek kerültek elő. (Kápolna kutatás: 1995, Fodor László vezetésével, DIV. Terepbejárások: Bernáth László gyűjtése, 1969-1990.
11. Füzesabony – Pusztaszikszó, „Dohányos telep”. Árpádkori és késő középkori kerámatöredékek kerültek elő terepbejárások során. Bernáth László gyűjtése, 1970.
12. Pusztaszikszó – Laskó patak bal partja: a kőhídtól K-i irányban enyhe lankás dombvonulaton Árpádkori kerámia töredékek kerültek elő terepbejáráskor. Bernáth László gyűjtése, 1990.
13. Füzesabony – Mátyás király u. 27. Gázvezeték fektetésekor XII-XV. Sz-ból származó kerámia töredékek kerültek elő. Bernáth László gyűjtése, 1990-96.
14. Dormánd – zsidótemető dűlőrész: Mol gázvezeték fektetés előtti régészeti feltárás során festett és mázas kerámia töredékek és állatcsontok kerültek elő. Ásatás: 2005, Domboróczki László vezetésével, DIV.
15. Az Eger – patak régi medrére épített vízimalom középkori eredetű falmaradványai.

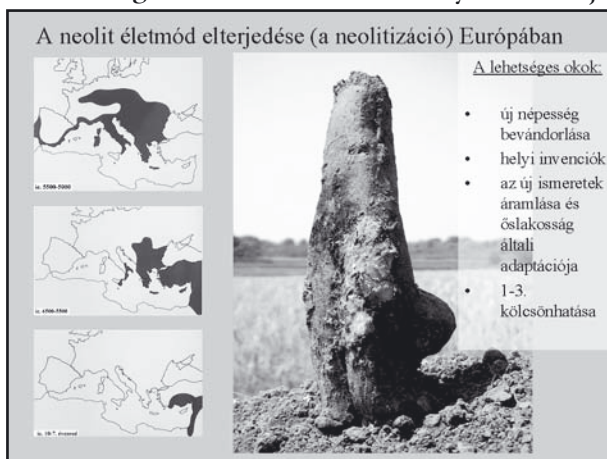
A NEOLITIKUM KUTATÁSÁNAK ÚJABB
EREDMÉNYEI HEVES MEGYÉBEN
(1994-2003)

DR. DOMBORÓCZKI LÁSZLÓ
RÉGÉSZ
HEVES MEGYEI MÚZEUMI SZERVEZET

Az alábbi néhány oldalon rövid áttekintést szeretnék közreadni a Heves megyei neolit-kutatás aktuális állapotáról, legújabb eredményeiről, bemutatva az elmúlt évek fontosabb ásatási helyszíneit és kiemelve a gazdag leletanyag legérdekesebb darabjait. Az ilyen jellegű munka egyfajta számvetésre is alkalmas, hiszen az elmúlt 10 évben elvégzett feladatokra visszatekintve, az eseményeket kronologikus sorrendben követve, nemcsak az új adatok, hanem a folyamatosan változó, meg-megújuló célkitűzések is láthatóvá válnak, és ennek révén a kutatások hátterének, motiváló erőinek megvilágítására is lehetőség nyílik.¹

Ahhoz persze, hogy új eredményekről beszélhessünk, először is át kell tekinteni, hogy mi jellemezte a neolitikum kutatását az 1990-es évekig. Eredményeinket ennek függvényében kell majd értékelnünk. A hely rövidsége miatt, most csak a főbb jellemzők és a meghatározó tendenciák kiemelésére adódik alkalom, egy készülőben lévő monográfia azonban a most éppen csak megemlített ásatási eredményeket is teljes részletességgel tárgyalja majd.

A régészetben kevésbé járatos olvasók kedvéért, talán nem árt az alapfogalmak tisztázásával kezdenem a kutatásörténeti bevezetőt. A neolitikum szó újkőkort jelent, azaz a kőkor újabb szakaszát jelöli. Naptári (kalibrált radiokarbon) dátumokkal mérve, ez az ie. 10-5. évezred közötti időszakot öleli fel Eurázsia területén. Az őskőkor (paleolitikum) időszakában még zsákmányoló életmódot folytató, halász, vadász, gyűjtögető közösségek területén, az újkőkor idő-

szakában termelő gazdálkodásból, állattenyésztésből és növénytermesztésből élő embercsoportok jelentek meg. Az állatok és növények házasítása, domesztikációja a Közel-Keleten ment végbe az ie. 10 évezredben, majd ez az ismeret innen sugárzott szét a kerámiaművességgel, a csiszolt kőeszközök készítésével és a tartós megtelepedést mutató, korai földműves falvak elterjedésével egyidejűleg. Az ie. 7. évezredben Délkelet-Európában is megjelentek az első neolit települések, majd a 6. évezredtől kezdve ezek már megtalálhatók a Kárpát-medence és Közép-Európa területén is. Az őskőkor, valamint az ezt követő középső kőkor (mezolitikum) szegényesnek mondható, csont, kagyló és kő leletanyagához képest, az újkőkori leletek jelentős minőségi változásokat és szinte robbanásszerű mennyiségi növekedést mutatnak. Az agyagfalú házak omladéakai, de még inkább a jellegzetes díszű, agyagból készült edénytöredékek, szinte beborítják a lelőhelyek, a hajdani újkőkori települések területét. De kikhez is köthető ez a fajta újkőkori leletanyag? Kik voltak ezek az újkőkori emberek? Telepek jöttek volna a Közel-Keletről, vagy csak a neolitikus ismeretek terjedtek volna el láncreakciószerűen Európa-szerte? Esetleg helyi domesztikációval és önálló neolitikus felfedezésekkel is kellene számolnunk egy-egy térségben? Az emberek mozogtak, vagy csak az ismeretek? Ezek a kérdések már komoly, máig megoldatlan régészeti problémák köréhez vezetnek el bennünket. A XX. század első feléig, főleg a tipológiai elemzés módszerére alapozva, a neolitikus leletanyag elterjedését egyértelműen népi diffúzió eredményének tekintették, majd az 1950-es évek második felétől, a radiokarbon kro-

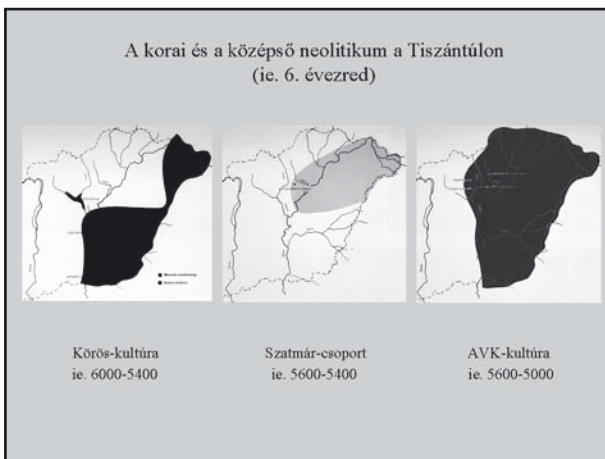
nológia eredményei alapján, mindezt megkérdőjelezték, hiszen a korai, dél-európai C14-es dátumok miatt egyes helyeken felmerült a lokális invenciókra alapozott fejlődés lehetősége is. A későbbiekben, az újabb és újabb ásatási eredményeknek köszönhetően már árnyaltabb modelleket vázoltak fel, azonban az egyes régiók neolitizációjának módját illetően, lényegében napjainkig tartó vita zajlik a tudós társadalomban². Az elvi viták helyett persze ma már az egyre inkább gyarapodó leletanyag széles körű elemzésére tevődik a hangsúly. Azt vizsgálják, hogy egy adott régióban volt-e helyi mezolitikus őslakosság és ha igen, milyen volt a viszonya a térség első neolitikus kultúrájához. A fő kérdés az, hogy a térség első neolitikus kultúrája mezolitikus gyökerekből fejlődött-e ki, vagy bevándorló elemekre vezethető vissza, vagy esetleg a különböző etnikai csoportok keveredését követően bontakozott ki.³ A régészet célja manapság a lelőhelyek teljes körű történeti és környezeti rekonstrukciója, az egykori embernek, mint természeti és társadalmi lénynek, valamint szocio-kulturális (anyagi, gazdasági, szociális és vallási) rendszerének komplex, minél teljesebb körű megismerése⁴. A neolitizáció kutatása ezen túlmenően az indoeurópai nyelvű népek őshazájának keresésével is összefonódott, az indoeurópai nyelvek első nagy elterjedését ugyanis újabban egészen a neolitikum korszakáig vezetik vissza⁵. A neolitizáció kutatása tehát az ősrégészet egyik legérdekesebb területének számít.

Ami a Kárpát-medencét illeti, ez a térség rendkívül jó adottságokkal bír a neolitizáció vizsgálatát illetően is, hiszen a balkáni korai neolitikum északi határterülete az ie. 6. évezredben éppen itt húzódott. Az első neolitikus kultúrát a Kárpát-medencében a Starčevo-Körös-kultúra jelenti, mely a Kárpát-medence déli felét foglalta el az ie. 7-6. évezred fordulóján. A Dunától keletre Körös-, a Dunától nyugatra pedig Starčevo-kultúráról beszélünk. Utóbbi gyökere egészen Macedóniáig követhető, ott ez már az ie. 7. évezred végén megjelent, míg a Körös-kultúra csak az Al-Dunától északra terjedt el az ie. 6. évezred első felében. Azt, hogy az első neolitikus kultúra megjelenése balkáni telepések bevándorlásához köthető, a leletanyag hasonlósága és az antropológiai jellegzetességek miatt szinte senki sem vitatta.

A Starčevo-Körös-kultúra azonban a Kárpát-medence közepétől nem terjedt tovább É-felé. A medence északi felén, a C14-es adatok tanúsága alapján, csak az ie. 6. évezred közepétől kezdődően jelentek meg neolitikus kultúrák, melyek a Starčevo-Körös-kultúrától eltérően, már vonaldíszes kerámiával jellemezhetők. Az új kultúrák nyilván a Starčevo-Körös-kultúrák hatására jöttek létre, de hogy miként, arra már eltérő magyarázatok születtek.

A neolit kutatás egyik alapproblémája az 1960-as évektől kezdve az volt, hogy magyarázatot találjon a Starčevo-Körös és a vonaldíszes kultúrák közötti kronológiai és genealógiai összefüggések megfejtésére, valamint arra, hogy miért torpant meg a neolitizáció közel 500-1000 évre a Kárpát-medencében. Mindez persze nem csak a hazai kutatókat foglalkoztatta, hiszen a korai vonaldíszes kerámia (VK) az Alföldtől és a Dunántúltól egészen a Rajnáig elterjedt. A VK ie. 6. évezred közepére tehető elterjedésben, azon túlmenően, hogy a legkorábbi időszakban az anyag meglepően egységes, az volt a legérdekesebb, hogy a hosszú „várákozás” után, az új kultúra elterjedése az óriási területen szinte egy csapásra (mintegy száz, százötven év leforgása alatt) végbement. A Kárpát-medence ezért, a 6. évezred közepén, a közép-európai neolitikus fejlődés kisugárzó centrumának tekinthető. A neolitizáció vizsgálata szempontjából a legfőbb kérdés az volt, hogy az új vonaldíszes kultúrák létrejötté kulturális, vagy etnikai diffúziónak köszönhető, vagy esetleg mindkettőnek. Lényegében ez a probléma tartotta és tartja lázban a nemzetközi kutatást napjainkig is⁶.

Tovább szűkítve vizsgálódási területünket a kelet-magyarországi régióra, figyelmünket már kizárólag a Körös-kultúrára és a vonaldíszes kerámiák kultúrájának lokális variánsára az Alföldi Vonaldíszes Kerámia (a továbbiakban AVK) kultúrájára koncentrálnak. A kutatás legfőbb kérdése térségünkben arra irányult, hogy milyen lehetett a viszonya a Körös- és az AVK-kultúrának egymáshoz. Az 1970-es évekre világossá vált, hogy az AVK-kultúrájának legkorábbi szakaszát az ún. Szatmár-csoport képezi, mely leletanyagát tekintve egyaránt tartalmaz Körös- és AVK-elemeket is, ráadásul területileg éppen a Körös-kultúra É-i premevidékén helyezkedik el⁷. A Szatmár-csoport révén tehát megvolt a kapcsolat a két kultúra között, azonban konkrét bizonyíték nem volt arra nézve, hogy lehet-e a Körös-kultúrát a Szatmár-csoport genetikus előzményének is tekinteni. Kalicz N. és Makkay J. a Szatmár-csoportot a Körös-kultúrából vezették ugyan le, azonban magát a népet nem a Körös-kultúra bevándorló telepeseivel, hanem a hirtelen átkulturálódó, helyi, késő-mezolitikus őslakossággal azonosították. Erre az őslakosságra indirekt módon, főként a Körös-kultúra geográfiai viszonyokhoz nem igazodó (az Alföld közepén megálló, akkoriban nagyjából csak Szolnok térségéig húzódó) É-i elterjedési határából következtettek,⁸ az őslakosság valódi nyomait ugyanis a 90-es évekig nem találták meg. A 80-as évekre az AVK genezisére Raczky P. új modellt dolgozott ki. Szerinte az AVK-t a partiumi, szabolcsi Körös-ágból kell levezetni, így a legkorábbi AVK-Szatmár-népesség a Körös-kultúra legkésőbbi fázisának települési tömbjéből származtatható⁹. Az etnikus gyökerek tekintetében, a Tiszaháton végzett kutatásaira alapozva hasonló elképzelést fogalmazott meg Korek J. is. Szerinte a tiszaháti neolitikus fejlődés a Körös-kultúra etnikai bázisán ment végbe¹⁰. A 90-es évek elején Kertész R. megtalálta a mikrolitikus iparú őslakosság nyomait a Jászságban¹¹. Ekkortól újra előtérbe került a mezolitikus etnikum szerepe a neolitizációban. Kertész R. és Sümegi P. a Körös-kultúra geográfiai tényezőkhöz nem igazodó elterjedési határának magyarázatára geoarchaeológiai modellt alkottak és bevezették a KEB AÖB (Közép-Európai-Balkáni Agro-Ökológiai Barrier) fogalmát. Nézetük szerint az éghajlati és talajtani adottságok valamint a környezeti mozaikok a Körös-kultúra élelemtermelő gazdálkodása szempontjából, összességében véve, olyan limitáló vonalat képeztek, mely behatárolta a kultúra északi elterjedési lehetőségeit. A balkáni éghajlati és környezeti hatás periferiájára került növénytermesztő, állattenyésztő közösségek szerintük ökológiai csapdába kerültek, terjeszkedésük lelassult, majd a KEB AÖB mentén megállt. A KEB AÖB-t persze pontosan a Körös-kultúra akkor ismert É-i elterjedési határán húzták meg. Ez, nézetük szerint egy olyan, 1000 évig fennálló vonalat jelentett, melytől É-ra a korai neolit népcsoportok anyagi kultúrájától és gazdálkodásától kardinálisan eltérő, a helyi körülményekhez alkalmazkodó neolit kultúra, a vonaldíszes komplexum jött létre¹². A neolitizáció témaköréhez 2003-ban magam is hozzászóltam. Ásatási adataimra támaszkodva, amellett érveltem, hogy az AVK korai, Szatmár-csoportjának genetikus őseként a Körös-kultúra népet kell tekintenünk, azonban nem zártam ki

annak lehetőségét sem, hogy az AVK későbbi időszakában a helyi mezolit közösségek is neolitizálódhattak¹³.

Tekintsük át most röviden, hogy milyen új eredményeket és adatokat mutathat fel a Heves megyei kutatás. Kutatásról persze (a szó nemesebb értelmében véve) csak az utóbbi években beszélhetünk, amikor is tervszerűen kerestünk, nyomoztunk leletek és lelőhelyek után. Az 1994 és 2002 közötti időszakban, helyesebb inkább beruházásokhoz kapcsolódó, iparszerű régészeti feltárásokról beszélni. A lényeg az, hogy e tevékenység révén – nevezzük akárhogyan is – hasznos, új adatok birtokába jutottunk. 1993 és 1997 között az M3-as autópálya nyomvonala mentén (Kompolt-Kígyósér, Füzesabony-Gubakút, Mezőszemere-Kismari-fenék, Füzesabony-Szikszói-berek) majd 1998-2002 között a visontai bányában (Visonta K-II, Ludas-Varjú-dűlő) több AVK lelőhelyet is volt alkalmam feltárni. Nagy felületeken dolgozhattunk, így sok objektumot kiásva, komoly mennyiségű leletanyagot gyűjtöttünk és ami még fontosabb, lényeges településszerkezeti megfigyeléseket tehettünk. Ezeknek a nagy felületű ásatásoknak talán éppen a településszerkezeti megfigyelések tekinthetők a legfontosabb eredményeinek. Az AVK korszak településeiről alkotott régi képet ugyanis az új adatok alapján szinte teljesen át kellett rajzolni.

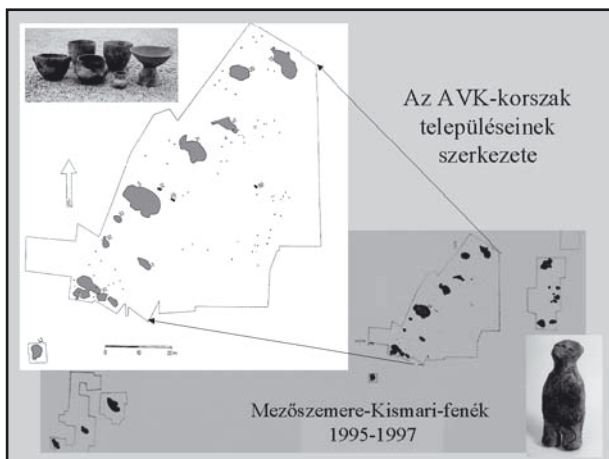
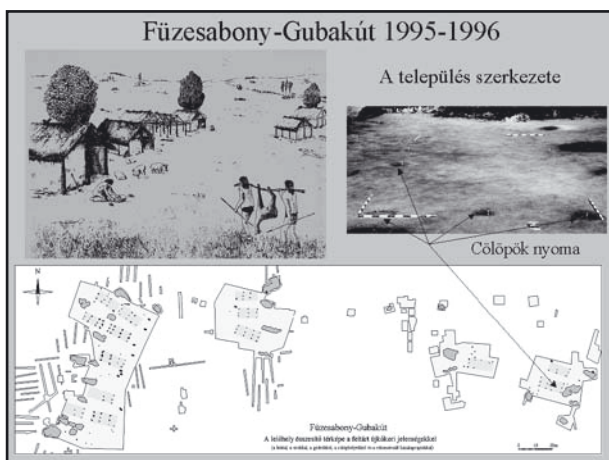
Korábban, egészen az 1990-es évekig, azt gondolták, hogy az AVK települések kis méretűek, szabálytalan szerkezetűek, leginkább talán kör formájúak¹⁴. Az ásatások zömmel kisebb felületek megnyitására szorítkoztak, ezért a régészek elsősorban a leleteket tartalmazó objektumok bontását kísérték megkülönböztetett figyelemmel. Úgy vélték, hogy azok a nagy ovális gödrök, amelyekben a leletek is koncentrálódtak és amelyekben égésnyomok „tűzhelyek” is előkerültek, nem mások, mint gödörlakások, és mint ilyenek, megfelelnek egy primitívebb, mobilis, a neolitizáció küszöbén álló, nomád közösség lakhelyének. Sokáig nem jelentett ellentmondást, hogy Köröskultúra telepein már a 60-as évektől kezdve találtak a felmenő falú, cölöpszerkezetes háznyomokat, hiszen az uralkodó elképzelések fényében természetesnek tűnt, hogy a déli gyökerű Körös-népességet fejlettebbnek tartották az éppen általa neolitizált helyi őslakoságnál. Ezt a képet még az sem homályosította el, hogy cölöpszerkezetes háznyomok az AVK végső szakaszáról is előkerültek. Az AVK készítőit kissé elmaradott emberekként léptették el, akik amellet, hogy már áttértek a letelepült életmódra, megőrizték mobilitásukat és átmenetileg még ragaszkodtak a földbe vájt sátoztetős lakásaikhoz. Az AVK-s gödörházak előképeiként a mezolitikus és paleolitikus telepeken feltárt

sátorszerű építmények szolgáltak, és a gödörházakat térségünkben egészen a késő neolitikum végéig fetelezték¹⁵. Az AVK korszak gödörházaire vonatkozó elképzelések csak a 90-es évek derekán változtak meg gyökeresen. Az autópálya építéshez kapcsolódó leletmentő ásatások során, 1994-ben, először Polgáron¹⁶, majd Mezőkövesd-Mocsolyáson¹⁷ találtak föld fölé épített, nagyméretű AVK-kori házmaradványokat. Utóbbi esetben a korai AVK-Szatmár-leletanyagú telepen paticsos házomladékok

kerültek elő, mely a Körös-házakhoz hasonlóan, kétségtelenné tették a megfigyeléseket. Így már nem volt akkora meglepetés, hogy 1995-ben, hasonlóan nagy méretű, szabályos, cölöpszerkezetes házak nyomai kerültek elő füzesabony-gubakúti, szintén korai AVK-Szatmár-kori telepünk ásatásán is. A két évig tartó ásatások során több mint tíz háznyomot találtunk, melyek szabályos, 12-16x5-6 m-es, háromosztatú építményeket jeleztek, már a legkorábbi AVK időszakában. Ekkoriban már nem is annyira a házak megléte hanem maga a településszerkezet volt az ami igazi újdonságnak hatott. A házak ugyanis sorokban álltak egy hajdani érmeder két partján. A házak között gödrök húzódtak, a házak sarkainál temetkezések maradványai kerültek elő. Az egész település képe tervezett, rendezett benyomást keltett. Eddig az AVK települések belső szerkezetére vonatkozóan nem voltak igazi támpontok, a települési objektumok, azaz a házak, a gödrök valamint a sírok viszonyára nézve szinte semmit nem tudtunk.

Ekkortól azonban úgy tűnt, lehet valami vezérfonal. Szerencsére már a gubakúti ásatás elején feltűnt a gödrök, házak és sírok elhelyezkedése közötti szabályosság, így a lelőhely települési sorait szinte egy-két magányos hulladékgödör elhelyezkedése alapján sikerült kikövetkeztetnem¹⁸. Igaz, a tétel bizonyításához az autópálya nyomvonalából kissé ki kellett lépni. Még ugyanebben az évben, 1995-ben Mezőszemerén is ásatásba kezdtem, ahol ismét tesztelhetem ezt a megfigyelést, hiszen kutatóárkainkban itt is előkerültek AVK leletanyagú objektumok. Módszerem lényege az volt, hogy az első AVK leletanyagú gödör előkerülése után, a gödör hosszanti tengelyére merőleges irányban tudatosan kerestem a további gödrök nyomait. 1997-re, az itteni

ásatás befejezésére beigazolódott, hogy a település itt is soros szerkezetű. Itt is előkerültek háznyomok és a sírok itt is a feltételezhető házak sarkainál csoportosultak, szintúgy mint Gubakútnál (6. kép). Füzesabony-Szikszói-Bereknél 1997-ben, és Ludas-Varjú-dűlőnél 1998 és 2002 között úgyszintén hasonló településmaradványokat ástam ki, bebizonyítva ezzel, hogy az AVK időszakában, térségünkben, szabályos, soros településszerkezetekkel kell számolni¹⁹.

Az 1994-1997 közötti fentebb említett autópálya ásatások, a teleszerkezeti megfigyeléseken túlmenően, természetesen, az előkerült AVK-leletanyag szempontjából is fontosnak tekinthetők. Sajnos, a leletanyagok mosása és restaurálása anyagi források hiányában meglehetősen elhúzódott, 1998-tól azonban a törvények már előírták a leletek elsődleges konzerválását, így a későbbi feltárási keretből olyan tartalékokat képezhettünk, amelyek lehetővé tették a korábban kiásott leletanyagok feldolgozását is. Magam elsősorban a neolitikus leletek feldolgozását sürgettem, így 2002-re a restaurálással, valamint a antropológiai, zoológiai, botanikai és malakológiai leletek elemzésével is előrehaladt stádiumba értünk.

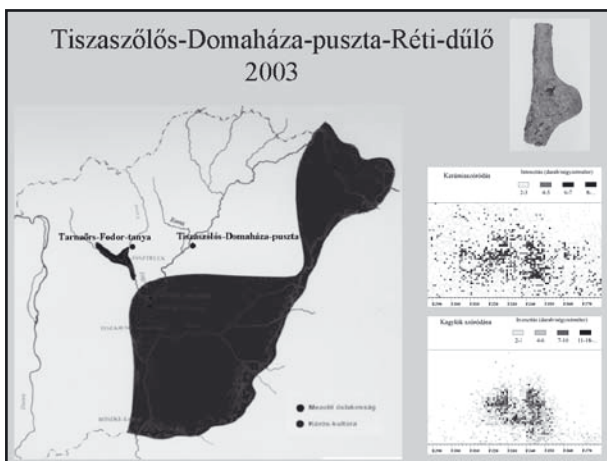
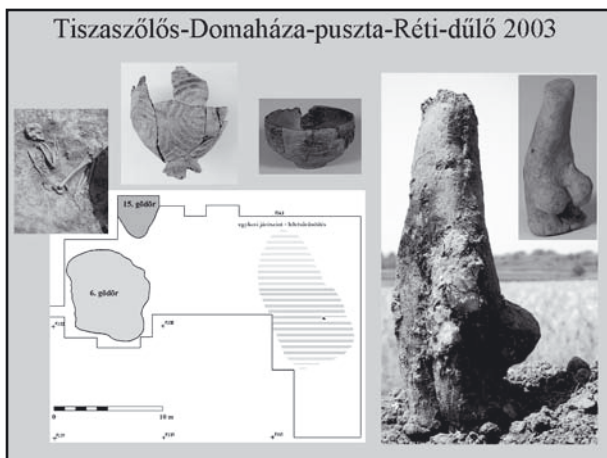
A restaurálási munkálatok különösen a füzesabony-gubakúti leletanyagnál hoztak rendkívül fontos eredményeket. Ez volt az a kulcsfontosságú lelőhely, ahol a legjobb településszerkezeti megfigyelések a legváltozatosabb és leggazdagabb leletanyaggal párosultak, ezért az anyag elemzésére különös hangsúlyt fektettünk. A gödrök anyagának tüzetes összeválogatása során többször is tapasztaltuk, hogy ugyanannak az edénynek az egyes darabjai különböző gödrökből kerülnek elő, azaz az egymástól közelebb-távolabb fekvő gödrök között így módon kapcsolatokra lehet következtetni. Kezdetben azt hittem, hogy ezek a kapcsolatok az egyes gödrök egyidejűségét jelzik, azaz a gödrök egyszerre voltak nyitva. Mivel az azonos edényekhez tartozó darabok révén szinte minden gödörnek volt kapcsolata más gödrökkel is, ezért ebből korábban a települési objektumok egyidejűségére következtettem, de ez egyébként a szabályos települési sorok rendszeréből is feltételezhető volt. Hozzá kell tennem, hogy az AVK leletek datálása a külső jegyek alapján meglehetősen bizonytalan, ezért szükség van a kronológia pontosítására. A kerámia kronológia pontosítása érdekében 1998-ban radiokarbon méréseket végeztettünk 17 különböző gödörből származó csontmintán.²⁰ A dátumok összességében véve az ie. 5600-5200 közötti időszakon belül szóródtak, de az egyes gödrök korára nézve különböző időintervallumok jöttek ki. Láthatóvá vált, hogy ellentmondás van az eddigi interpretációban. Vagy a radiokarbon adatok nem jók, vagy a kapcsolatok értelmezése helytelen. Csak 2002-ben, mikor a gubakúti anyag restaurálása megtörtént és az összes, különböző gödörből származó, de azonos edényhez tartozó darab rendelkezésünkre állt, sikerült megfejteni a rejtélyt. Kiderült, hogy a legtöbb kapcsolatra utaló (más gödrök leleteihez illeszkedő) darab pontosan azokból a gödrökből került elő, amelyek a legkorábbra datálhatók a radiokarbon adatok alapján. Ez a jelenség azzal magyarázható, hogy az egy adott időben képződő hulladéknak csak egy része került be az éppen nyitva lévő gödrökbe, másik része a járósinten szóródott szét, majd a későbbiekben, ezek a járósinten szóródó darabok (érezhetően kisebb mennyiségben) szennyeződésként kerültek a később kiásott gödrökbe. Sikerült tehát megtalálni a helyes interpretációt, kiderült, hogy a radiokarbon adatok pontosak, és a település objektumai nem egy időben léteztek, hanem hosszú idő, 3-400 év alatt jöttek létre. Egy adott időpontban mindig egy-két ház és egy-két hozzájuk tartozó gödör állt csupán a területen. Gubakúton vált világossá, hogy az AVK időszak települései hosszú idejű egy helyben lakást jeleznek. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a települések szabályossága nem véletlenszerű jelenség, hanem egy egykor tudatosan követett, szigorú

tradíció nyomát mutatja. A házak, sírok és gödrök elhelyezése és tájolása a településen belül kötött szabályok szerint történt. Munkánk révén egy hagyományaihoz hű, szervezett közösség képe bontakozott ki.

Rendkívül fontos szabályokat ismerhettünk föl. A települési szerkezet megfejtése lehetővé tette, hogy akár egy-két objektum előkerüléséből képet alkothassunk a település topográfiájának egészére nézve. Kiderült, hogy a legmegbízhatóbb kronológiai rendszert a gödörkronológia jelentheti. A továbbiakban, az egyes gödrök leletanyagának szeriációja (tételes elemzése majd sorba rendezése) révén remélhetőleg felvázolható lesz az AVK korszak lelettípológiai szekvenciája és ez alapján, talán, az egyes települések belső kronológiája is jobban érthetővé válhat²¹. Az AVK korszakban mostantól tehát nem lelőhelyeket, hanem gödröket kell egymással összevetni, ha az egykorúságot szeretnénk alaposabban vizsgálni. A fentiek összegzéseként megállapíthatjuk, hogy régióink vonaldíszes kerámiát készítő népének kutatása során, lényegében véve hasonló településszerkezeti következtetésekre jutottunk, mint Közép-Európa más ismert lelőhelyein az elmúlt két évtizedben tevékenykedő kollégák²².

Azzal, hogy a gubakúti település belső kronológiáját sikerült megfejtetni, egy fontos lépést lehetett előre lépni a Körös- és az AVK-kultúra egymáshoz való viszonyának tisztázása felé is. Nyilvánvalóvá vált, hogy a települések hosszú, több száz éves élettartama alatt a leletegyüttesek sok változáson mehetnek át, ezért a kronológia pontosítása érdekében, nem egy-egy település teljes leletanyagát kell egy másikéhoz viszonyítani, hanem csak az egyes, időben közel álló, kevert leletanyagú objektumokat. Nem véletlen, hogy a Körös-AVK átmenet terén komoly eredmények évtizedek alatt sem születtek! Sokkal pontosabb eredmények várhatók viszont akkor, ha a kérdéses átmeneti kor kutatását a kevert, Körös-Szatmár leletanyagú gödrök vizsgálatára korlátozzuk, és magukat a kevert leletanyagú objektumokat hasonlítjuk össze.

Tulajdonképpen ez a gondolatmenet inspirált arra, hogy áttekintsem a szakirodalmat a kevert leletanyagú települések lehetséges újraértékelése céljából, és hogy – 2003 tavaszán – terepbejárásokkal is meggyőződjek arról, hogy valóban nincs-e Körös-, vagy Körös-jellegű-lelőhely a közel 30 éve körvonalazott Kunhegyes-Berettyóújfalui határvonaltól északra a Tisza mentén. Utólag, úgy tűnik, megérte foglalkozni ezzel a gondo-

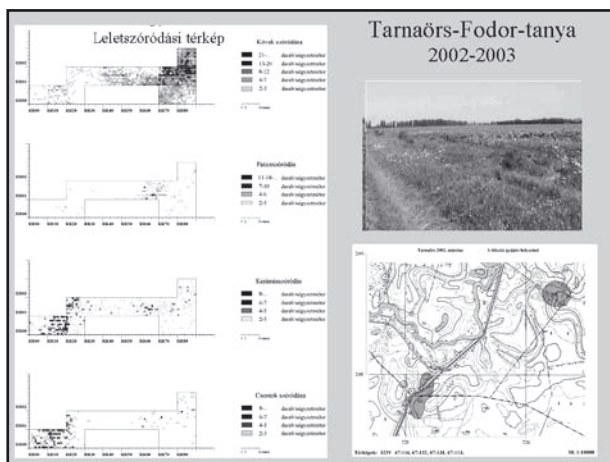

lattal, hiszen Tiszaörvény határában, Tiszaszőlős-Domaháza-Pusztaréti-dűlő lelőhelyen sikerült megtalálni majd kiásni egy kis Körös-lelőhelyet, ami 30 km-rel északabbra feküdt a feltételezett határvonaltól. A lelőhelyen egy nagy Körös-gödör, egy intenzív – talán házhelyet jelző – Körös-járószint és egy AVK-jellegű gödör került elő. A kiásott leletanyag azért is érdekes, mert a Körös-gödör felső rétege már korai AVK-Szatmár-jellegű leleteket is tartalmazott²³. A lelőhely felfedezése és az ásatás eredménye, remélhetőleg, új távlatokat nyithat a Körös-AVK átmenet kutatásában. Az eredményeken fellelkesülve, azóta több helyen is terepszemléket végeztem a Közép- és Felső-Tisza-vidéken és reménnyel kecsegtető újabb lelőhelyekre is sikerült rábukkanom, ezekről azonban egyelőre még nincs közlésre alkalmas adatom.

Az elmúlt 10 évben begyűjtött AVK leletanyag elemzésére visszatérve, még egy fontos eredményt ki kell emelnem. Azt, hogy sikerült újraértékelni az AVK-korszak emberéről kialakított korábbi képet. Kollégáim, kutatótársaim a leletanyag számos szegmensét áttekintették, kielemezték. Vörös I. az AVK lelőhelyek állatcsont anyagában kimutatta, hogy a domesztikált állatok aránya magasabb mint 94%-os vagyis, zömmel háziiasított állatokat fogyasztottak, a vadászat csak marginális szerepet játszott az életvitelben. Ez cáfolni látszik azt a tételt, hogy a mezolitikus őslakosság fontos szereppel bírt volna a neolitizációban. A mezolit emberektől ugyanis nagyobb arányú vadászati tevékenységet várhatnánk el. Ráadásul Gubakúton, amely majdhogynem a Körös-kultúra végével tehető egy horizontra, a kiskérődzők aránya megegyezik a szarvasmarhák arányával. Ez megkérdőjelezi, hogy itt ökológiai csapdáról lehessen beszélni,²⁴ hiszen az arányok kifejezetten a Körös-tradíció folytatásaként értelmezhetők. Az ökológiai csapda kritikája kapcsán érdemes azt is megemlíteni, hogy Gubakútról, Gyulai F. meghatározása szerint, domesztikált gabonamagvakat is ismerünk.²⁵ Számomra úgy tűnik, a korai AVK-Szatmár időszak emberét sokkal több szál fűzte a Körös-kultúra népéhez, mint a mezolit őslakossághoz. A soros településszerkezet, a hasonló háztípus, ebből következően a szociális viszonyok és a tradíciók azonossága, a kerámiaművesség és a plasztikai alkotások révén megmutatkozó közel azonos vallási háttér, a gazdálkodó életmód, mind-mind a Körös-kultúra örökségének tekinthető. Ha figyelembe vesszük, hogy Zoffmann Zs. meghatározása szerint a gubakúti (korai AVK-Szatmár) csontvázak mindegyike gracilis, szemben például az AVK későbbi csoportjainál már jellemző robusztus jegyekkel, akkor még az emberatni adatok is a korai AVK-Szatmár-korszak Körös-hagyományait hangsúlyozzák. A fentiek alapján ma már úgy tűnik, hogy az AVK-

korszak embere a Körös-kultúránál fejlettebb technikával rendelkezett, hatékonyabb gazdálkodást folytatott, ennek révén el tudott szakadni a nagyobb folyóktól és képes volt belakni a hegyvidék előterét is. Talán éppen a fejlettséggel magyarázható az a tény, hogy az AVK – mint a sikeres É-i telepések áruja – gyorsan elterjedt a Körös-kultúra egész területén.

Persze a mezolitikus őslakossággal is számolni kell térségünkben, hiszen 2001-ben már Heves megyében is megtaláltuk az első

mezolitikus lelőhelyeket.²⁶ A lelőhelyek tehát már megvannak, a mezolit vadászok táborainak nyomai azonban egyelőre semmi keveredést nem mutatnak sem a Körössem az AVK-időszak telepeivel, sem azok leleteivel. A települések és a házak eltérő jellege, valamint az eltérő leletanyag egyelőre nem igazolja azt az elvárást, hogy a mezolit emberek részt vettek volna az AVK kultúrájának kialakításában. Nézetem szerint a mezolit őslakosok az AVK későbbi fejlődése során neolitizálódtak, az átkulturálódás talán a Tiszadobi-csoportnál kezdődhetett és Bükki-kultúrában folytatódhatott. Nem csak azért vélem így, mert a korszak egyes temetkezései már kifejezetten robosztus antropológiai jegyekkel bíró népességre utalnak, hanem azért is, mert az itt élő embercsoportnál, különösen a Bükki népességnél, a hegyvidéki életmód, a kőbányászatra való specializálódás, a kőmegmunkálás mesteri technikája, valamint a mobilis életmódra utaló, aktív kereskedelemi tevékenység mind-mind megfelelő jellemzője lehetne egy ugyan visszaszorulóban lévő, de már neolitizálódott helyi őslakosságnak²⁷.

A fenti néhány oldalon, eredményeink bemutatása révén, talán sikerült érzékeltetnem, melyek a főbb témák és irányzatok szűkebb és tágabb régióink neolitizációjának kutatásában. Megyénkben végre elértük, hogy minden időszakból vannak jó lelőhelyeink és leleteink²⁸. Ez a siker – normális esetben – újabb eredmények elérésére sarkallhatna, mely előbb-utóbb elismerést hozhatna a helyi kutatásnak talán európai viszonylatban is. Rövid beszámolóm végén azonban nem hallgathatom el, hogy a közelmúltban egy minden eddiginél komolyabb problémával kellett szembesülnünk. Kutatási keretünket ugyanis fenntartói és intézményen belüli döntések következtében elvonták, ezzel tervszerű kutatómunkánkat – egyelőre legalábbis – ellehetlenítették.

HIVATKOZÁSOK

- ¹ Jelen dolgozat az Országos Széchényi Könyvtárban 2004.03.25-én elhangzott előadás alapján készült, az ott bemutatott illusztrációk felhasználásával.
- ² Részletes irodalom: Raczy Pál: A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolitikum, rézkor időszakában. Újabb kutatási eredmények és problémák. Szolnok: 1988. p. 9-12.
- ³ Természetesen, ma már nem csupán a tárgyi leletanyag tipológiájára, nem csak a kronológiai és településszerkezeti aspektusokra, hanem természettudományos módszerek alkalmazásával komplex leletelemzésre, köztük laboratóriumi vizsgálatok eredményeire is támaszkodnak. Elvileg semmilyen kiásott anyag sem mehet veszendőbe anélkül, hogy tüzetesen meg ne vizsgálnák. Manapság a kerámiatöredékek, állatcsontok, embercsontok, a kő- és csonteszközök, kagyló- és csigaleletek mellett külön specialisták vizsgálják a polleneket, a növénymaradványokat, a talajmintákat: Visy Zsolt (szerk.): Magyar régészet az ezredfordulón. Bp.: NKÖM, 2003. p. 37-72. A csontoknál újabban már nem csupán a kormeghatározáshoz használt C14, hanem a C13 és N15 értékeket is mérik, hiszen ez utóbbiak fontos támpontokat jelentenek az egykori táplálkozási szokásokra nézve: Alasdair Whittle – László Bartosiewicz – Dušan Borić – Paul Pettitt – Michael Richards: In the beginning: new radiocarbon dates for the Early Neolithic in northern Serbia and south-east Hungary. In: *Antaeus* 25, 2002. p. 63-117. A legújabban publikációkban már a genetikai adatok is fontos súllyal esnek latba, sőt a stroncium egyes izotópjai is: R. Alexander Bentley – Lounés Chikhi – T. Douglas Price: The Neolithic transition in Europe: comparing broad scale genetic and local scale isotopic evidence. *Antiquity* 77, No. 295. March 2003. p. 63-66.
- ⁴ Colin Renfrew – Paul Bahn: Régészet. Elmélet, módszer, gyakorlat. Bp.: Osiris, 1999. p. 34-46, 163-169, 448-451, 461, 469.
- ⁵ Makkay János: Az indoeurópai nyelvű népek őstörténete. Bp.: 1998. p. 431-470.
- ⁶ Andreas Tillmann: Kontinuität oder Diskontinuität? Zur Frage einer bandkeramischen Landnahme im südlichen Mitteleuropa. In: *Archäologische Informationen* 16/2, 1993. p. 157-187., Andeas Tillmann et. al.: Kommentare zu: Kontinuität oder Diskontinuität? Zur Frage einer bandkeramischen Landnahme im südlichen Mitteleuropa. *Archäologische Informationen* 17/1, 1994. p. 43-64., Detlef Gronenborn: Migration, Acculturation, and Culture Change in Western Temperate Eurasia, 6500-5000 cal BC. In: *Documenta Praehistorica* XXX. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2003. p. 79-91.
- ⁷ A Körös-kultúra leletanyagát Kutzián I. különítette el önálló régészeti kultúraként 1944-es monográfiájában, Az AVK kultúráját és főbb csoportjait pedig, évtizedekre visszamenő, korábbi kutatók munkáit is szintetizáló tanulmányaikban Kalicz N. és Makkay J. határolták le végül 1977-ben.

- ⁸ Kalicz Nándor – Makkay János.: Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene. In: *Studia Archaeologica* VII, 1977. p. 18-19, 29.
- ⁹ Raczky Pál: Megjegyzések az „Alföldi Vondalízes kerámia” kialakulásának kérdéséhez. In: *Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Folklór és Etnográfia* 24. Debrecen: 1986. p. 27-32.
- ¹⁰ Korek József: Adatok a Tiszahát neolitikumához. Jósa András Múzeum Évkönyve XVIII-XX. Nyíregyháza: 1983. p. 25-26.
- ¹¹ Kertész Róbert – Sümegi Pál – Kozák Miklós – Braun Mihály – Félegyházi Enikő – Hertelendi Ede: Mesolithikum im nördlichen Teil der Großen Ungarischen Tiefebene. In: Jósa András Múzeum Évkönyve XXXVI. Nyíregyháza: 1994. p. 15-37.
- ¹² Kertész Róbert – Sümegi Pál: Teóriák, kritika és egy modell: Miért állt meg a Körös-Starčevo-kultúra terjedése a Kárpát-medence centrumában? In: *Tisicum* XI. Szolnok: 1999. p. 17-19.
- ¹³ Domboróczki László: Radiocarbon data from neolithic archaeological sites in Heves County (North-Eastern Hungary). In: *Agria* XXXIX. Eger: 2003. p. 33-43. Szerintem a Körös-Starčevo-kultúra terjedésével jellemezhető neolitizáció nem állt meg a Kárpát-medence centrumában, nemhogy 1000 évre, de még 500 évre sem. Míg korábban azt hitték, hogy a Starčevo-Körös kultúra szinte egyből elérte É-i határait, ma, a C14-es adatok alapján már inkább fokozatos terjeszkedésre következtethetünk: Whittle et al. (3. jegyz.) p. 88-89, 112-113. Úgy tűnik tehát, hogy a Starčevo-Körös kultúra csak fejlődésének végén érte el É-i határát, azonban ott és akkor szinte azonnal létrejöttek az új, vondalízes kerámiával jellemezhető kultúrák, melyek egyébként sok vonásban azonosak is Starčevo-Körös kultúrával és amelyek egyébiránt gyorsan el is terjedtek annak területén.
- ¹⁴ Makkay János: Some Comments on the Settlement Patterns of the Alföld Linear Pottery. In: *Siedlungen der Kultur mit Linearkeramik in Europa. Internationales Kolloquium Nové Vozokany* 1981. Nitra: 1982. p. 160.
- ¹⁵ Részletes irodalom a témához: Domboróczki László: Településszerkezeti sajátosságok a középső neolitikum időszakából Heves megye területéről. In: Dani János – Hajdú Zsigmond – Nagy Emese – Selmeczi László (szerk.): MOMOSZ I. „Fiatalkoros Kutatók” I. Összejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 1997. November 10-13. Debrecen: 2001. p. 71-73.
- ¹⁶ Raczky Pál előadása 1995 tavaszán az ELTE Régészettudományi Intézetében.
- ¹⁷ Kalicz Nándor – Koós Judit: Mezőkövesd-Mocsolyás. Újkőkori telep és temetkezések a Kr. e. VI. évezredből. In: Raczky Pál – Kovács Tibor – Anders Alexandra (szerk.): *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései*. Budapest: 1997. p. 28-33.
- ¹⁸ Domboróczki L.: The excavation at Füzesabony-Gubakút. Preliminary Report. In: Kertész R.-Makkay J. (eds.): *From the Mesolithic to the Neolithic. Proceedings of the*

International Archaeological Conference held in the Damjanich Museum of Szolnok, September 22-27, 1996. Bp.: Archaeolingua 11, 2001. p. 199-202.

¹⁹ Domboróczki (15. jegyz.) p. 77-78.

²⁰ A méréseket a debreceni Atomki laboratóriumában Hertelendi E. végezte el.

²¹ Jelenleg ugyanis nem lehet pontosan keltezni az AVK kerámia alapján. Nagyjából persze meg lehet mondani hogy melyik időszakra jellemző egy-egy forma, vagy díszítés, de mondjuk 20-50 éves időszakokra nézve egyelőre még nincs kidolgozva megbízható tipológiai rendszer. Lehet, hogy ilyen pontosságot hiú remény elvárni, de lehet, hogy egyszer ez is lehetővé válik.

²² Jens Lüning: Frühe Bauern in Mitteleuropa im 6. und 5. Jahrtausend v. Chr. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 35/1. (1988.) Mainz: 1991. p. 27-93., Ivan Pavlů-Jan Rulf-Marie Zápotocká: Theses on the neolithic site of Bylany. Památky Archeologické LXXVII. Praha: 1986. p. 288-412., Pieter J.R. Moddermann: Die Bandkeramik im Graetheidegebiet, Niederländisch-Limburg. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 66, Berlin: 1985. p. 25-121.

²³ A részletesebb értékelés még nem történt meg, a leletanyag jelenleg mosás alatt van.

²⁴ Kertész – Sümegi (12. jegyz.).

²⁵ Ezek az elszenült magvak egyébként, a tiszaszőlős-domaházai leletek előkerüléséig, a legkorábbi tárgyi gabonaleleteknek számítottak a Kárpát-medencéből: Gyulai Ferenc: A termesztett növények régészete In: Visy (3. jegyz.) p. 66.

²⁶ A lelőhelyekre Kerékgyártó Gy., Béres S. és Péntek A. hívták fel figyelmünket. 2002-től a Tarnaörs-Fodor-tanya nevű lelőhelyen Kerész Róberttel közös kutatást kezdtünk az itteni mezolitikus lelőhely feltárása érdekében. A leletszóródási térképeken balra egy rézkori, jobbra egy mezolit lelőhely látható.

²⁷ Domboróczki (13. jegyz.) 162-168. lábjegyzetek p. 42-43.

²⁸ Egy ilyen áttekintésben talán nem árt szót ejteni arról, hogy az ásatások leleteit több kiállításon is bemutathattuk, országos vándorkiállításon éppúgy, mint nemzetközi helyszíneken, vagy éppen állandó kiállításon. Legutóbb éppen az „Early Farmers in Europe” című Európai Unió projekt keretében Hollandiában, Spanyolországban és Írországban. A leleteket digitális formában, CD-n is hozzáférhetővé tettük: Domboróczki László: Az újkőkor idősebb szakasza Északkelet-Magyarországon. Az Alföldi Vondalízes Kerámia kultúrája Heves megye területén. Ismertető a „Korai földművelők Európában” című multimédia CD-ROM-hoz. In: Agria XXXIX. Eger: 2003. p. 73-76.

KÉPEK A VASÚTÁLLOMÁSON TALÁLHATÓ RÉGÉSZETI KIÁLLÍTÓHELY TÁRGYAIRÓL

Nyomdai előkészítés: Tompa Tamás, Füzesabony. Nyomda: Hajdú 2000 Kft., Debrecen

ISBN 963 219 975 8